

UNIwersytet WarMińsko-Mazurski w Olsztynie
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

KWARTALNIK

Wydawnictwo
Uniwersytetu WarMińsko-Mazurskiego
w Olsztynie

RADA NAUKOWA

Susana Gonçalves (Instituto Politécnico de Coimbra, Portugalia), Carmen Lázaro Guillamón (Universitat Jaume I Castellón, Hiszpania), Michele Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Iveta Kovalčíková (University of Presov, Słowacja), ks. Krzysztof Orzeszyna (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Igor Palúš (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja), Salvatore Antonello Parente (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Elitsa Petrova (Vasil Levski National Military University, Bułgaria), Anatolii Rachynskyi (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine – NAPA, Ukraina), Sanan Sadiyev (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces, Azerbejdżan), Mariusz Solis (Kwatera Główna NATO), Ognen Spasovski (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), Laura Tafaro (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Cezar Vasilescu (Romanian National Defense University “CAROL I”, Rumunia)

REDAKTOR NACZELNY

ks. Wojciech Guzewicz (UWM)

SEKRETARZ REDAKCJI

Piotr Wojnicz (UWM)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

◊ bezpieczeństwo: Piotr Gawliczek (UWM), ◊ edukacja: Ryszard Skawiński (UWM), Rosa Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), ◊ komunikacja społeczna i media: Marta Więckiewicz-Archacka (UWM), ◊ nauki o administracji: Jacek Janusz Mrozek (UWM), ◊ prawo: Sławomir Kursa (UWM), ◊ prawo kanoniczne: ks. Florian Lempa (UWM)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

◊ język angielski: Hannah Elizabeth James (University of the West of Scotland, Szkocja), ◊ język francuski: Thérèse Consigny (Université Paris – IV, Francja), ◊ język polski: Ryszard Skawiński (UWM), ◊ język rosyjski: Алина Жилинская (Катехетический институт, г. Гродно, Białoruś), ◊ język włoski: Maria Casola (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI

◊ Nikolina Kenig (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), ◊ ks. Arkadiusz Orzeł (Wyższe Seminarium Duchowne w Elku)

PROJEKT OKŁADKI

Marek Kuryłowicz

Czasopismo jest wydawane pod auspicjami programu NATO DEEP / An international scientific journal published under the auspices of NATO Defence Education Enhancement Program

ADRES

Redakcja „Civitas et Lex”
19-300 Elk
ul. Kościuszki 23
tel. 87 621 60 76; 87 621 07 07; 87 621 03 08
online: <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>

ISSN 2392-0300

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2020

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 70

Ark. wyd. 8,5; ark. druk. 7,25

Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 300

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji / Editorial	5
-------------------------------	---

BEZPIECZEŃSTWO / SECURITY STUDIES

Reyhan Manieva, Emotional states observed in the training of the cadets	7
---	---

EDUKACJA / EDUCATION

Ryszard Skawiński, Awans zawodowy nauczycieli a rozwój zawodowy nauczycieli / The professional promotion of teachers and/or the professional development of teachers	21
--	----

PRAWO / LAW

Marcin Kazimierzczuk, Rola związków zawodowych w budowie społeczeństwa obywatelskiego / The role of trade unions in building civil society	43
Małgorzata Pracka, Uwłaszczenie ex lege użytkowników wieczystych prawem własności – wybrane problemy prawne / Ex lege enfranchisement of perpetual usufruct rights – selected legal problems	57
Jakub Jan Zięty, Charakter prawny oświadczenia inwestora o dysponowanie nie- ruchomością na cele budowlane – zagadnienia cywilnoprawne i administracyjne / The legal nature of the investor's declaration on the disposal of the property for construction purposes – civil law and administrative issues	71

VARIA

Ks. Wojciech Guzewicz, Bibliografia piśmiennictwa duchowieństwa diecezji ełckiej w latach 1992–2017 (ks. Antoni Skowroński, ks. Paweł Tarasiewicz) / Bibliogra- phy of the literature of the clergy of the Ełk diocese in 1992–2017 (priest Antoni Skowroński, priest Paweł Tarasiewicz)	83
---	----

GLOSZY / GLOSSES

Joanna Wojciechowicz, Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 8 sierpnia 2019 r. (III UZP 3/19) dotyczącej problemu dopuszczalności zaliczania do okre- sów pracy w szczególnych warunkach zatrudnienia traktorzysty w rolnictwie / A gloss to the resolution of the Supreme Court of 8 August 2019 (file ref. no. III UZP 3/19) on the admissibility of classifying the employment of an agricultural tractor driver as work done under special conditions	101
---	-----

RECENZJE / REVIEWS

Jugoslav Achkoski, Piotr Gawliczek, Wojciech Guzewicz, Khayal Iskandarov, <i>Defence Education Enhancement Programme as Vehicle to Strengthen and Stimu- late Cooperation Between NATO and Partners. Case Studies – South Caucasus and Ukraine. ADL Perspective</i> , Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2020, pp. 188	109
--	-----

LISTA RECENZENTÓW / THE LIST OF REVIEWERS

Lista recenzentów “Civitas et Lex” 2020	113
---	-----

OD REDAKCJI / EDITORIAL

Szanowni Czytelnicy! Mamy przyjemność zaprezentować czwarty tegoroczny numer naszego kwartalnika. Niniejszy tom „Civitas et Lex” składa się z ośmiu tekstów naukowych, wśród których znajduje się sześć artykułów naukowych oraz jedna recenzja i jedna glosa. Autorom, którzy zamieścili swoje prace w tym wydaniu, wyrażamy nasze podziękowanie za to, że wybrali właśnie nasz periodyk jako miejsce swojej publikacji – cieszymy się, że możemy służyć w upowszechnianiu ich rzetelnej wiedzy naukowej. Wszystkim Czytelnikom z kolei życzymy owocnej lektury.

Redakcja „Civitas et Lex” pragnie podziękować także wszystkim recenzentom za podjęty przez nich trud i wnikliwe uwagi na temat prac opublikowanych na łamach naszego kwartalnika w 2020 r. Z nadzieją na kolejne lata owocnej współpracy, specjalne wyrazy uznania kierowane są zarówno do profesorów zagranicznych, w tym z Grecji, Macedonii, Rosji, Rumunii, Stanów Zjednoczonych, Ukrainy oraz Włoch, jak też i z rodzimych ośrodków naukowych (Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet SWPS, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Warszawski, Politechnika Rzeszowska, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego w Krakowie, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Politechnika Warszawska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie). Szczegółowe informacje na temat recenzentów naszego pisma znajdują Państwo na końcu tegoż numeru oraz na stronie internetowej.

Od 2018 r. „Civitas et Lex” znajduje się na Platformie Czasopism Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, w związku z powyższym to tam odbywa się cały proces redakcyjny. Zgłoszenia należy kierować na adres: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>.

Szczegółowe informacje na temat „Civitas et Lex” znajdują Państwo na naszej stronie internetowej (<http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>) oraz na stronie Platformy Czasopism UWM w Olsztynie (<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>), na które serdecznie zapraszamy.

W imieniu Redakcji
KS. WOJCIECH GUZEWICZ

BEZPIECZEŃSTWO / SECURITY STUDIES**REYHAN MANIEVA****EMOTIONAL STATES OBSERVED
IN THE TRAINING OF THE CADETS****Introduction**

Emotions play a powerful and central role in everyday life and, not surprisingly, an equally central role in military planning and training. Emotions shape how people perceive the world, they influence our decisions and in broader context guide how people adapt their behavior to the physical and social environment¹.

Like in every field of activity, the well-being of emotional state in military service is one of the main conditions for success. On the one hand emotional states are the reflection of human's subjective attitudes towards the surrounding objects and events, their immediate contentment and discontent, on the other hand the reaction of humans and animals to external and internal irritants expressing their satisfaction or dissatisfaction with regard to their biological needs. Human being evaluates the significance of the occurrences happening through the emotions as a system of signals. As Jess C. Scott stated: "When our emotional health is in a bad state, so is our level of self-esteem. We have to slow down and deal with what is troubling us, so that we can enjoy the simple joy of being happy and at peace with ourselves"².

The problem of emotional states is one the most topical issues of psychology. The science of emotion began with a golden age, with Darwin's (1859/1965) publication of *Expressions of the Emotions in Man and Animals*, where he wrote that emotions cause stereotypic bodily expressions. Darwin's book was followed by William James' 1884 critique, *What Is an Emotion?* in which James argued that bodily activity causes emotion, not the other way around. James, in turn, was criticized by Carl Cannon in his 1927 paper, in which he argued that the body cannot cause emotion because visceral changes are too slow and

REYHAN MANIEVA – War College of the Armed Forces, Republic of Azerbaijan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8003-8591>, e-mail: psixo_logiya@mail.ru

¹ *Human Behavior in Military Contexts*, ed. J. Blascovich and C. Hartel, Washington, DC: The National Academies Press, 2008, p. 55.

² J. Scott, *Clear: A Guide to Treating Acne Naturally*, Kindle Edition, April 2012, p. 80.

too difficult to feel³. There have been a plethora of studies ever since dedicated to this problem by a variety of psychologists and researchers, like W.B. Cannon (1927), S.L. Rubinshtein (1946), P.N. Anokhin (1949), P.M. Yakobson (1958), M.B. Arnold (1960), B.I. Dodonov (1975), A.N. Leontiev (1978), Y. Reykovskiy (1979), C.E. Izard (1980), A. Ortony and T.J. Turner (1990), R.S. Lazarus (1991), A. Damasio (1994), J. Panksepp (1998), D. Keltner and P. Ekman (2000), J. Musch and K.C. Klauer (2003), J.A. Russell (2003), L.F. Barrett (2006), K.A. Lindquist (2012), R. Adolphs and D.J. Anderson (2018), K. Cherry (2019, 2020) and etc. However, the effects of emotional states on military training, particularly on the training of cadets have not been broadly studied. There is a limited researchers, like E. Shafieva (2006), S.B. Algae, B.L. Fredrickson (2011), K.A. Hudson (2016), C. Nakkas, H. Annen, S. Brand (2016) and M. Maddox (2018), who partially touched upon this problem. This fact underscores the topicality of the problem.

We will primarily focus on the training of the cadets in the Military Lyceum and endeavour to find out how emotional states affect their education and training process. It should be noted that, in most countries, Military Lyceum is an establishment, where cadets attend two or three year training before they matriculate at the Military Academy. Qualitative research method (Case study) has been used in the paper. We conducted a study with the cadets of the Military Lyceum named after Jamshid Nakhchivanski to determine if there was any link between emotional resilience and cadets' performance (training and discipline). Participants involved in the study were checked using the G*Power program, their participation limit in the program was specified, and 15% of the total cadets were randomly selected based on the criteria. Respondents were divided into main and control groups. After the initial testing, an intervention program was applied to the main group and a second test was performed to analyse the differences in the emotional state of the groups. Although some statistically significant differences were identified through comparative analysis within the main group, no statistically significant differences were found within the control group.

Emotions and feelings: Cadets' experience

Military planners throughout history have incorporated an emotional element into training and operations. Training exercises are often designed to elicit the strong emotions soldiers feel on the battlefield and to create the shared emotions that lead to esprit de corps. Major General Chris Hughes, commander of the U.S. Army Cadet Command, underscores this element in the following way: "You can fly a helicopter, shoot a cannon or be whatever you want, these are simply technical skills, that can be taught to anyone. Cognitive skills, interpersonal

³ L. Barrett, *The Science of Emotion: What People Believe, What the Evidence Shows, and Where to Go From Here*, in: *Human Behavior in Military Contexts*, ed. J. Blascovich and C. Hartel, Washington, DC: The National Academies Press, 2008, pp. 189–216.

skills and the ability to work with people, is something I know we have failed to talk about in the Army”⁴. Although the military operates under different conditions in peace and war, military training in peacetime is nonetheless intended to provide preparation for combat situations⁵.

In the psychological development of the cadets, the formation of their emotional feelings requires a constant supervision, because emotions are inextricably linked to the brain. In this regard, Giovanna Colombetti and Eder Zavala distinguish two versions of “affective brainocentrism” tendency: 1) brain-sufficient; 2) brain-master. According to “brain-sufficient”, emotional states are entirely realized by brain processes. According to “brain-master”, emotional states are realized by both brain and bodily processes, but the latter are entirely driven by the brain: the brain is the master regulator of bodily processes. As it is stated, in both versions mutually regulating brain and bodily processes jointly realize a variety of emotional states⁶. At this point, we have to underscore three theories related with the realization of emotional states: physiological, neurological and cognitive. Physiological theories suggest that responses within the body are responsible for emotions. Neurological theories propose that activity within the brain leads to emotional responses. Cognitive theories argue that thoughts and other mental activities play an essential role in forming emotions⁷. Scientific-theoretical cognition of the emotions shows that, psychological and organic processes taking place in human organism are regulated through emotional states. However, according to William James and Carl Lange, emotions stem from the physiological processes take place in human body⁸. Thus, physiological processes are not the result of emotions, vice versa are their main sources. According to Cannon-Bard theory, people feel emotions and experience physiological reactions simultaneously⁹. Schachter-Singer theory suggests that the physiological arousal occurs first, and results in an emotion. According to the Lazarus theory, thinking must occur first before experiencing emotion¹⁰. The Facial-Feedback theory suggests that emotions are directly tied to changes in facial muscles. However, none of these theories exclude that, the brain masters the physiological reactions and emotions.

One of the main preconditions for the cadets to adapt to the circumstances after enrolling in the Military Lyceum is to evince emotional resilience, which

⁴ M. Maddox, *Cadets learn leadership, emotional intelligence from top brass*, <<https://bit.ly/3e8sK4W>> (Accessed 2018-02-21).

⁵ C. Nakkas, H. Annen, S. Brand, *Psychological distress and coping in military cadre candidates*, doi: 10.2147/NDT.S113220 (Accessed 2016-08-29).

⁶ G. Colombetti, E. Zavala, *Are emotional states based in the brain? A critique of affective brainocentrism from a physiological perspective*, “Biology & Philosophy”, <<https://bit.ly/3a60D2Z>> (Accessed 2019-08-21).

⁷ K. Cherry, *Overview of the 6 Major Theories of Emotion*, <<https://bit.ly/2RCufP8>> (Accessed 2019-09-09).

⁸ K. Cherry, *The James-Lange Theory of Emotion*, <<https://bit.ly/2V1cLhH>> (Accessed 2020-02-10).

⁹ K. Cherry, *Overview of the 6 Major Theories of Emotion*, op. cit.

¹⁰ Ibidem.

directly affects their training and education process, as well as stamina, persistence, resoluteness and moral-psychological preparedness against the stressogenic situations related with the environment. Depending on each and every cadet's individual resistance level, their organism may react differently to psycho-emotional tension. Cadets' individual resistance level is considered as the volitional, intellectual and emotional resilience, which characterizes their level of psycho-nervous endurance. Emotional resilience is a feature, which ensures human endurance against frustration and stress emerged in difficult situations. Emotional resilience, like physical resilience is to a degree, something innate. Some people, by nature, are less upset by changes and surprises – this can be observed in infancy and tends to be stable throughout one's lifetime. Emotional resilience is also related to some factors that are not under your control, such as age, gender, and exposure to trauma. However, Elizabeth Scott claims that, resilience can be developed with little effort. If you know what to do, you can become more resilient, even if you are naturally more sensitive to life's difficulties¹¹. The behaviour of the person, who has an emotional resilience, is conducted in the following way: mission statement – motives highlighting its topicality – the implementation of the activity, the perception of the difficulty preventing its realization – negative emotional reaction – searching for ways to overcome this difficulty – weakening the impact of negative emotions – increasing an efficiency of the activity.

The change in the life rhythm, separation from family members and friends, utterly different social structure, the regulation of the activities in accordance with daily routine, strict subordination, and an increased responsibility strongly affect the psycho-physical health of the cadets, during their education process in the Military Lyceum. Bharat Sharma suggests that, mental conditioning drills in the military are reinforced by positive thinking, controlled aggressive thoughts, relaxation and defusing of destructive emotions¹².

Depending on the ages of the cadets (the average age of the cadets in the Military Lyceum is 16–18), some certain changes take place in their emotional sphere. The turbulence of emotions and feelings in cadets makes their management difficult, undermines their self-reflection and self-control. It ends up with the changes in their psychological development. Thus, voluntary attention, logical memory, abstract thinking, and imagination develop. Both, anatomical-physiological and psychological-moral development gradually create noticeable changes in emotions and feelings too. These changes become apparent through several indications, like aggressiveness, anxiety, fear, excitement, pensiveness and etc. And it in turn affects their psychological character.

Most scientists believe that emotions involve things other than just feelings. They involve bodily reactions, as well as expressive movements, including facial

¹¹ E. Scott, *Why Emotional Resilience Is a Trait You Can Develop*, <<https://bit.ly/2UYJLqB>> (Accessed 2019-10-06).

¹² B. Sharma, *How to develop a military mindset to get closer to your goals*, <<https://bit.ly/2VbFCQ8>> (Accessed 2018-08-29).

expressions and sounds¹³. In psychology, emotion is often defined as a complex state of feeling that results in physical and psychological changes that influence thought and behavior. Emotionality is associated with a range of psychological phenomena, including temperament, personality, mood, and motivation¹⁴. Although there are many different parts of an emotion, feelings are usually considered the most important part. Studies show that, emotions are measured through feelings, meaning what a person says about what he or she is feeling, is the most direct way to identify emotional feelings¹⁵.

Emotions and feelings enrich the inner world of human being, sharpen their perception, stimulate them to engage in activity and overcome difficulties. Emotions and feelings participate in the regulation of behaviour and process of adapting to situation. The reflection of the reality in emotions and feelings on the one hand depends on the situation and the factors affecting it and on the other hand military serviceman's way of thinking, experience, knowledge and objectives.

Every person's emotions and feelings are his personal attitude towards himself and surrounding environment. Depending on the life style, if irritants affect systematically and in a certain sequence, temporary signals emerge in the brain in accordance with the same sequence and strengthen themselves. These strengthened temporary signals lay the foundation for the constant attitude and approaching style of the human towards the objects and events. If any change happens in that system, different feelings, like happiness, sadness, desperation, gladness and etc. occur in the human being.

One of the most intriguing questions in modern psychology is that, "how many types of emotions are there?" Because emotions are subjective, people often disagree on how to categorize them. Some researchers claim that humans have six basic emotions (happiness, sadness, fear, disgust, anger, surprise)¹⁶. Others argue we have up to 34,000 unique types of feelings. Robert Plutchik suggests eight basic emotions in four categories:

1. Joy vs. Sadness;
2. Trust vs. Disgust;
3. Fear vs. Anger;
4. Surprise vs. Anticipation¹⁷.

According to Plutchik, many feelings are simply stronger or weaker versions of the eight basic emotions. For instance, rage is a more intense type of anger, while annoyance is a milder type. More complex emotions can be created by combining the eight basic emotions. For example, blending joy and trust together

¹³ A. Cowen, *How Many Different Kinds of Emotion are There?* <<https://bit.ly/3coPc8l>> (Accessed 2018-05-09).

¹⁴ K. Cherry, *Overview of the 6 Major Theories of Emotion*, op. cit.

¹⁵ A. Cowen, op. cit.

¹⁶ K. Cherry, *The 6 Types of Basic Emotions and Their Effect on Human Behavior*, <<https://bit.ly/2xyz9f>> (Accessed 2020-01-13).

¹⁷ *Emotion. Good Therapy*, <<https://bit.ly/2K5RjSr>> (Accessed 2019-09-21).

can create love¹⁸. A more recent study suggests that there are at least 27 distinct emotions, all of which are highly interconnected¹⁹.

Emotions and feelings are divided into two groups based on the factors influencing the human activity: stenic and asthenic.

If the person has stenic feelings, he handles the difficult situation much better through using his knowledge and ability in a proper way. Stenic or active feelings improve and strengthen human organism, motivate it to engage in activity. For instance, when someone is happy his veins widen and provide most of organs, especially the brain with sufficient blood. These people do not suffer from burnout, lead an active lifestyle, rejoice and laugh.

The human being with asthenic feelings has a difficulty to withstand the danger. Asthenic feelings undermine human organism, detract from people's enthusiasm. For instance, when a person is sad, his blood vessels narrow, his face pales, his brain lacks blood, his temperature drops, he coughs, he has bad breadth (as if he is stifled), and he suffers from mental and physical exhaustion.

In fact, it is not right to divide the feelings into two sharp groups (stenic and asthenic) and draw a line between them. Because the same feeling depending on the situation might be both stenic and asthenic. For instance, if fear confuses one person, another one is encouraged by fear and even might display valour²⁰.

Psychologists highlight other two groups of emotions and feelings: simple and complex. Simple or elementary emotions and feelings emerge with regard to organic needs. This type of feelings includes hunger, thirst and etc. Complex or supreme feeling manifests itself in the human attitude to the motherland, labour, other people, scientific and artistic wealth.

The cadet gains emotional experience while he studies in the Military Lyceum, masters different forms of communication and interaction, as well as norms of behaviour in military community. The relations of cadet-cadet, commander-cadet and instructor-cadet affect their status and attitude towards training. The status of the personality with regard to training is inextricably connected to emotional components. The achievements of the cadets in training and education are contingent upon their emotional assessment by the commanders and instructors. Negative emotional attitude and assessment lead to demotivation in cadets, detract from their interest in training and undercut their discipline. According to professor Abdul Alizadeh, in case any mental or emotional obstacle occurs between the instructor and learner, the training loses its significance²¹. Alexander Lazursky states that, attitude is noticeable in the emotional reaction of the human being to the objects of the life events²². Vladimir Myasishchev

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ K. Cherry, *The 6 Types of Basic Emotions and Their Effect on Human Behavior*, op. cit.

²⁰ A. Bayramov, A. Alizadeh, *General Psychology*, Baku: "Chinar-Chap", 2002, p. 160.

²¹ A. Alizadeh, *Psychological problems of modern Azerbaijani schools*, Baku: Pedagogy, 2004, p. 251.

²² A. Lazursky, *Essay on the science of characters*, Moscow: Yurayt, 2019, p. 9.

highlighted the emotional attitude as the reflection of human activity²³. Edward Stones writes that, “teaching hinges on the emotional or affective state of the learner”. According to him, the emotional state of the learner affects him, either in the motivating or punitive way. He states that, “the success of the training and teaching first of all, depends on the reciprocal respect between the instructor and learner”²⁴. Having summarized Stones’ statements, we may conclude that, there are two important factors affecting the training process and the cognitive activity of the learner, who engage in it: 1. Emotional state of the learner and his feelings; 2. Emotional backdrop of the training environment or social-psychological climate. These two factors are inextricably linked to each other and of utmost importance in the consolidation of training motivation. According to Arthur H. Bell and Dayle M. Smith, there are five competencies for managing emotions: self-awareness, self-regulation, self-motivation, empathy, and effective relationships²⁵. All these competencies are relevant to the cadets, who study in the Military Lyceum and should be improved thereof. Professor Abdul Alizadeh states that, “there should be created favourable conditions in the training for arousing different intellectual emotions and feelings, like excitement, surprise, doubt and etc. in order to boost cognitive activity. In this regard, virtual excursion to the nature, tales, scientific-fantastic works, poems and various artistic reproductions should be used together with the comparison of contradictory facts, the revelation of the contradiction with auxiliary questions, creation of problematic situation”²⁶.

Since the cadets in the Military Lyceum are the teenagers, the active emotions and feelings broaden the borders of their cognitive activity and create an excellent condition for the adequate development of various psychological processes.

The impact of emotional states on military training and education

In order to fully comprehend the impact of emotional states on the cadets, a careful examination of the training and education process should be carried out in relation with emotions and feelings. Payne claims that, many of the problems in the world were caused by people suppressing their emotions. Emotions provide an important function in our lives. Thus, the people should endeavor to understand their emotions²⁷. The principles behind the military training might differ from that of a regular classroom or college education, since military personnel are

²³ V. Myasishchev, *Psychology of relations*, Moscow: Institute of Practical Psychology; Voronezh: NPO MODEK, 1995, p. 7.

²⁴ E. Stones, *Psychopedagogy: Psychological Theory and Practice of Teaching*, Moscow: Pedagogy, 1984, p. 64.

²⁵ A. Bell and D. Smith, *Developing Leadership Abilities*, Pearson Custom Publishing, 2002, p. 51.

²⁶ A. Alizadeh, op. cit.

²⁷ K. Hudson, *Emotional Intelligence and Self-Efficacy in Military Leaders*, doctorate thesis, Brandman University, Irvine, California, 2016, p. 24.

put under rigorous physical and mental training programs that pushes the limit of the human body and mind²⁸. As a result, the cadets will be able to overcome stress, pain, trauma, heat, cold and any other life threatening situation.

Feelings are divided into different types based on the strength, endurance and speed. These are called the emotional states of the human being. There should be given a special preference to the study of emotional states in military psychology too. The following fundamental emotions have been defined and discussed in the psychological studies: interest, joy, surprise, grief, anger, disgust, contempt, fear, shame and guilt.

It should be noted that, intensive emotions create energy flow in the human being. The analysis of previously conducted studies proves that, the emotion pushes the person into engaging in a concrete activity. It confirms that, emotion forms the basis of thinking and human activity. At the same time, emotional states affect our perception. Thus, if the person is in positive emotional state, he perceives everything in pink colour (pink is thought to be a calming color associated with love, and kindness), vice versa, the objects creating excitement and fear narrow his perception. The strong emotional states are the corollary to the impact of personality's subconscious on his consciousness. If the desire or order of subconscious is implemented, positive, if not, negative emotional states occur.

Emotional states, which occur in the human being and continue for days, even for weeks affect not only his productivity, but also psychological health. As we mentioned above, the person's emotional states are distinguished not only for content and direction, at the same time for strength and duration. However, as Sara B. Algoe and Barbara L. Fredrickson stated, situational features of military life heighten everyday emotions and their impact, necessitating the emotional resilience of the personnel from the beginning, to be maintained throughout their career²⁹. Military Lyceum is the first establishment for cadets, where they undergo amplified emotions. In this paragraph we will elaborate on the following forms of emotional states and their impact on the cadets: mood, affect, stress and frustration.

Mood is the longest emotional state and determines the general tone of human life. For instance, the person might be sad, happy, exhausted, cheerful and etc. However, they are not that much noticeable. Mood may last for weeks and months. Sometimes, the reason of the mood is not clear. Thus, the person is not able to perceive how some certain moods occur, because even weak irritants might change the mood. For instance, if the person is angry, even trivial things (someone bursts into laughter, or hits the table) may exacerbate his mood. Therefore, moods can be stenic and asthenic³⁰.

²⁸ B. Sharma, op. cit.

²⁹ S. Algoe, B. Fredrickson, *Emotional Fitness and the Movement of Affective Science From Lab to Field*, "Am Psychol", 66(2011), No 1, pp. 35–42.

³⁰ R. Aliyev, *Psychology*, Baku: "Nurlan", 2008, p. 15.

Mood has a diffuse character. It affects the cadet's psychological and training processes, as well as behaviour. Mood changes with regard to some certain factors and conditions. The factors affecting the mood are the followings:

- various physical processes and general condition of the organism;
- environmental characteristics. It entails discipline, security or uncertainty, sound irritants, and so on;
- features of interpersonal relationships between cadets. Being polite in a team has a positive impact on everybody's mood, vice versa, an insulting, rude attitude has a negative impact;
- successes or failures of the cadet in the training and education, in his military service and personal life.

Mood affects a person's imagination and thinking and his attitude towards the surroundings. A cadet, who is in a good mood makes a good impression on others and carries out the tasks with pleasure. On the contrary, when he is sad, he avoids communication, becomes sluggish, and everything seems dull and meaningless to him.

In order to achieve successful results in interpersonal relationships in the team during his studies in the Military Lyceum, the cadet must always remember that he should not be a slave to the mood, but always fight against the negative mood. The human mood is contagious. For example, the cheerfulness, sadness, or sluggishness of a commander is often easily passed on to his subordinates. Therefore, in spite of many unpleasant occasions, a military man should not be a hostage to his mood. In order to control his mood, one must know the reasons behind it. There are many reasons behind the mood. Changes in the human organism (for example, when a person is sick, he is in a bad mood, vice versa, when he is healthy and sleeps well, he is in a cheerful mood), living conditions, personal circumstances, affordable housing, achievements, as well as the interaction between people has a serious impact on the mood. Therefore, it is necessary for everyone to abide by the ethics of mutual relations, and perform a *high culture*.

A good mood during the training helps the cadets to quickly acquire knowledge and skills. Disbelief, on the other hand, kills the *esprit de corps*. Therefore, one of the most important tasks for commanders is to instill a high morale in their subordinates.

Affects (from Latin, *affectus* – mental turmoil, excitement) are short-lived but strong feelings that grow at a rapid pace and have a sharp outward expression. Anger, horror, extreme joy, sorrow, fury, etc. can be an example of affect. Affect is an event, which has a sudden and unexpected impact on a person, and is caused by the person's inability to adapt to it at that moment. APA Dictionary of Psychology defines "affect" in the following way: "Any experience of feeling or emotion, ranging from suffering to elation, from the simplest to the most complex sensations of feeling, and from the most normal to the most pathological emotional reactions"³¹. Sometimes, affects debilitate human functioning, and

³¹ APA Dictionary of Psychology, <https://dictionary.apa.org/affect> [b.r.w.].

weaken their conscious control over their actions. Unstable and weak-kneed people are more susceptible to affect. At the moment of affect, some people shout, make sharp movements, lose clear speech, and in some cases cannot string words together. These conditions are related to the neuro-processes that take place in the brain. At this time, a sharp arousal occurs in the brain and has a slowing effect on the surrounding awakened areas. Since arousal in other areas is delayed by the effects of negative induction, a person does not clearly understand what is happening around him. He does not seem to think about the consequences of his actions.

Stress is one of the psychological states. It is the emotional state that a person experiences when unexpectedly faces stressful situations. People do not even perceive their surroundings properly under stress, their memory wanders, they are unable to focus on another object, and they react inappropriately to unexpected irritants, sometimes they are completely confused. Or, vice versa, the stressful situation seems to increase their strength and energy, the mind becomes clearer, and they deal with a difficult problem quickly and easily.

The National Institute of Mental Health of USA (NIMH) notes some of the more common stressors for college students which can be applied for the cadets of the Military Lyceum:

- being on your own in a new environment;
- changes in family relations;
- financial responsibilities;
- changes in your social life;
- exposure to new people, ideas, and temptations;
- awareness of your sexual identity and orientation³².

In addition to these stressors, the cadets in the Military Lyceum are preoccupied with their future education in the Military Academy, which usually takes another four years.

The long-term effects of stress are considered dangerous. Thus, having enrolled in the Military Lyceum, the cadet's organism wears out while experiencing stress due to the problem of adaptation for a long time. Short-term stress has the ability to stimulate the cadets. Thus, stress should not be feared or avoided. Cadets frequently encounter stressful situations. In this way they brace themselves for future. In their future military service, when they face challenges, they do not startle due to gained experience. In order to manage stress, its useful functions should be utilized. Jahangir Alam & Marzia Dulal state that, no one can escape stress, but they can learn how to cope with it. Military personnel are very stressed because they are highly target-oriented and highly pressured on the consequences. Military education and training is a process, which intends to establish and improve the capabilities of military personnel in their respective

³² J. Alam, M. Dulal, *Coping Strategies of Stress Tolerance in Relation to Military Training*, "Global Journal of Human Social Science", 2018, Vol. XVIII Issue III Version, <https://bit.ly/2xmndah> [b.r.w.].

roles. Military profession by virtue of its inherent nature is full of stress where anxiety, insecurity and uncertainty always prevail³³.

Cadets must cope with stressors during their training if they are to accomplish their missions successfully and stay mentally stable³⁴. In this regard, they should be able to realize the situation. They need to know the causes of stress, the emotional and behavioral reactions that are characteristic of them in different stressful situations. This is one of the main issues of psychological training of the military men³⁵. The first and best way to deal with destructive situations is to “pause” without making any hasty decisions realizing that you are under stress.

Frustration (from Latin *frustratio* – deception, vain expectation) is a mental state in which a person is prevented from achieving his or her goal, when he or she encounters real or imagined obstacles. Frustration occurs when a person's level of dissatisfaction or satisfaction is higher than his or her level of endurance.

The frustration experienced by cadets arises as a result of the following basic life situations:

- constant stress situation that he does not notice (difficult adaptation to the new environment);
- insufficient financial resources (social status of the family) – this fact sometimes hinders the achievement of the desired goal;
- inadequate assessment by instructors, commanders and fellow cadets. As a result, they often feel inferior and disappointed in the team;
- health problems – when a person feels unwell, he often falls victim to frustration;
- personal problems – there are some life situations that they cannot handle. In these situations, the realities of life destroy their dreams of love and friendship.

If the cause of frustration is carefully examined, it is possible to alleviate the situation and save the person from depression. Negative evaluations by commanders and instructors, and a disparaging approach to the cadets' feelings and emotions are accompanied by a state of frustration, which manifests itself in the form of anger, resentment, and insecurity. For this reason, the commanders should instill confidence into their subordinates. Every cadet studying at the Military Lyceum has different feelings and emotions. However, emotional endurance should be one of their most important qualities.

Unlike the civilian students, the cadets usually have strong emotional states in a variety of situations. For this reason, it is necessary to pay serious attention to the psychological training of cadets during education in order to prevent negative emotions or feelings that disrupt their activities³⁶. The inability of a military man to regulate his emotional state has a negative impact on his

³³ Ibidem.

³⁴ C. Nakkas, H. Annen, and S. Brand, op. cit.

³⁵ E. Shafieva, *Application of socio-psychological methods in officer training*, Baku: “Elm”, 2006, p. 63.

³⁶ *Military Psychology*, ed. A. Maklakov, St. Petersburg: Peter, 2004, p. 355.

service and impedes the implementation of the assigned task and orders given by the commanders. Therefore, commanders must constantly monitor and analyze the source of this situation, reduce the tension, in order to keep their position stable during the training.

Conclusions

Training and discipline are two main factors, which determine the success of the cadets. As an outcome of military discipline, the cadets are infused with various positive qualities, like loyalty, honesty, perseverance, endurance and so on. One of the main goals of military education and training is to instil knowledge, skills and habits in the cadets – potential future officers, that will help them to overcome difficult, complex life and combat situations painlessly and easily. As it was delineated in the paper, both – military training and discipline are affected by the emotional states. Even though, each cadet handles the situation a little differently, most of them experience almost the same emotions. The research proves that, there is an increase in the success rates of cadets whose emotional state is improved by implementing an intervention program.

Depending on the difficulties faced by the cadets during their education, there are some deficient symptoms in their mental health, which are accompanied by various emotional states. The frequent occurrence of negative emotional states has a harmful impact on their mental health and personal development. However, it is possible to achieve the formation of a mentally healthy cadet by studying the causes of such cases, their symptoms and ways of prevention. In this regard, an exhaustive study of emotional states observed in the training process of the cadets plays an important role in improving their level of success. In case, the results of these studies are applied, cadets will display less psychological distress during their training, as well as their future military service and it will contribute to their overall emotional resilience.

REFERENCES

- Alam J., Dulal M., *Coping Strategies of Stress Tolerance in Relation to Military Training*, "Global Journal of Human Social Science" 2018, Vol. XVIII, <https://bit.ly/2xmndah> [b.r.w.].
- Algoe S., Fredrickson B., *Emotional Fitness and the Movement of Affective Science From Lab to Field*, "Am Psychol", 66(2011), No 1, pp. 35–42.
- Aliyev R., *Psychology*, Baku: "Nurlan", 2008.
- Alizadeh A., *Psychological problems of modern Azerbaijani schools*, Baku: Pedagogy, 2004.
- APA Dictionary of Psychology, <https://dictionary.apa.org/affect> [b.r.w.].
- Barrett L., *The Science of Emotion: What People Believe, What the Evidence Shows, and Where to Go From Here*, in: *Human Behavior in Military Contexts*, ed. J. Blascovich and C. Hartel, Washington, DC: The National Academies Press, 2008, pp. 189–216.
- Bayramov A., Alizadeh A., *General Psychology*, Baku: "Chinar-Chap", 2002.
- Bell A. and Smith D., *Developing Leadership Abilities*, Pearson Custom Publishing, 2002.

- Cherry K., *Overview of the 6 Major Theories of Emotion*, <<https://bit.ly/2RCufP8>> (Accessed 2019-09-09).
- Cherry K., *The 6 Types of Basic Emotions and Their Effect on Human Behavior*, <<https://bit.ly/2xyz9f>> (Accessed 2020-01-13).
- Cherry K., *The James-Lange Theory of Emotion*, <<https://bit.ly/2V1cLhH>> (Accessed 2020-02-10).
- Colombetti G., Zavala E., *Are emotional states based in the brain? A critique of affective brainocentrism from a physiological perspective*, "Biology & Philosophy", <<https://bit.ly/3a60D2Z>> (Accessed 2019-08-21).
- Cowen A., *How Many Different Kinds of Emotion are There?* <<https://bit.ly/3coPc8l>> (Accessed 2018-05-09).
- Emotion, Good Therapy*, <<https://bit.ly/2K5RjSr>> (Accessed 2019-09-21).
- Hudson K., *Emotional Intelligence and Self-Efficacy in Military Leaders*, doctorate thesis, Brandman University, Irvine, California 2016.
- Human Behavior in Military Contexts*, ed. J. Blascovich, C. Hartel, Washington, DC: The National Academies Press, 2008.
- Lazursky A., *Essay on the science of characters*, Moscow: Yurayt, 2019.
- Maddox M., *Cadets learn leadership, emotional intelligence from top brass*, <<https://bit.ly/3e8sK4W>> (Accessed 2018-02-21).
- Military Psychology*, ed. A. Maklakov, St. Petersburg: Peter, 2004.
- Myasishchev V., *Psychology of relations*, Moscow: Institute of Practical Psychology; Voronezh: NPO MODEK, 1995.
- Nakkas C., Annen H., and Brand S., *Psychological distress and coping in military cadre candidates*, doi: 10.2147/NDT.S113220 (Accessed 2016-08-29).
- Scott E., *Why Emotional Resilience Is a Trait You Can Develop*, <<https://bit.ly/2UYJLqB>> (Accessed 2019-10-06).
- Scott J., *Clear: A Guide to Treating Acne Naturally*, Kindle Edition, April 2012, p. 80.
- Shafieva E., *Application of socio-psychological methods in officer training*, Baku: "Elm", 2006.
- Sharma B., *How to develop a military mindset to get closer to your goals*, <<https://bit.ly/2VbFCQ8>> (Accessed 2018-08-29).
- Stones E., *Psychopedagogy: Psychological Theory and Practice of Teaching*, Moscow: Pedagogy, 1984.

EMOTIONAL STATES OBSERVED IN THE TRAINING OF THE CADETS

SUMMARY

The effects of emotions on the military personnel are as important as the techniques used in the tactical field. Therefore, psychological features should also be considered in military training and education process to enable the cadets – future officers to manage stressful situations. The aim of the paper is to analyze the effects of emotional states on the training of the cadets in the Military Lyceum. The significance of the psychological health of the cadets in their training has been discussed. The types of emotional states observed in the cadets, like mood, affect, stress and frustration have been scrutinized. At the same time, positive and negative impacts of various emotional states on the training of the cadets have been studied. The ways for preventing the negative emotional states have been examined. The paper is concluded with the recommendations on the stated problem in order to further increase the efficiency of the training in the Military Lyceum.

KEY WORDS: cadet, training, psychological health, feeling, emotional state, mood, stress, frustration, affect

EDUKACJA / EDUCATION

RYSZARD SKAWIŃSKI

AWANS ZAWODOWY NAUCZYCIELI A ROZWÓJ ZAWODOWY NAUCZYCIELI

Wprowadzenie

Latem tego roku (2020) odbyły się jak zwykle posiedzenia komisji kwalifikacyjnych dla nauczycieli ubiegających się o awans na najwyższy stopień nauczycielski – stopień nauczyciela dyplomowanego. Karta Nauczyciela¹ w art. 9a przewidziała cztery stopnie awansu zawodowego. Pierwszy z nich – stopień nauczyciela stażysty – otrzymuje się na wstępie kariery zawodowej, po roku „stażu” nauczyciel może uzyskać awans na nauczyciela kontraktowego, po pięciu latach może zostać nauczycielem mianowanym (zdawszy egzamin przed komisją), zaś po kolejnych czterech latach – może zostać nauczycielem dyplomowanym po pozytywnej ocenie komisji kwalifikacyjnej.

W minionych niemal dwudziestu latach doświadczeniem autora niniejszego artykułu było uczestnictwo w komisjach przeprowadzających rozmowę kwalifikacyjną ze stażystami oraz egzamin dla nauczycieli kontraktowych i to w różnych rolach: eksperta, dyrektora szkoły, przedstawiciela organu prowadzącego.

W ostatnich dwóch latach autor artykułu uczestniczył jako ekspert MEN w pracy ponad 40 komisji kwalifikacyjnych dla nauczycieli mianowanych ubiegających się o stopień nauczyciela dyplomowanego. Przed komisjami stawiali nauczyciele z różnych szkół (głównie podstawowych), różnej płci (dominacja kobiet), w różnym wieku (najczęściej ok. 35–40 lat), o różnym stażu i dorobku zawodowym. Warto nadmienić, że wszystkie te osoby otrzymały pozytywną ocenę swego dorobku (liczbę punktów w przedziale od 7 do 10, z przewagą ocen zbliżonych do 10).

Doświadczenia z pracy w komisjach kwalifikacyjnych dla nauczycieli mianowanych, które decydują o otrzymaniu przez nich najwyższego i ostatniego stopnia (pozostaje honorowy tytuł profesora oświaty, który uzyskuje co roku ok. 0,005% pedagogów), skłaniają do refleksji nad naturą zawodu nauczyciela, jego rozwojem zawodowym oraz związkiem tegoż rozwoju z kryteriami awansu zawodowego (a także racjonalnością tychże kryteriów). Problem związków opisanych urzędowo stopni awansu zawodowego nauczycieli z literaturą naukową

RYSZARD SKAWIŃSKI – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2884-7177>, e-mail: rysardskawinski@wp.pl

¹ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela, Dz. U. z 2019 r. poz. 2215.

dotycząca rozwoju zawodowego nauczycieli (wszak awans na kolejne stopnie oparty jest na realizacji „planów rozwoju zawodowego”) nie stał się przedmiotem szerokich badań. Wprawdzie kiedy sięgniemy do zasobów Biblioteki Narodowej (październik 2020), pod hasłem „awans zawodowy nauczycieli” wyszukiwarka odnajdzie 982 pozycje, a pod hasłem „rozwój zawodowy nauczyciel ok. 500. Są to przede wszystkim różne poradniki dla nauczycieli, artykuły w prasie branżowej albo wydawnictwa broszurowe; mają one charakter pragmatyczny, dotyczą tego, jak skutecznie uzyskać kolejne stopnie, na co nauczyciel powinien zwrócić uwagę w planie działań na okres stażu, jak zaprezentować się przed komisją, co eksponować, czego unikać itp. Pojawiają się także refleksje naukowe nad istotą profesji nauczyciela i zmianami w niej zachodzącymi w obecnym czasie gwałtownego przyrostu wiedzy oraz metod, narzędzi, kanałów jej dystrybucji. Jednak pomysł na stopnie awansu zawodowego będące swoistym podsumowaniem kolejnych stadiów rozwoju zawodowego nauczycieli nie wykazuje ścisłych związków z określoną, naukowo zweryfikowaną koncepcją rozwoju zawodowego nauczyciela. Podobny pogląd wyraża Anna Wilkomirska w artykule *Awans zawodowy nauczycieli – „brzydkie kaczątko” reformy edukacji*, powołując się na publikacje anglojęzyczne², m.in. Frances Fuller *Concerns of teachers: a developmental conceptualization*. Autorka wyróżniła trzy odrębne fazy rozwoju zawodowego: nastawienie na przetrwanie, nastawienie na sytuację dydaktyczną, nastawienie na zmianę i rozwój. Kilka lat później Donald E. Super wyróżnił pięć etapów rozwoju zawodowego: rozwoju, poszukiwania, utrwalania, kontynuacji i spadku. Bardziej złożone modele, łamiące stereotyp rozwoju liniowego, opracowali Ralph Fessler i Michael Huberman. Wydaje się, że autorzy systemu awansu zawodowego nauczycieli w Polsce nie znali tych prac, podobnie jak i publikacji z dziedziny psychologii pracy³.

Artykuł ma na celu zasygnalizowanie problemu, dlatego że stopniami awansu zawodowego zostały zestawione dwie koncepcje rozwoju zawodowego. Pierwsza z nich, opisująca ten rozwój jako drogę ku mistrzostwu, pochodzi z książki ukraińskich pedagogów, noszącej tytuł *Mistrzostwo pedagogiczne*. Przedstawione tam myślenie odpowiada – jak się zdaje – tradycyjnym wyobrażeniom dotyczącym nauczycielskiej profesji. Druga koncepcja, odwołująca się do teorii rozwoju moralnego Lawrence’a Kohlberga, opiera się na analogii pomiędzy wzrastaniem i wrastaniem w zawód nauczyciela z wzrastaniem i postępowaniem świadomości moralnej każdego człowieka – od jego narodzin do ok. dwudziestego roku życia. Występujące w opisie rozwoju moralnego człowieka pojęcia częściowo zostały zastosowane bezpośrednio w opisie rozwoju zawodowego nauczyciela, a częściowo posłużyły do scharakteryzowania kolejnych tożsamości jako nowych kategorii pojęciowych użytych do tegoż opisu. Do L. Kohlberga odwołuje się zarówno Robert Kwaśnica w podręczniku akademickim z pedagogiki, jak i Henryka Kwiatkowska w swej książce o tożsamościach nauczycieli.

² Charakterystyczne, że pośród kilkunastu pozycji zawartych w bibliografii, S większość stanowiły wówczas (2011) publikacje anglojęzyczne.

³ A. Wilkomirska, *Awans zawodowy nauczycieli – „brzydkie kaczątko” reformy edukacji*, „Studia Pedagogiczne” 64(2011), s. 159–160.

Nauczyciel

Zawód nauczyciela nie jest zawodem zwyczajnym. „Wiele zawodów rodzi się i umiera, ale żyją do dziś najstarsze z nich: rolnik, budowniczy, lekarz, nauczyciel. Wśród tych profesji zawód nauczyciela zajmuje szczególne miejsce – to początek wszystkich zawodów”⁴. We współczesnej Polsce jest to zawód o ograniczonej dostępności – aby się go podjąć, należy spełnić formalne wymagania kwalifikacyjne. Podstawowe kwestie związane z zawodem uregulowane zostały na poziomie ustawowym, przede wszystkim w ustawie Karta Nauczyciela.

Karta Nauczyciela do kategorii nauczycieli włącza poprzez wyliczenie bardzo szerokie grono osób. Ustawa dotyczy oczywiście przede wszystkim „nauczycieli, wychowawców i innych pracowników pedagogicznych zatrudnionych w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach oraz placówkach doskonalenia nauczycieli”, ale także odnosi się do osób zatrudnionych w „zakładach poprawczych oraz schroniskach dla nieletnich działających na podstawie ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich” i w „publicznych kolegiach pracowników służb społecznych”. Karta Nauczyciela obejmuje także urzędników, tj. „nauczycieli mianowanych lub dyplomowanych zatrudnionych na stanowiskach, na których wymagane są kwalifikacje pedagogiczne, w urzędach organów administracji rządowej, w kuratoriach oświaty, w specjalistycznej jednostce nadzoru, w Centralnej Komisji Egzaminacyjnej oraz okręgowych komisjach egzaminacyjnych, w organach sprawujących nadzór pedagogiczny nad zakładami poprawczymi, schroniskami dla nieletnich oraz szkołami przy zakładach karnych”; również nauczycieli pracujących za granicą: „nauczycieli zatrudnionych w publicznych szkołach i zespołach szkół przy przedstawicielstwach dyplomatycznych, urzędach konsularnych i przedstawicielstwach wojskowych Rzeczypospolitej Polskiej”; do kategorii nauczycieli należą także specjaliści pracujący z nauczycielami, tj. „nauczyciele zatrudnieni w publicznych placówkach doskonalenia nauczycieli o zasięgu ogólnokrajowym, publicznych placówkach doskonalenia nauczycieli szkół artystycznych oraz publicznych placówkach doskonalenia nauczycieli przedmiotów zawodowych, którzy nauczają w szkołach rolniczych, oraz publicznej placówce doskonalenia nauczycieli przedmiotów zawodowych o zasięgu ogólnokrajowym”. Status nauczycieli mają również „nauczyciele zatrudnieni w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach prowadzonych przez osoby fizyczne oraz osoby prawne niebędące jednostkami samorządu terytorialnego, w przedszkolach niepublicznych, niepublicznych placówkach, o których mowa w ust. 1 pkt 1, oraz szkołach niepublicznych i niepublicznych szkołach artystycznych o uprawnieniach publicznych szkół artystycznych, w publicznych innych formach wychowania przedszkolnego prowadzonych przez osoby fizyczne oraz osoby prawne niebędące jednostkami samorządu”. Nauczycielami w rozumieniu prawa oświatowego są instruktorzy praktycznej nauki zawodu, kierownicy praktycznej nauki zawodu, pracownicy zatrudnieni w Ochotniczych

⁴ *Mistrzostwo pedagogiczne*, pod red. I.A. Zjaziuna, tłum. L. Zjaziun, F. Szlosek, Warszawa – Radom 2005, s. 17.

Hufcach Pracy na stanowiskach wychowawców, pedagogów oraz na stanowiskach kierowniczych, posiadający kwalifikacje. Status nauczycieli zachowują także nauczyciele urlopowani z powodu pracy etatowej w związku zawodowym.

Jednak wiele wiarygodnych definicji ogranicza znaczenie słowa „nauczyciel” do kogoś, „kto uczy innych, przekazując im wiadomości, bądź naucza kogoś, jak ma żyć”⁵. Trudno wyobrazić sobie, aby to pierwsze znaczenie zanikło (podlega właśnie przeobrażeniom), chociaż w wyniku umacniania się nowych tendencji pedagogicznych przybliża się ono do znaczenia zawartego w drugiej części definicji. W pracy współczesnego nauczyciela rozróżnia się nadal trzy główne zadania: nauczanie (kształcenie), wychowanie oraz rozwijanie osób, z którymi i dla których pracuje, i to nie tylko dzieci i młodzieży, ale także dorosłych.

Według innego autora nauczyciel to „osoba ucząca innych przez przekazywanie wiadomości (treści), wprowadzająca w świat wartości oraz kształtująca kompetencje i umiejętności, w tym uczenia się przez całe życie. Nauczyciel współczesny to profesjonalista, przygotowany merytorycznie, pedagogicznie, psychologicznie oraz metodycznie”⁶.

Nauczyciel to w szerokim ujęciu „odpowiednio przygotowany specjalista do prowadzenia pracy dydaktyczno-wychowawczej (nauczającej) w instytucjach oświatowo-wychowawczych (w szkołach, przedszkolach, na kursach lub w innych placówkach pozaszkolnych lub poszkolnych”⁷. To ścisłe znaczenie terminu nauczyciel. Jednak nauczycielami są także, jak zauważa Stefan Wołoszyn, nauczyciele prywatni, jako to przeróżni guwernerzy, mentorzy, korepetytorzy, facylitatorzy; do kategorii „nauczycieli” można obecnie zaliczyć nie tylko książki, czasopisma, domy kultury, teatry, kina, telewizję, ale także internet oraz rozmaite gry komputerowe.

*Britannica*⁸ mówi o nauczycielach jako osobach niezbędnych w realizacji efektywnego nauczania, posiadających odpowiedni zasób wiedzy merytorycznej, „znajomość repertuaru najlepszych sposobów postępowania pedagogicznego, gotowość do systematycznej refleksji, umiejętność rozwiązywania problemów”, a także pojmujących nauczanie jako proces ustawiczny. W sumie nauczyciel to specjalista.

Specyfika pracy nauczyciela

Współcześnie w Polsce zadania nauczyciela określone zostały na poziomie ustawy: art. 6 Karty Nauczyciela⁹ mówi, że nauczyciel ma obowiązek „rzetelnie realizować zadania związane z powierzonym mu stanowiskiem w zakresie

⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 256.

⁶ Cz. Banach, *Nauczyciel*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, pod red. T. Pilcha i in., Warszawa 2004, s. 548.

⁷ S. Wołoszyn, *Nauczyciel – przegląd historycznych funkcji*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, pod red. W. Pomykały, Warszawa 1997, s. 439.

⁸ J. Skrzypczak, *Nauczanie*, w: *Britannica. Edycja polska*, t. 28, Poznań 2002, s. 267.

⁹ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela, Dz. U. z 2019 r. poz. 2215.

dydaktyki, wychowania i opieki, troszcząc się o bezpieczeństwo uczniów” oraz „wspierać każdego ucznia w jego rozwoju”. W szczególności powinien „kształcić oraz wychowywać młodzież w umiłowaniu Ojczyzny, poszanowaniu konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w atmosferze wolności sumienia i szacunku dla każdego człowieka”, budując właściwe postawy moralne i obywatelskie, w zgodzie z ideami demokracji, pokoju oraz przyjaźni opartej na tolerancji wobec różnic narodowych, rasowych i światopoglądowych. Nauczyciel powinien także zadbać o „pełnię własnego rozwoju osobowego” oraz o zgodne z potrzebami szkoły doskonalenie zawodowe¹⁰. Obowiązki powyższe ustawa powtarza w rocie ślubowania, jakie nauczyciel składa przy nadawaniu stopnia nauczyciela mianowanego (zwykle po sześciu latach pracy): „Ślubuję rzetelnie pełnić mą powinność nauczyciela wychowawcy i opiekuna młodzieży, dążyć do pełni rozwoju osobowości ucznia i własnej, kształcić i wychowywać młode pokolenie w duchu umiłowania Ojczyzny, tradycji narodowych, poszanowania Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”.

Praca nauczyciela jest pracą twórczą¹¹. Owoce tej pracy w głównej mierze zależą od niego samego, od jego kwalifikacji zawodowych (wiedza przedmiotowa, wiedza i umiejętności metodyczne, pedagogiczne i psychologiczne), jak i od jego osobowości, kultury osobistej, postawy, wyznawanych wartości, moralności. Ze względu na szczególne relacje, jakie powstają pomiędzy nauczycielem a uczniami, może stać się on dla nich wzorem lub antywzorem postępowania. Rewolucja technologiczna tak zwiększyła dostępność informacji oraz ich przepływ, że rola nauczyciela jako źródła wiedzy maleje. Staje się on przewodnikiem po zasobach wiedzy książkowej i zdigitalizowanej, ale jednocześnie po rozległych obszarach wartości, ideałach dobra, prawdy i piękna. Oczekuje się od nauczyciela, że wesprze rodziców w przygotowaniu ich potomstwa do samodzielnego życia w zmieniającym się świecie, do podejmowania trafnych wyborów, do całonocnej aktywności w sferze poznawczej, emocjonalnej i praktycznej, do współpracy z innymi.

Widać wyraźnie, jak istotne w pracy nauczyciela są walory jego osobowości, wyznawane przez niego wartości, motywacja do pracy – od tego przecież zależy, czy respektuje on podmiotowość dzieci i młodzieży oraz czy chce jak najlepiej przygotować ich do życia. Bardzo ważne są również kwalifikacje praktyczne nauczyciela, jego wiedza i umiejętności dotyczące nauczanego przedmiotu, a może jeszcze bardziej wiara w sensowność realizowanych celów wychowania i kształcenia, kompetencja w zakresie doboru metod i środków, chęć zapewnienia najlepszych warunków do osiągania planowych zmian w wychowankach.

Według Carla R. Rogersa praca nauczyciela opiera się na autokreacji, na twórczym rozwijaniu samego siebie; dzięki doskonałej otwartości nauczyciel powinien uczyć się sam i ułatwiać uczenie się swoim uczniom (funkcja facylitatora). Powinien on dawać uczniom prawo wyboru procesu nauczania, prawo do wolnej i otwartej organizacji procesu nauczania, do wspólnych z nauczycielem decyzji odnośnie do zakresu i treści procesu nauczania¹². Będąc człowiekiem

¹⁰ Zob. W. Guzewicz, „W wychowaniu (...) chodzi o to, aby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem...” – *Wartości w wychowaniu szkolnym*, „Studia Teologiczne” 32(2014), s. 249–357.

¹¹ Cz. Banach, *Nauczyciel*, s. 436.

¹² *Mistrzostwo pedagogiczne*, s. 28.

autentycznym, powinien rozumieć i rozwijać swoje emocje, dzięki czemu będzie mógł zachować szczerość i samokrytycyzm w relacjach z uczniami. Podstawą tych dobrych relacji ma być akceptacja uczniów, wykluczająca jakąkolwiek przemoc wobec nich, jak choćby upokarzanie i ośmieszanie. Kierując się empatią, nauczyciel (wychowawca) liczy się z uczuciami swoich podopiecznych, udziela im pozytywnych wskazówek, uświadamiających szanse i zagrożenia płynące z rozmaitych zachowań. Taki nauczyciel realizuje paradygmat pedagogiki niedyrektywnej, dbając o rozwój uczniów, o ich aktywność, stymulując ich niezależność i samodzielność poprzez otwieranie możliwości samokontroli i samooceny, a odrzucając wszelkie represje, stereotypowość, powielanie gotowych wzorców i rutynę.

Bardzo klarownie i wyraziście charakteryzuje specyfikę pracy nauczyciela H. Kwiatkowska, stwierdzając, że „zawód nauczycielski należy do profesji, w których nie można określić końcowej postaci kwalifikacji” i że „rozwój wpisuje się w zawód”¹³. Praca nauczyciela odznacza się niedookreśleniem, niestandardowością, dynamiczną zmiennością; nie jest łatwo ją sformalizować. Autorka *Tożsamości nauczycieli* stwierdza, że w tym zawodzie „nie wystarczy dużo wiedzieć i robić użytek z tej wiedzy”¹⁴; w pracy tej należy wykazywać się dwuelementowym przygotowaniem.

Dzisiejszy świat, realia XXI w. stawiają przed nauczycielami nowe wyzwania. Społeczeństwo wiedzy, nieprawdopodobny wzrost informacji, nowe technologie dystrybucji tych informacji, rozbudowa środków masowej komunikacji, nowe zadania nauki i techniki, globalizacja kulturowa i gospodarcza, zmiany w świadomości społeczeństw – wszystko to musi mieć przełożenie na edukację, w której ciągle kluczowym czynnikiem pozostaje kadra pedagogiczna. „Niezbędna jest refleksja nad tym, jak przygotować nauczyciela do pokonywania barier w rozumieniu otaczającego świata i odpowiedzialnego kształcenia kolejnych pokoleń do projektowania życia jednostkowego i zbiorowego”¹⁵.

Jak taką koncepcję nauczyciela wypełniać w praktyce szkolnej zbudowanej na podstawie programowej, szkolnym i przedmiotowym systemie oceniania, przedmiotowym programie nauczania, programie wychowawczo-profilaktycznym i wielu innych dokumentach, wśród których na plan pierwszy wysuwają się wymagania egzaminu zewnętrznego oraz związane z tym procenty, staniny i rankingi? Kto miałby to robić? Autorzy *Mistrzostwa pedagogicznego*, formułując cały szereg rozmaitych tez, ocen, opinii na temat zawodu nauczyciela oraz nauczycieli na różnych poziomach rozwoju, zadaniem autokreacji, rozwoju i samorealizacji obarczają samego nauczyciela:

1. „Nauczyć kogoś zawodu nauczycielskiego nie jest możliwe, ale samemu nauczyć się go można” (s. 50).
2. „Dla nauczyciela praca nad sobą – to konieczny warunek nabycia i utrzymania kwalifikacji zawodowych” (s. 50).

¹³ H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, Gdańsk 2005, s. 148.

¹⁴ Tamże, s. 149.

¹⁵ J. Szempruch, *Modele kształcenia nauczycieli a zadania edukacji*, „Studia z Teorii Wychowania” 7(2016), nr 4(17), online: <<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-13126bec-8285-4f4d-8201-e3d560714d59>>, dostęp: 05.09.2020.

3. „Ciężka praca nad sobą umożliwia przyszłemu nauczycielowi wypracowanie sobie indywidualnego stylu pedagogicznej działalności, co stanowi symptom twórczego poziomu mistrzostwa pedagogicznego” (s. 53).

Rozwój

Wielu pedagogów uznaje wszechstronny rozwój człowieka za najważniejszy cel edukacji i zalicza to pojęcie do kluczowych w zakresie pedagogiki. O jak rozumiany rozwój tu chodzi?¹⁶ Etymologicznie „rozwój” pochodzi od słów „wić”, „rozwić”, „rozwijać” (łac. *evolvere*). W słownikach języka polskiego odnajdujemy takie oto znaczenie wyrazu „rozwój”: „proces przeobrażeń, przemian, przechodzenia do stanów bardziej złożonych lub pod pewnym względem doskonalszych”¹⁷. Bliskożnaczne do „rozwoju” są następujące słowa: zmiana, proces, postęp, progresja, ewolucja, wzrost, powstawanie, rewolucja, dojrzałość, rozkwit, innowacja. „Rozwijać się” to przejść od jakiegoś stanu do stanu doskonalszego. Rozwój człowieka następuje w pewnych fazach; odpowiednie fazy wyróżnia się w rozwoju fizycznym człowieka, w jego rozwoju psychicznym, społecznym i moralnym, a następnie w rozwoju zawodowym.

W pracach na temat rozwoju nauczyciela przywoływana bywa koncepcja rozwoju moralnego człowieka autorstwa L. Kohlberga¹⁸. Nawiązując do teorii Jeana Piageta, wyróżnia on kilka stadiów w tym rozwoju. Pierwsze z nich – stadium anomii moralnej – dotyczy okresu niemowlęstwa i częściowo poniemowlęstwa, kiedy mamy do czynienia z dziecięcym amoralizmem (dziecko nie rozumie zasad moralnych, nie umie osądzać czynów, nie występują u niego żadne motywy do zachowań moralnych). Następne stadium – heteronomii moralnej – ma kilka faz: fazę egocentryzmu (od końca okresu poniemowlęcego do ok. 5 r. ż.; tu normy moralne są czymś zewnętrznym, nie są zinternalizowane, dobro i zło zależą od fizycznych skutków czynu; dziecko stosuje się do zasad, aby uniknąć kary lub zyskać nagrodę; ulega autorytetom); fazę konformizmu (od 5 do 9 r. ż.; wtedy moralne zachowanie nie jest wartością samą w sobie, a dziecko przez odpowiednie zachowanie stara się przypodobać komuś i zyskać nagrodę); stadium socjononii moralnej (od 9 do 13 r. ż.; przestrzeganie reguł staje się dla dziecka sposobem na bezkonfliktowe życie w grupie społecznej i uzyskanie jej aprobaty). Kolejne stadium rozwoju moralnego, stadium autonomii moralnej, obejmuje lata życia od 13 do 21 i dzieli się na kilka podokresów, jak pryncypializm (13–15 lat), racjonalizm moralny (15–17 lat) oraz idealizm moralny, kiedy to przy prawidłowym rozwoju człowiek ma już ukształtowany własny system zhierarchizowanych wartości, używany w konkretnych sytuacjach do rozstrzygnięcia rozmaitych

¹⁶ A. Salamucha, *Pojęcie rozwoju człowieka w pedagogice*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL” 2000/2001, z. 2, s. 159–166.

¹⁷ *Słownik języka polskiego*, t. 7, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1965.

¹⁸ H. Szczęsna, *Rozwój moralny*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, pod red. T. Pilcha i in., Warszawa 2006, s. 495–498.

problemów, zwłaszcza dylematów moralnych. Człowiek na tym najwyższym poziomie rozwoju moralnego kieruje się sumieniem – wartościami moralnymi i regułami współżycia międzyludzkiego – a nie głosem autorytetów czy zachowaniami i wymaganiami grupy. Na wymienione stadia rozwoju nakłada się podział na trzy okresy: okres przedkonwencjonalny (od niemowlęcego amoralizmu, przez egocentryzm wczesnego dzieciństwa po stadium konformizmu), okres konwencjonalny (od konformizmu przez socjonomię do pryncypializmu) i okres postkonwencjonalny (racjonalizm, idealizm moralny; autonomia dojrzałego moralnie człowieka). W koncepcji stadialnego rozwoju moralnego człowieka najciekawszą i najbardziej kontrowersyjną jest teza, że przechodzenie na kolejne, coraz wyższe stadia, wcale nie jest mechaniczne, nie jest konieczne. Każdy człowiek może w swym rozwoju pozostać na dowolnym etapie rozwoju, nie osiągając nigdy fazy idealizmu moralnego. Jak mechanizmy takiego rozwoju przenieść na rozwój zawodowy nauczyciela? W jaki sposób, w jakim stopniu i zakresie i ewentualnie w jakich fazach następuje rozwój zawodowy nauczyciela?

Możemy uwzględnić tu kilka koncepcji. W rozdziale siódmym podręcznika akademickiego z zakresu pedagogiki Robert Kwaśnica¹⁹ stawia pięć fundamentalnych pytań:

1. „Czy możliwe jest pełne przygotowanie zawodowe nauczyciela?”;
2. „Jakich kompetencji potrzebuje nauczyciel?”;
3. „Na czym polega rozwój zawodowy nauczyciela?”;
4. „Jaki jest dziś polski nauczyciel?”;
5. „Co to znaczy: wspomagać nauczycieli w rozwoju?”.

R. Kwaśnica rozdziela kompetencje nauczyciela na „praktyczno-moralne” oraz „techniczne”. Przyjmuje założenie, że rozwój zawodowy nauczyciela obejmuje całokształt tych kompetencji, że one ewoluują równolegle. Zauważa pewne etapy w tym procesie, jako to: wchodzenie w rolę zawodową, pełną adaptację w tej roli, twórcze przekraczanie roli, zastępowanie przepisu roli tożsamością osobową, czyli „taką wiedzą o sobie i swoich powinnościach, która daje świadomość siebie jako osoby”²⁰. Zgodnie z teoriami rozwoju, do których nawiązuje R. Kwaśnica, logika rozwoju obu rodzajów kompetencji nauczyciela wiedzie go do wzrostu autonomii, do coraz większej niezależności od presji otoczenia. Dystansując się od narzucanych stereotypów i wzorców myślenia, rozwijający się nauczyciel kształtuje własny sposób realizowania się w zawodzie (tak w zakresie społecznym, wspólnotowym, kulturowym, jak moralnym i etycznym). Przywołując terminologię L. Kohlberga, R. Kwaśnica opisuje następujące stadia rozwoju nauczyciela:

- 1) stadium przedkonwencjonalne;
- 2) stadium konwencjonalne;
- 3) stadium postkonwencjonalne.

¹⁹ R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, pod red. Z. Kwiecińskiego, B. Śliwerskiego, Warszawa 2004, s. 291–326.

²⁰ Tamże.

W tym pierwszym stadium następuje wchodzenie w rolę zawodową, kiedy to nauczyciel naśladuje zachowania typowe dla otoczenia. Rozpoznaje, które są akceptowane i pożądane, przyjmując za kryterium możliwość uzyskania nagrody – bez głębszej refleksji nad racjami ich uprawnomocnienia. Początkujący nauczyciel pragnie sprostować pewnej konwencji, kierując się konformizmem. Jego dalszy rozwój zależy zatem głównie od napotykanych wzorców.

W drugim stadium nauczyciel osiąga pełną adaptację do roli zawodowej – poznaje zasady i sposoby działania, przyjmuje do wiadomości ich uzasadnienia. Rozumie konwencję bycia nauczycielem i stara się ją sprawnie wypełniać. Nauczyciel akceptuje „przepis roli”²¹, ale też stać go na pewien nonkonformizm oraz innowacyjność. Może to być już bardzo sprawny i efektywny, odnoszący sukcesy zawodowe nauczyciel.

W najwyższym stadium rozwoju zawodowego nauczyciela istotne są zmiany świadomości etycznej. „W odróżnieniu od stadium poprzedniego, w którym ostateczną instancją uzasadniającą działanie nauczyciela był przepis roli (konwencja), teraz źródłem owych uzasadnień jest tożsamość autonomiczna (Erikson, Habermans), czyli taka definicja powinności zawodowych, która wyprowadza ich sens z rozumienia własnej osoby jako integralnej (niepodzielonej na role) całości”²².

H. Kwiatkowska, nawiązując do opracowań Kwaśnicy, które uważa za teoretyczne, wprowadza do swoich rozważań o nauczycielu pojęcie tożsamości, doceniając „udział jednostki w tworzeniu własnego wizerunku osobowego”²³ i stawiając tezę, że nie przywiązuje się należytej wagi do roli jednostki w tworzeniu własnej tożsamości. Stwierdza wręcz, że tożsamość, pojęcie eksploatowane w psychologii i socjologii, „pedagogika traktuje po macoszemu”²⁴. Tożsamość ma wiele znaczeń, a najbardziej podstawowe jest „bycie samym sobą”²⁵. Pośród różnych tożsamości charakterystyczna jest tożsamość zawodowa, będąca połączeniem tożsamości osobistej i społecznej. Autorka powołuje się na artykuł dotyczący tożsamości zawodowej psychologa²⁶, stwierdzając, że osoby wykonujące dany zawód mają „podobny repertuar procedur postępowania i teorii służących rozumieniu i wyjaśnianiu napotkanych zjawisk, podobny rodzaj i zakres podejmowanych problemów”. Wreszcie podaje definicję tożsamości zawodowej zapożyczoną z pracy dotyczącej tożsamości kobiet i mężczyzn w cyklu życia, zgodnie z którą to „wiedza jednostki o przynależności do określonej grupy zawodowej, której towarzyszą oceny wyrażające się zwykle akceptacją tej przynależności”²⁷. Według H. Kwiatkowskiej tożsamość zawodowa nauczyciela jest wyrazista i składa się przynajmniej z dwóch elementów: jego cech osobistych, jego człowieczeństwa, oraz jego cech zawodowych. Te oba składniki w przypadku

²¹ Tamże, s. 307.

²² Tamże, s. 308.

²³ Tamże, s. 7.

²⁴ H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, s. 7.

²⁵ Tamże, s. 63.

²⁶ Tamże, s. 71–72; A. Brzezińska, K. Appelt, *Tożsamość zawodowa psychologa*, w: *Etyczne dylematy psychologii*, pod red. J. Brzezińskiej, M. Toeplitz-Wiśniewskiej, Poznań 2000, s. 16.

²⁷ Tamże, s. 72; J. Miluska, *Tożsamość mężczyzn i kobiet w cyklu życia*, Poznań 1996, s. 14.

nauczycieli są trudne do oddzielenia, jego czynności są bardzo złożone i zasadniczo niealgorytmiczne („Trudno byłoby spodziewać się dobrego nauczyciela po złym człowieku”²⁸). Tożsamość nauczycieli kształtują ponadto dwa ważne czynniki – uczelnia, gdzie zdobywał swoje kwalifikacje zawodowe, oraz szkoła, w której podjął pracę²⁹. Pewien wpływ na tożsamość nauczycieli mają także inne czynniki i uwarunkowania, jak „ustawiczność kontaktu interpersonalnego” oraz różne przesilenia polityczne destabilizujące system aksjologiczny. Uwzględniwszy te rozmaite czynniki, autorka przeprowadziła badania na reprezentatywnej grupie ponad 400 nauczycielek i nauczycieli, stosując powstałą w wyniku adaptacji nazewnictwa L. Kohlberga do potrzeb opisu tożsamości terminologię, wykreowaną przez Lecha Witkowskiego. Te terminy to tożsamość anomijna, tożsamość roli i tożsamość autonomiczna³⁰. Pierwsza z nich przejawia się w tym, że nauczyciel jak dziecko koncentruje się w pracy na własnym interesie, dąży do maksymalizacji nagród i unikania kar, próbuje budować korzystne dla siebie interakcje i relacje. Tożsamość roli polega na dążeniu do wypełniania wszystkich zobowiązań roli zawodowej – jak je rozumie nauczyciel. Tożsamość autonomiczna to najwyższe stadium emancypacji zawodowej, które wyraża się potrzebą i zdolnością działania we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność. Nauczyciel chce uczestniczyć w wyznaczaniu reguł i standardów, jednocześnie wykazując krytyczny stosunek do funkcjonujących stereotypów. Nie poddaje się biernie konwencji, pragnie wpływać na jej zmianę.

Książka *Mistrzostwo pedagogiczne* autorów ukraińskich, wydana pod redakcją Iwana Andrejewicza Zjaziuna, jest na polskim rynku ewenementem – z myślą pedagogiczną zza wschodniej granicy mamy niewiele kontaktów. Dlatego niezwykle zachęcająco brzmią rekomendacje wybitnego polskiego pedagoga, Tadeusza Nowackiego: „Ze względu na umiejętności i bogactwo warsztatu nauczyciela, jego wrażliwości i zaangażowania Autorzy znajdują cztery poziomy mistrzostwa. Jest to poziom elementarny, podstawowy, doskonały i twórczy. Wyznaczają one w pewnym sensie drogę osiągania mistrzostwa, gdy nauczyciel rozpoczyna z poziomu elementarnego i poprzez podstawowy oraz doskonały dochodzi do twórczości w swoim działaniu”³¹.

Niektórzy z naukowców³² określają mistrzostwo jako „najwyższy poziom działalności pedagogicznej [...], który przejawia się tym, że pedagog w wyznaczonym czasie osiąga najwyższe rezultaty”. W rosyjskiej encyklopedii z 1965 r. mistrzostwo pedagogiczne uznano za sztukę („wielka sztuka wychowania i nauczania”)³³, zaś A. I. Szerbaków definiuje mistrzostwo jako „syntezę wiadomości, umiejętności i nawyków sztuki metodycznej i osobistych zalet

²⁸ Tamże, s. 72.

²⁹ Cztery możliwe sytuacje: bardzo dobra uczelnia i świetna lub marna szkoła; słaba uczelnia i świetna lub marna szkoła.

³⁰ H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, s. 85.

³¹ T. Nowacki, *Słowo wstępne*, w: *Mistrzostwo pedagogiczne*, pod red. I.A. Zjaziuna, tłum. L. Zjaziun, F. Szlosek, Warszawa – Radom 2005.

³² W książce I.A. Zjaziuna przywołana została następująca publikacja: N.W. Kuźmina, N.W. Kucharew, *Psychologiczna struktura działalności nauczyciela*, Homel 1976.

³³ *Mistrzostwo pedagogiczne*, s. 37.

nauczyciela”³⁴. W sumie polega ono na skutecznym wykonywaniu zróżnicowanych zadań pedagogicznych, wysokim poziomie organizacyjnym procesu dydaktyczno-wychowawczego, na efektywnej działalności pedagogicznej – w decydującym stopniu opartej na właściwościach osobowości nauczyciela.

Autorzy *Mistrzostwa pedagogicznego* nie upatrują tytułowej kompetencji nauczycielskiej w sferze technicznej, przeciwnie, jego fundamenty widzą w osobowości nauczyciela, w realizacji przez niego własnego systemu wartości (w tym zwłaszcza związanych z ideą humanizmu). Ostatecznie autorzy książki deklarują: „będziemy rozpatrywać mistrzostwo pedagogiczne jako przejaw przez pedagoga swojego ‘Ja’ w zawodzie, jako samorealizację osobowości nauczyciela w działalności pedagogicznej, która zapewnia rozwój osobowości ucznia”³⁵. Następnie podejmują próbę zdefiniowania pojęcia: „mistrzostwo pedagogiczne – to zespół właściwości osobowości, który zapewnia samoorganizowanie wysokiego poziomu zawodowej działalności nauczyciela na bazie refleksji”³⁶. Składa się ono z czterech elementów: humanistycznego nastawienia (najważniejszego w mistrzostwie pedagogicznym), zawodowych kompetencji (znajomość przedmiotu i metodyki jego nauczania, wiedza z zakresu pedagogiki i psychologii), zdolności do działania pedagogicznego (wrażliwość na drugiego człowieka, jego rozwój, jego osobowość; ponadto: komunikatywność, empatia, „dynamizm osobowości”, emocjonalna stabilność, optymistyczne prognozowanie, kreatywność), techniki pedagogicznej jako formy organizacji czynności nauczyciela. W rozwoju zawodowym nauczyciela („opanowywaniu mistrzostwa pedagogicznego”³⁷) można wyodrębnić cztery poziomy:

- 1) poziom elementarny (nauczyciel posiada przedmiotową wiedzę merytoryczną i metodyczną, ale nie ma nastawienia na rozwój ucznia, umiejętności organizacji dialogu; odpowiedniej skuteczności działań pedagogicznych);
- 2) poziom podstawowy (nauczyciel operuje podstawowymi elementami mistrzostwa pedagogicznego, jak humanistyczne nastawienie, pozytywne relacje z uczniami oraz innymi nauczycielami, przedmiot nauczania opanowany pod względem merytorycznym i metodycznym, samodzielne organizowanie procesu dydaktyczno-wychowawczego na lekcji; „ten poziom możliwy jest do osiągnięcia pod koniec studiów wyższych”³⁸);
- 3) poziom doskonały (nauczyciel precyzyjnie ukierunkowuje swą już wysokiej jakości działalność, prowadzi umiejętnie dialog z uczniami, dba o rozwój osobowości uczniów, samodzielnie planuje i organizuje swą działalność w dłuższych okresach);
- 4) poziom twórczy (nauczyciel podejmuje inicjatywy, twórczo organizuje i realizuje działalność dydaktyczno-wychowawczą, wykazuje się samodzielnością i kreatywnością w budowie oryginalnych „pedagogicznych sposobów docelowego

³⁴ Tamże, s. 37.

³⁵ Tamże, s. 37.

³⁶ Tamże, s. 38.

³⁷ Tamże, s. 44.

³⁸ Tamże.

współdziałania”³⁹, prowadzi refleksyjną analizę działań, ma uformowany modelowy styl działalności zawodowej).

Co ciekawe, już na poziomie studiów pedagogicznych uczelnia powinna wdrażać studentów do mistrzostwa pedagogicznego poprzez „ukształtowanie humanistycznego nastawienia, przekazanie gruntownej wiedzy, rozwój zdolności pedagogicznych, obudowane techniką współdziałania przygotowanie do zawodowej analizy różnorodnych pedagogicznych sytuacji”⁴⁰.

Stopnie awansu zawodowego

Na podstawie ustawy Karta Nauczyciela zostało wydane odpowiednie rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej⁴¹. Dokument ów precyzuje m.in. zadania, jakie kandydat do wyższego stopnia awansu zawodowego powinien wykonać podczas swego stażu⁴² i zwłaszcza wymagania, jakie powinien spełnić, ażeby przekonać komisję egzaminacyjną (dla nauczycieli kontraktowych) lub kwalifikacyjną (dla nauczycieli stażystów i nauczycieli mianowanych). Takich wymagań można naliczyć piętnaście, chociaż niektóre są rozwijane poprzez nowe sformułowania na kolejnych etapach awansu zawodowego. Już ustawa Karta Nauczyciela określa niezbędne kwalifikacje osoby podejmującej pracę w zawodzie – pominawszy sytuacje szczególne, można stwierdzić, że to wykształcenie wyższe magisterskie z przygotowaniem pedagogicznym. Znajduje to odzwierciedlenie w wymaganiu, które nauczyciel jako stażysta musi spełnić w pierwszym roku swojej kariery zawodowej: powinien wykazać się „umiejętnością stosowania w pracy wiedzy z zakresu psychologii, pedagogiki i dydaktyki”. Ciekawe, że to wymaganie nie pojawi się już więcej przy kolejnych stopniach awansu, podobnie jak „umiejętność wykorzystania w pracy wiedzy i umiejętności zdobytych w trakcie doskonalenia zawodowego”. Czy w tym zakresie nie przewiduje się rozwoju nauczyciela, czy też nie musi on być kontrolowany (nadzorowany, monitorowany)?

Sześć innych wymagań sformułowano zarówno wobec nauczycieli stażystów, jak i kontraktowych: to umiejętność omawiania prowadzonych i obserwowanych zajęć (na kolejnym etapie to już umiejętność ewaluacji własnej pracy i wykorzystywanie jej wyników do doskonalenia swego warsztatu); to znajomość przepisów prawa i umiejętność posługiwania się różnymi przepisami prawa oświatowego; to umiejętność właściwego, efektywnego planowania i prowadzenia zajęć; to umiejętność diagnozowania potrzeb uczniów i wykorzystywania wyników takiej diagnozy; znajomość środowiska uczniów, ich problemów, umiejętność współpracy ze środowiskiem lokalnym i w następnym etapie podejmowania działań zgodnych ze specyfiką środowiska oraz problematyką współczesnego świata;

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s. 45.

⁴¹ Rozporządzenie MEN z dnia 26 lipca 2018 r. w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli, Dz. U. z 16 sierpnia 2018, poz. 1574.

⁴² Staż nauczyciela stażysty trwa obecnie dziewięć miesięcy, a staż nauczyciela kontraktowego i nauczyciela mianowanego to dwa lata i dziewięć miesięcy.

Tabela 1. Zestawienie wymagań, których spełnienie jest wymagane na kolejnych szczeblach awansu zawodowego nauczycieli

WYMAGANIA DO AWANSU			
lp.	ze stażysty na nauczyciela kontraktowego	z kontraktowego na nauczyciela mianowanego	z mianowanego na nauczyciela dyplomowanego
1	2	3	4
1.	umiejętność stosowania w pracy wiedzy z zakresu psychologii, pedagogiki i dydaktyki;		
2.	umiejętność wykorzystania w pracy wiedzy i umiejętności zdobytych w trakcie doskonalenia zawodowego;		
3.	umiejętność omawiania prowadzonych i obserwowanych zajęć;	umiejętność dokonywania ewaluacji własnej pracy i wykorzystywania jej wyników do doskonalenia warsztatu pracy;	
4.	znajomość przepisów prawa dotyczących organizacji, zadań i zasad funkcjonowania szkoły, w której nauczyciel odbywał staż;	umiejętność posługiwania się przepisami prawa dotyczącymi odpowiednio oświaty, pomocy społecznej lub postępowania w sprawach nieletnich, w zakresie funkcjonowania szkoły, w której nauczyciel odbywał staż;	
5.	umiejętność prowadzenia zajęć w sposób zapewniający właściwą realizację statutowych zadań szkoły, w szczególności realizację podstawy programowej;	uzyskanie pozytywnych efektów w pracy dydaktycznej, wychowawczej lub opiekuńczej na skutek wdrożenia działań mających na celu doskonalenie pracy własnej i podniesienie jakości pracy szkoły, a w przypadku nauczycieli, o których mowa w art. 9e ust. 3 Karty Nauczyciela – uzyskanie pozytywnych efektów w zakresie realizacji zadań odpowiednio na rzecz oświaty, pomocy społecznej lub postępowania w sprawach nieletnich, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub pełnioną funkcją;	
6.	umiejętność rozpoznawania potrzeb uczniów oraz indywidualizowania nauczania;	umiejętność rozpoznawania potrzeb rozwojowych uczniów i uwzględniania ich w pracy dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej;	

cd. tabeli 1

1	2	3	4
7.	znajomość środowiska uczniów i ich problemów oraz umiejętność współpracy ze środowiskiem lokalnym;	umiejętność uwzględniania w pracy problematyki środowiska lokalnego oraz współczesnych problemów społecznych i cywilizacyjnych;	
8.	umiejętność korzystania w pracy, zwłaszcza w trakcie prowadzonych zajęć, z narzędzi multimedialnych i informatycznych.	umiejętność korzystania w pracy, zwłaszcza w trakcie prowadzonych zajęć, z narzędzi multimedialnych i informatycznych;	umiejętność wykorzystania w pracy metod aktywizujących ucznia oraz narzędzi multimedialnych i informatycznych, sprzyjających procesowi uczenia się;
9.		umiejętność wykorzystania w pracy metod aktywizujących ucznia;	umiejętność wykorzystania w pracy metod aktywizujących ucznia oraz narzędzi multimedialnych i informatycznych, sprzyjających procesowi uczenia się;
10.		umiejętność dzielenia się wiedzą i doświadczeniem z innymi nauczycielami w ramach wewnątrzszkolnego doskonalenia zawodowego.	umiejętność dzielenia się wiedzą i doświadczeniem z innymi nauczycielami, w tym przez prowadzenie zajęć otwartych, w szczególności dla nauczycieli stażystów i nauczycieli kontraktowych, prowadzenie zajęć w ramach wewnątrzszkolnego doskonalenia zawodowego lub innych zajęć dla nauczycieli;
11.			poszerzenie zakresu działań szkoły, w szczególności dotyczących zadań dydaktycznych, wychowawczych lub opiekuńczych;
12.			opracowanie i wdrożenie programu, innowacji lub innych działań dydaktycznych, wychowawczych, opiekuńczych lub innych związanych z oświatą, powiązanych ze specyfiką szkoły, w szczególności na rzecz uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi;
13.			wykonywanie zadań opiekuna stażu, opiekuna praktyk pedagogicznych, nauczyciela-doradcy metodycznego, przewodniczącego zespołu nauczycieli, koordynatora wolontariatu, koordynatora projektu, kuratora społecznego, egzaminatora okręgowej komisji egzaminacyjnej, rzeczoznawcy do spraw podręczników, a w przypadku nauczycieli szkół artystycznych – także nauczyciela-konsultanta współpracującego z Centrum Edukacji Artystycznej;

cd. tabeli 1

1	2	3	4
14.			uzyskanie umiejętności posługiwania się językiem obcym na poziomie podstawowym, a w przypadku nauczycieli języków obcych – umiejętności posługiwania się drugim językiem obcym na poziomie podstawowym;
15.			opracowanie autorskiej pracy z zakresu oświaty lub rozwoju dziecka opublikowanej w czasopiśmie branżowym lub w formie innej zwartej publikacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rozporządzenie MEN z dnia 26 lipca 2018 r. w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli, Dz. U. z 16 sierpnia 2018, poz. 1574.

ostatnie wymaganie, dotyczące nowoczesnych narzędzi multimedialnych oraz technologii informacyjnych i komunikacyjnych, jako jedyne pojawia się na wszystkich etapach rozwoju zawodowego nauczycieli.

Stosując terminologię R. Kwaśnicy i H. Kwiatkowskiej, moglibyśmy przyjąć, że nauczyciel stażysta funkcjonuje w stadium przedkonwencjonalnym, mając tożsamość anomijną. Stara się wejść w rolę zawodową, naśladowując zachowania typowe dla otoczenia i wzorując się na osobach obdarzonych autorytetem w radzie pedagogicznej. Kieruje się konformizmem, poszukując możliwości nagrody, nie tracąc czasu na głębsze refleksje. Rzeczywiście stażysta ma opiekuna stażu wyznaczonego przez dyrektora szkoły (placówki), ma obowiązek systematycznego obserwowania i omawiania jego lekcji (również zajęć innych nauczycieli), a także zapraszania go na swoje lekcje i omawiania tychże. W ciągu kilku miesięcy stażysta ma możliwość prowadzenia lub obserwowania od kilkunastu do kilkudziesięciu godzin lekcyjnych. Dobrze poprowadzony przez opiekuna stażu i dyrektora szkoły może wejść na ścieżkę prowadzącą do stadium konwencjonalnego i tożsamości roli. Ma na to co najmniej dwa lata, po takim bowiem czasie nauczyciel kontraktowy może rozpocząć trzyletni (dwa lata i dziewięć miesięcy) staż na stopień nauczyciela mianowanego. Warto podkreślić, że każdy staż opiera się na planie rozwoju zawodowego na okres stażu.

Jeśli przyjmiemy terminologię ukraińskich autorów, to nauczyciel stażysta prezentuje co najmniej poziom elementarny (posiada przedmiotową wiedzę merytoryczną i metodyczną), może przystępować do pracy z poziomu podstawowego, operując już pewnymi elementami mistrzostwa pedagogicznego (humanistyczne nastawienie, kreowanie pozytywnych relacji z uczniami, wysoki poziom przygotowania merytorycznego i metodycznego, samodzielność w planowaniu procesu dydaktyczno-wychowawczego). Wkracza więc na drogę ku poziomowi doskonałemu.

W okresie stażu na stopień nauczyciela mianowanego nauczyciel kontraktowy ponownie uzyskuje opiekuna stażu i ponownie musi spełnić osiem wymagań, aby zdać tym razem egzamin przed komisją egzaminacyjną. Sześć spośród nich to właściwie zmodyfikowane (poszerzone) wymagania z poprzedniego etapu,

dochodzą dwa nowe: umiejętność stosowania metod aktywizujących oraz umiejętność dzielenia się wiedzą. Możliwe, że w którymś momencie odbywania stażu, a może po zdaniu egzaminu na stopień nauczyciela mianowanego tenże nauczyciel wkroczy w stadium konwencjonalne i przyjmie tożsamość roli. Będzie zatem nauczycielem trafnie pojmującym, jakie oczekiwania kierują pod jego adresem uczniowie, ich rodzice, współpracownicy i władze. Generalnie te oczekiwania, a zwłaszcza zasady składające się na „przepis roli” będą przez nauczyciela akceptowane bez zastrzeżeń, bez zastanowienia nad ich prawomocnością. Może to być już nauczyciel bardzo sprawny metodycznie, bardzo zdyscyplinowany jako pracownik, bardzo efektywnie realizujący podstawę programową, sytuujący swoich uczniów w wysokich staninach. Jeśli przyjmimy terminologię pedagogów ukraińskich, nauczyciel mianowany osiąga na swej drodze mistrzostwa poziomu doskonałości; już nie tylko znakomicie uczy, ale dba o rozwój uczniów i wykazuje się w swej pracy dużą samodzielnością. Czego można chcieć więcej od nauczyciela o sześcioletnim stażu pracy?

Stając przed komisją kwalifikacyjną w celu uzyskania stopnia nauczyciela dyplomowanego nauczyciel mianowany musi wykazać się spełnieniem trzech nowych wymagań – jednego obowiązkowo („poszerzenie zakresu działań szkoły, w szczególności dotyczących zadań dydaktycznych, wychowawczych lub opiekuńczych”) oraz dwóch wybranych spośród czterech (opanowanie języka obcego, opublikowanie artykułu w książce lub czasopiśmie pedagogicznym – „branżowym”; wykonywanie określonych funkcji w społeczności szkolnej; opracowanie i wdrożenie programu, innowacji albo innych działań o charakterze pedagogicznym – porządek przedstawionych wymagań od najrzadziej wybieranego po najbardziej popularne). Wydaje się, że przedstawione wymagania mają niewiele wspólnego z procesem emancypacji nauczyciela i osiągnięciem przez niego tożsamości autonomicznej lub poziomu twórczego. W tych wymaganiach trudno dostrzec wyraźną potrzebę i zdolność do działań we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność. Trudno w nich zauważyć inspirację do krytycyzmu wobec różnych apriorycznych uregulowań, do pytania o ich zasadność i prawomocność. Znajdujemy tu więcej elementów opisu mistrzostwa pedagogicznego z poziomu twórczego (podejmowanie inicjatyw, samodzielność i kreatywność, refleksyjność, uformowany styl działalności zawodowej).

Podsumowanie

Typowy nauczyciel w Polsce rozpoczyna pracę w zawodzie, mając 24 lata i ukończone studia wyższe – albo pedagogiczne, albo specjalistyczne (przedmiotowe) z przygotowaniem pedagogicznym. W obecnym systemie emerytalnym kobieta (ok. 80–90% osób wykonujących zawód nauczyciela to kobiety) ma przed sobą 36 lat kariery zawodowej, w przypadku mężczyzny to lat 41. Podstawą sukcesu w tym bardzo złożonym, trudnym do zalgorytmizowania zawodzie jest stały rozwój, opierający się na doksztalcaniu i doskonaleniu, ale przede

wszystkim na pracy nauczyciela nad sobą. Kluczowa kwalifikacja nauczyciela to umiejętność budowania właściwych, prawidłowych relacji, przede wszystkim z uczniami, ale także z ich rodzicami oraz innymi nauczycielami, dlatego też doskonalenie nauczyciela i jego rozwój powinny odnosić się zwłaszcza do jego osobowości (w ujęciu powierzchownym – do jego kompetencji interpersonalnych). Warto w tym miejscu podkreślić, że mamy do czynienia z człowiekiem dojrzałym, który w koncepcji L. Kohlberga zakończył pełny cykl rozwoju moralnego i osiągnął moralną autonomię. Nie jest to przecież dwunastolatek w stadium socjononii, poszukujący akceptacji grupy, ale człowiek stojący przed koniecznością wkomponowania swoich zasad i kwalifikacji w funkcjonowanie określonej instytucji. Koncepcja rozwoju zawodowego nauczyciela oparta na ideach L. Kohlberga, opisywana przez R. Kwaśnicę i weryfikowana na grupie 428 nauczycieli przez H. Kwiatkowską, budzi wątpliwości co do początku drogi zawodowej nauczyciela. Czy dorosły, wykształcony, zsocjalizowany człowiek, który ma za sobą dwadzieścia lat doświadczeń jako przedszkolak, uczeń i student, a także studenckie praktyki pedagogiczne, przypomina anomijne niemowlę lub egocentrycznego trzylatka? Badania mogą potwierdzać, że nauczyciele na początku swej pracy odznaczają się konformizmem, próbując wpisać się w społeczność, gdzie nie tylko będą dokonywać samoaktualizacji, ale też zapewniać sobie materialne podstawy bytu, a przecież pojawiać się mogą także postawy i zachowania nonkonformistyczne, np. kiedy świetny absolwent bardzo dobrej uczelni trafi do marnej szkoły.

Trudno wskazać wyraźne związki pomiędzy teoretycznymi koncepcjami rozwoju zawodowego nauczyciela a funkcjonującym w Polsce systemem awansu zawodowego nauczycieli. System ten opiera się na rozwoju, czego dowodem jest trzykrotna konieczność napisania „planu rozwoju zawodowego” – przez nauczyciela stażystę na dziewięć miesięcy, a przez kontraktowego i mianowanego – na dwa lata i dziewięć miesięcy. Charakter tych planów nie odzwierciedla rozwoju rozumianego jako proces emancypacji i wędrówka ku autonomii, przeciwnie – prowadzi raczej ku tożsamości roli, a następnie taką tożsamość umacnia. Plany rozwoju zawodowego pisane są – jak to jest określane w żargonie zawodowym – „według wymagań”; oznacza to, że poszczególne wymagania stanowią kolejne punkty planu rozwoju, a w podpunktach nauczyciel zapisuje, jakie zadania wykona w odniesieniu do każdego punktu. Plan zatwierdza dyrektor szkoły sprawdzając, czy jest on zgodny ze specyfiką i potrzebami szkoły, a po zakończeniu stażu – czy wszystko zostało wykonane; jeśli zostało wykonane – nauczyciel otrzymuje pozytywną ocenę dorobku zawodowego za okres stażu, co otwiera mu drogę do awansu na wyższy stopień.

Tak rozumiany rozwój według polskiego prawa oświatowego trwa dziesięć lat, w ciągu następnych 25–30 lat pracy nauczyciele mogą się nadal rozwijać i ten proces postępuje, jak pokazują badania H. Kwiatkowskiej, w kierunku autonomii („tożsamości osiągniętej”⁴³), ale dotyczy to mniejszej części nauczycieli; większość spośród nich zachowuje „tożsamość nadaną”⁴⁴, w najlepszym wypadku

⁴³ H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, s. 178–179.

⁴⁴ Tamże, s. 179–182.

doskonalać swoje umiejętności technologiczno-metodyczne. Niestety, znaczna część nauczycieli nie osiąga nawet tego poziomu zbieżnego z tożsamością roli, pozostając w jakimś swoistym stadium zawieszenia swego rozwoju („tożsamość moratoryjna”⁴⁵) albo uzyskując „tożsamość rozproszoną”⁴⁶. Obie te ostatnie tożsamości charakteryzują osoby nienadające się do zawodu. „Przeciągające się stadium moratorium, do tożsamości moratoryjnej włącznie, skazuje nauczyciela na szkodliwe dla niego i jego uczniów wegetowanie w zawodzie”⁴⁷. O tożsamości rozproszonej: „Osoby te nie potrafią realnie planować ani swego życia, ani swej aktywności zawodowej. W działaniu kierują się dobrem własnym, orientują życie na korzystny efekt interakcji z innymi ludźmi. [...] Nauczyciel o tej tożsamości zawodowej jest najbardziej nieefektywny zawodowo. Nie bardzo zdaje sobie sprawę z odpowiedzialności swego zawodu, nie stać go na pogłębioną refleksję. Żyje chwilą, powierzchownym odbiorem zdarzeń, tworzenie perspektywy nie jest udziałem jego myślenia i działania, w którym dominuje przypadkowość”⁴⁸. Jako komentarz do przedstawionych powyżej informacji i opinii mogą posłużyć dane dotyczące poglądów badanych przez H. Kwiatkowską nauczycieli na temat swoich koleżanek i kolegów („nauczycieli jako grupy zawodowej”). Ich zadaniem 30% nauczycieli ma tożsamość moratoryjną, 25% – tożsamość rozproszoną, 23,9% tożsamość nadaną i zaledwie 21,1% tożsamość osiągniętą.

Wydaje się, że w większym stopniu zbieżna z polskim systemem awansu zawodowego i jego wymaganiami jest „ukraińska” koncepcja rozwoju zawodowego jako rozwijania „mistrzostwa pedagogicznego”. Warto docenić polską urzędową stadialność rozwoju zawodowego nauczyciela wyrażoną w czterech stopniach, co pokrywa się w przybliżeniu zarówno z rozwojem jako „mistrzostwem”, jak i emancypacją. Wadą stopni awansu zawodowego jako wskaźników rozwoju jest ich powiązanie z systemem wynagradzania nauczycieli. Obecnie system ten służy podnoszeniu uposażenia nauczycieli w pierwszych latach pracy. Po dziesięciu latach płaca nauczyciela dyplomowanego (wynagrodzenie zasadnicze oraz dodatek stażowy) jest wyższa od wynagrodzenia nauczyciela stażysty o prawie 50%; w następnych dziesięciu latach wzrasta już tylko dodatek stażowy. To już jednak zagadnienia polityczne, a te raczej utrudniają prawidłowy rozwój zawodowy nauczycieli.

Z pewnością należałoby przeprowadzić pogłębione badania zarówno nad racjonalnością, adekwatnością i przydatnością obecnych stopni awansu zawodowego, a zwłaszcza wymagań na te stopnie, jak i zmianami w charakterze pracy oraz w rzeczywistych i pożądanym kompetencjach merytorycznych, pedagogicznych, psychologicznych, społecznych oraz cechach osobowości osób wykonujących zawód nauczyciela. Najwyższa Izba Kontroli w raporcie z 2018 r. zwraca uwagę na to, że zarówno rozmowa kwalifikacyjna na stopień nauczyciela kontraktowego, jak i egzamin na nauczyciela dyplomowanego nie spełniają roli przesiewowej wobec nauczycieli i eliminowania osób nienadających się do „wykonywania społecznie

⁴⁵ Tamże, s. 182.

⁴⁶ Tamże, s. 182–183.

⁴⁷ Tamże, s. 182.

⁴⁸ Tamże, s. 183.

odpowiedzialnego zawodu nauczyciela⁴⁹. Tym bardziej do selekcji nie przyczynia się kończąca się rozmową kwalifikacyjną procedura awansu na stopień nauczyciela dyplomowanego, gdzie taki awans uzyskuje ponad 99% kandydatów. Na pewno istotną wadą w odniesieniu zwłaszcza do tego stopnia awansu jest brak precyzyjnych kryteriów oceny jakościowej dokonań nauczycieli, a w zakresie jakości występują ogromne różnice pomiędzy poszczególnymi nauczycielami⁵⁰. Wydaje się, że spojrzenie na szkołę i nauczycieli z perspektywy transgresji skomplikuje jeszcze bardziej zagadnienie kryteriów i wskaźników rozwoju zawodowego nauczyciela, jeśli nie spowoduje wręcz konieczności poszukiwania nowych rozwiązań.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne:

Rozporządzenie MEN z dnia 26 lipca 2018 r. w sprawie uzyskiwania stopni awansu zawodowego przez nauczycieli, Dz. U. z 16 sierpnia 2018, poz. 1574.

Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela, Dz. U. z 2019 r. poz. 2215.

Dokumenty:

Raport NIK. Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania systemu awansu zawodowego nauczycieli, <<https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/07/079/>>, dostęp: 04.09.2020.

Raport NIK. System awansu zawodowego nauczycieli. Najwyższa Izba Kontroli Warszawa, wrzesień 2018 r. Lata szkolne 2015/2016–2017/2018, <<https://www.nik.gov.pl/plik/id,17724,vp,20307.pdf>>, dostęp: 05.09.2020.

Raport NIK. Informacja o wynikach kontroli systemu awansu zawodowego nauczycieli, KNO.430.005.2018 Nr ewid. 113/2017/P/17/027/KNO, <<https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/027/>>, dostęp: 05.09.2020.

Literatura:

Appelt K., *Osobowościowe uwarunkowania funkcjonowania nauczycieli w sytuacji zmiany społecznej*, „Forum Oświatowe” 1(2006), s. 5–25.

Appelt K., *Podmiotowe i kontekstowe uwarunkowania funkcjonowania nauczycieli w sytuacji zmiany społecznej*, „Forum Oświatowe” 1(2007), s. 71–90.

Appelt K., *Style funkcjonowania nauczycieli w sytuacji zmiany społecznej*, „Forum Oświatowe” 2(2005), s. 5–23.

Banach Cz., *Nauczyciel*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, pod red. T. Pilcha i in., Warszawa 2004, s. 548.

Bielski J., *Nauczyciel doskonały: kształtowanie się nauczycielskiego zawodu, warunki, kryteria i mierniki efektywności pracy nauczyciela*, Kraków 2017.

Bokszański Z., *Tożsamość aktora społecznego a zmiana społeczna*, w: *Zmiana społeczna. Teoria i doświadczenia polskie*, pod red. J. Kurczewskiej, Warszawa 1999.

Brzezińska A., Appelt K., *Tożsamość zawodowa psychologa*, w: *Etyczne dylematy psychologii*, pod red. J. Brzezińskiego, M. Toeplitz-Wisniewskiej, Poznań 2000, s. 13–44.

Czerepaniak-Walczak M., *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń 1997.

⁴⁹ Raport NIK. Informacja o wynikach kontroli systemu awansu zawodowego nauczycieli, KNO.430.005.2018 Nr ewid. 113/2017/P/17/027/KNO, s. 13, <<https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/17/027/>>, dostęp: 05.09.2020.

⁵⁰ Z punktu widzenia autora tego artykułu jako członka komisji ds. awansu na stopień nauczyciela dyplomowanego ok. 10–20% przedstawiało spełnienie poszczególnych wymagań na bardzo wysokim, imponującym, zapadającym w pamięć poziomie, natomiast osiągnięcia zdecydowanej większości niczym się od siebie nie różniły.

- Gołębiak B.D., *Zmiana edukacji nauczycieli. Wiedza – biegłość – refleksyjność*, Toruń – Poznań 1998.
- Guzewicz W., „W wychowaniu (...) chodzi o to, aby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem...” – Wartości w wychowaniu szkolnym, „Studia Teologiczne” 32(2014), s. 249–357.
- Jakimiuk B., *Relacje zawodowe i osiągnięcia osobiste jako czynniki satysfakcji z pracy nauczycieli a ich indywidualne doświadczenia*, Lublin 2017.
- Jancarz-Lanczkowska B., Potyrała K., *Ścieżki kariery zawodowej i kompetencje nauczycieli*, Kraków 2020.
- Jankowska I., *Awans zawodowy czy rozwój nauczyciela?: postawienie problemu*, w: *Centralne kategorie współczesnej i historycznej pedagogiki*, Wrocław 2016, s. 287–193.
- Jańczyk G., *Dokąd nas prowadzą ścieżki awansu zawodowego?*, „Edukacja i Dialog” 1/2(2015), s. 32–35.
- Jones J., Jenkin M., Lord S., *Jak wspierać rozwój zawodowy nauczycieli*, tłum. K. Sip, Warszawa 2008.
- Kamińska M., *Współpraca i uczenie się nauczycieli w kulturze organizacyjnej szkoły: studium teoretyczno-empiryczne*, Kraków 2019.
- Klus-Stańska D., *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Olsztyn 2000.
- Kowal S., *Kompetencje i rozwój zawodowy nauczyciela*, „Wychowawca” 2(2020), s. 8–9.
- Kuźmina N.W., Kucharew N.W., *Psychologiczna struktura działalności nauczyciela*, Homel 1976.
- Kwaśnica R., *Ku pytaniom o psychopedagogiczne kształcenie nauczycieli*, w: *Ku pedagogii pogranicza*, pod red. Z. Kwiecińskiego, L. Witkowskiego, Toruń 1990.
- Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, pod red. Z. Kwiecińskiego, B. Śliwerskiego, Warszawa 2004, s. 291–326.
- Kwiatkowska H., *Pedeutologia*, Warszawa 2008.
- Kwiatkowska H., *Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią*, Gdańsk 2005.
- Michalak J., *Uwarunkowania sukcesów zawodowych nauczycieli. Studium przypadków*, Łódź 2007.
- Mistrzostwo pedagogiczne*, pod red. I.A. Zjaziuna, tłum. L. Zjaziun, F. Szlosek, Warszawa – Radom 2005.
- Nowacki T., *Słowo wstępne*, w: *Mistrzostwo pedagogiczne*, pod red. I.A. Zjaziuna, tłum. L. Zjaziun, F. Szlosek, Warszawa – Radom 2005.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001.
- Panasiuk B., *Awans zawodowy nauczycieli*, „Zamojskie Studia i Materiały” 1(2008), s. 89–100.
- Piwowarski R., *Wejście do zawodu oraz rozwój zawodowy nauczyciela: perspektywa międzynarodowa i polska*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 3(2016), s. 19–32.
- Raczykowska A., *Nauczyciel – zawód z powołania*, „Edukacja Humanistyczna” 1(2020), s. 199–212.
- Rubacha K., *Pełnienie roli nauczyciela a realizacja zadań rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości*, Toruń 2000.
- Salamucha A., *Pojęcie rozwoju człowieka w pedagogice*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL” 2/2000/2001, s. 159–166.
- Skrzypczak J., *Nauczanie*, w: *Britannica. Edycja polska*, t. 28, Poznań 2002, s. 267.
- Słownik języka polskiego*, t. 7, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1965.
- Strusińska-Żukowska J., *Awans zawodowy nauczycieli*, „Prawo Pracy” 1(2005), s. 3–11.
- Szczęsna H., *Rozwój moralny*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, pod red. T. Pilcha i in.), Warszawa 2006, s. 495–498.
- Szempruch J., *Modele kształcenia nauczycieli a zadania edukacji*, „Studia z Teorii Wychowania” 7(2016), nr 4(17), <<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-13126bec-8285-4f4d-8201-e3d560714d59>>, dostęp: 05.09.2020.
- Szlosek F., *Rozwój zawodowy nauczyciela*, „Polityka Społeczna” 3(2014), s. 30–33.
- Transgresja jako motyw refleksji nad wychowaniem*, red. A. Ciałła, S. Jaronowska, Warszawa 2017.
- Wilkomirska A., *Awans zawodowy nauczycieli: „brzydkie kaczątko” reformy edukacji*, „Studia Pedagogiczne” 64(2011), s. 159–171.
- Wilkomirska A., *Sens i bezsens państwowego systemu awansu zawodowego nauczycieli*, „Kwartalnik Edukacyjny” 1/2(2014), s. 167–180.

- Wołoszyn S., *Nauczyciel – przegląd historycznych funkcji*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, pod red. W. Pomykały, Warszawa 1997, s. 439.
- Zapolska-Downar M., *Awans zawodowy nauczycieli w wybranych krajach Unii Europejskiej*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 4(2010), s. 19–35.
- Zielińska A., *Ocena i awans zawodowy nauczycieli: różne perspektywy, różne oczekiwania*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1/2(2014), s. 181–201.

THE PROFESSIONAL PROMOTION OF TEACHERS AND/OR THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS

SUMMARY

The Polish educational system is regulated by laws and regulations. The status of teachers is determined by the Teacher's Charter, which links the teacher's professional promotion grades with remuneration. The grades of career advancement are based on the implementation of appropriate career development plans. However, these official teacher career grades differ from the professional development stages described in the scientific literature. The article contains an analysis of this issue.

KEY WORDS: Polish educational system, the Teacher's Charter, teacher's professional promotion grades, professional development stages

PRAWO / LAW**MARCIN KAZIMIERCZUK****ROLA ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH
W BUDOWIE SPOŁECZEŃSTWA OBYWATELSKIEGO****Wprowadzenie**

Przejawem działalności społeczeństwa¹ obywatelskiego w strukturach każdego państwa² demokratycznego jest możliwość działania i funkcjonowania dobrowolnych zrzeszeń – w tym związków zawodowych. Społeczeństwo obywatelskie staje się więc polem do wspólnego działania w celu realizacji interesów społecznych, ekonomicznych i politycznych. Współczesny organizm państwowy nie odgrywa już dominującej roli jako jedyny aktor polityki. Obywatele często sami poprzez różnego rodzaju aktywność potrafią zadbać o swoje sprawy. Społeczeństwo obywatelskie to takie społeczeństwo, w którym jednostki, nie oglądając się na państwo, same aktywnie działają w sferze publicznej, starając się realizować swoje cele. Przykładem tego są związki zawodowe, które uczestnicząc w kształtowaniu i wyrażaniu opinii publicznej, próbują wypełnić przestrzeń między

MARCIN KAZIMIERCZUK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: 0000-0002-0295-5113, e-mail: marcin.kazimierzczuk@uwm.edu.pl

¹ „Społeczeństwo” to jedno z podstawowych pojęć socjologicznych. Krzysztof Olechnicki i Paweł Załęcki w *Słowniku socjologicznym* podają następujące znaczenie tego terminu: „Społeczeństwo to forma życia zbiorowego ludzi, ukształtowana historycznie; specyficzny system interakcji pomiędzy jednostkami tworzącymi relatywnie samowystarczającą zbiorowość, która zajmuje określone terytorium, wytwarza i uczestniczy we wspólnocie kulturowej, definiując samą siebie na zasadzie poczucia odrębności pod jakimś względem od innych zbiorowości. Uważa się często, iż społeczeństwo stanowi licznie dużą grupę społeczną, tj. taką, w której obrębie tworzy się podgrupy oraz występują wszystkie podstawowe typy procesów społecznych” – K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1999, s. 198.

² Współcześnie za klasyczną socjologiczną definicję państwa uznaje się tę zaproponowaną przez Maxa Webera, według której państwo to instytucja, mająca wyłączne prawo do posługiwania się siłą w obrębie danego terytorium. Zdaniem Barbary Szackiej takie określenie państwa wskazuje na jego cztery cechy charakterystyczne, a mianowicie na to, że jest aparatem sprawowania władzy, sprawuje ją monopolistycznie, jest to władza prawomocna, jest organizacją opartą na zasadzie terytorialnej, a nie rodowej i więziach krwi. Inną klasyczną definicję państwa na gruncie szkoły pozytywistycznej w naukach prawnych prezentuje Georg Jellinek, niemiecki XIX-wieczny teoretyk państwa i prawa, który charakteryzował państwo odwołując się do jego trzech cech (tzw. trójelementowa definicja państwa): terytorium, zamieszkałej na nim ludności i władzy suwerennej. Państwo to całość złożona z trzech składników. Zob. B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 400; G. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, tłum. A. Peretiatkowicz, Warszawa 1921.

izolowaną jednostką – pracownikiem a państwem – czy pracodawcą³. Związki zawodowe są organizacjami na pograniczu systemu gospodarczego i społecznego państwa. Wpływają przede wszystkim na funkcjonowanie gospodarki i na stosunki rynkowe, których są uczestnikami. Pełnią rolę barometru nastrojów pracowników i są rzecznikiem ich interesów.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie, że tworzenie oraz funkcjonowanie związków zawodowych stanowi istotny element naczelnej zasady ustroju społecznego współczesnych państw demokratycznych, określanej jako społeczeństwo obywatelskie. Funkcjonowanie tego typu zrzeszeń, opierających się na dobrowolnej, nakierowanej nie na osiągnięcie dochodu pracy ich członków, służących nie tylko zaspokojeniu prywatnych celów, ma znaczenie nie tylko z punktu widzenia statusu prawnego jednostki, ale również sfery życia społecznego o pewnej autonomii wobec władz publicznych.

Ewolucja idei społeczeństwa obywatelskiego w historii doktryn polityczno-prawnych

Ewolucję idei społeczeństwa obywatelskiego w historii myśli politycznej prezentuje Małgorzata Augustyniak⁴ wskazując na jej korzenie w antycznej kulturze politycznej, opartej na funkcjonowaniu greckich *polis*⁵, których stosunkowo niewielkie struktury umożliwiały bezpośredni udział wszystkich obywateli w życiu społecznym. Dla starożytnych Greków podstawowy charakter więzi społecznej wyznaczało nie prawo, nie wspólność terytorialna, lecz faktyczna partycypacja w życiu wspólnoty. Łączenie dobra wspólnego z dobrem ogółu postrzegano jako świadectwo rozumnej natury człowieka⁶.

Według Arystotelesa cały rozwój społeczny zmierzał do stworzenia państwa. Etapami tego rozwoju były: powstanie rodziny (gospodarstwa domowego *oikia*), gminy (*kome*), a w końcu państwa (*polis*), będącego przykładem wspólnoty doskonałej⁷. Te trzy podstawowe wspólnoty, tworzące koncepcję społeczeństwa obywatelskiego, spełniają właściwe dla siebie funkcje. Gospodarstwo domowe zdolne jest do zaspokojenia potrzeb życia codziennego. Potrzeby człowieka w szerszym zakresie zabezpiecza wspólnota gminna. Jednak tylko *polis* skupiająca zarówno rodziny jak i gminy zdolna jest osiągnąć pełną wystarczalność, na którą nie stać żadnej jednostki wziętej z osobna. Człowiek według Arystotelesa jest istotą polityczną (*zoon politikon*), a państwo stanowi cel jego naturalnych

³ B. Jagusiak, *Związki zawodowe jako aktywizator społeczny*, w: *Spółczesność obywatelska w procesie integracji europejskiej*, pod red. M. Witkowskiej, Warszawa 2009, s. 210.

⁴ M. Augustyniak, *Myśl społeczno-filozoficzna Edwarda Abramowskiego*, Olsztyn 2006, s. 222–232.

⁵ *Polis* oznaczało miasto – wspólnotę (*koinomia*), której mieszkańców – obywateli (*polites*) łączyła wspólna religia, obyczaje, administracja, prawo i polityka.

⁶ Zob. T. Buksiński, *Arystotelesowska wizja współpracy społecznej*, w: *Filozofia a polityka*, pod red. R. Liberkowskiego, Poznań 1998, s. 34.

⁷ H. Olszewski, M. Zmierzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994, s. 30–33.

dążeń i najwyższą wartość. *Polis* jest wspólnotą równych, mającą na celu możliwie doskonale życie⁸. Arystotelesowskie społeczeństwo obywatelskie oznaczało etyczno-polityczną wspólnotę wolnych obywateli⁹ pod rządami prawa. Związane ono było z pojęciem „wspólnoty obywateli” oraz czynnym uczestnictwem w życiu politycznym, podejmowaniem wraz z innymi decyzji dotyczącej całej zbiorowości oraz odpowiedzialnością za dobro wspólne¹⁰.

W aspekcie doktrynalnym sformułowane przez Arystotelesa tezy dotyczące organizacji państwa i społeczeństwa na długie stulecia stanowiły punkt wyjścia dla różnych doktryn prawno-politycznych. Prace Stagiryty były źródłem, z którego korzystali myśliciele średniowiecza i renesansu. Marsyliusz z Padwy pojmował społeczeństwo obywatelskie jako naturalną, samowystarczalną wspólnotę polityczną¹¹. Celem ludzkich działań jest szczęście wspólnoty, a doskonale państwo czymś na wzór organizmu składającego się z części współdziałających dla dobra całości zgodnie z rozumem, nie zaś na zasadzie przypadku¹².

Formowanie się kapitalistycznego porządku społeczno-politycznego, a wraz z nim doktryny liberalizmu ekonomicznego i politycznego głoszącej pochwałę wolnego rynku i własności prywatnej oraz prymat wolności jednostki nad instytucją polityczną, stanowiło przełomowy moment w ewolucji idei społeczeństwa obywatelskiego. Prekursorskie w tej dziedzinie okazały się w szczególności prace myślicieli takich jak John Locke¹³. Autor dzieła *Dwa traktaty o rządzie* posługiwał się zamiennie terminami „społeczeństwo obywatelskie” i „społeczeństwo polityczne”. Powstało ono dzięki umowie społecznej mającej na celu zapewnienie bezpieczeństwa, pokojowego współzycia, a zwłaszcza własności: „ludzie jednoczą się w społeczeństwach, w których mogą tak połączyć swe siły, aby całe społeczeństwo zabezpieczało i chroniło ich własność, ustanawiało określające ją obowiązujące prawa, by każdy mógł wiedzieć, co do niego należy”¹⁴. Warunkiem ustanowienia i trwania społeczeństwa obywatelskiego jest podejmowanie decyzji przez wyłonioną większość¹⁵, która zawiera umowę społeczną, a jednym z jej skutków jest to, że każda jednostka rezygnuje z naturalnej wolności i nakłada na siebie „więzy społeczeństwa obywatelskiego”. W ten sposób J. Locke tłumaczy powstanie władzy politycznej, pochodzącej z ugody członków wspólnoty, czyli pewnej grupy wolnych ludzi zdolnych do utworzenia większości mającej na celu zjednoczenie się i połączenie w ramach społeczeństwa.

⁸ Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 1964, s. 3.

⁹ Status obywatela *polis* gwarantował określone prawa, do których zaliczano: wolność słowa (*isegoria*), równość praw (*isonomia*), obejmującą także równe prawo w zajmowaniu stanowisk państwowych (*isotimia*). Zob. M. Augustyniak, *Myśl społeczno-filozoficzna Edwarda Abramowskiego*, s. 222.

¹⁰ T.K. Wszeborowski, *Społeczeństwo obywatelskie a państwo*, w: *Współczesne państwo. Wybrane problemy*, pod red. S. Wróbla, Poznań – Chorzów 2009, s. 383.

¹¹ H. Olszewski, M. Zmierzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, s. 80–83.

¹² D. Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004, s. 30.

¹³ W.T. Kulesza, *Ideologie naszych czasów*, Warszawa 1996, s. 43.

¹⁴ J. Locke, *Traktat drugi. Esej dotyczący prawdziwych początków zakresu i celu rządu obywatelskiego*, w: tenże, *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. Z. Rau, Warszawa 1992, s. 260.

¹⁵ Tamże, s. 232.

Kolejnym myślicielem godnym przypomnienia jest Jean Jacques Rousseau¹⁶. Filozof ten był przedstawicielem naturalizmu, zgodnie z którym człowiek żyjący w przedpaństwowym stanie natury był człowiekiem wolnym, niezależnym i szczęśliwym. Uważał on, że człowiek przyjmuje na siebie dobrowolnie obowiązek społeczny, a przy tym w zgodzie z naturą – oddając się całkowicie społeczeństwu – zachowuje wolność. Obowiązek ten opiera się na umowie i dlatego jest nazywany aktem umowy społecznej. To właśnie poprzez umowę społeczną ludzie organizują się w państwo. Warunkiem funkcjonowania takiej umowy jest jednak poszanowanie wolności człowieka i zapewnienie mu korzyści, w sytuacji kiedy musi spełniać obowiązki nakładane przez społeczność. J.J. Rousseau opowiadał się za traktowaniem społeczeństwa obywatelskiego jako wspólnoty opartej na prawdziwej solidarności i ładzie prawnym. Uważał, że państwo i społeczeństwo obywatelskie to sfery życia społecznego, których nie należy rozdzielać¹⁷.

Alexis de Tocqueville, reprezentant XIX-wiecznej myśli liberalnej, podkreślał znaczenie zrzeszeń wolnych obywateli tworzących swoisty bufor między sferą prywatną a publiczną, pełniąc funkcje pośrednika między obywatelem a państwem¹⁸. Tocqueville był pod wrażeniem aktywności obywateli w Ameryce, pisał: „Niezależnie od wieku, pozycji i poziomu umysłowego Amerykanie nieustannie się stowarzyszają. Mają nie tylko towarzystwa handlowe i przemysłowe, do których należą wszyscy, ale również mnóstwo innych: istnieją stowarzyszenia religijne i moralne, stowarzyszenia o poważnym i blahym charakterze, stowarzyszenia zajmujące się ogólnymi i bardzo szczegółowymi sprawami, stowarzyszenia wielkie i małe. Amerykanie stowarzyszają się w celu organizowania zabaw, tworzenia seminariów, budowania zajazdów, wznoszenia kościołów, rozpowszechniania książek, wysyłania misjonarzy na antypody. W ten właśnie sposób zakłada się w Ameryce szpitale, więzienia, szkoły. Amerykanie stowarzyszają się również i po to, by głosić jakąś prawdę lub przez dostarczenie przykładu rozwijać w społeczeństwie jakieś uczucia. Wszędzie tam, gdzie na czele jakiegoś przedsięwzięcia ujrzyć we Francji rząd, a w Anglii wielkiego pana, w Stanach Zjednoczonych spodziewajcie się ujrzyć stowarzyszenie”¹⁹. Autor dzieła *O demokracji w Ameryce* uważał stowarzyszenia za najodpowiedniejsze forum negocjacji społecznych i ekonomicznych interesów.

¹⁶ Zob. H. Olszewski, M. Zmierzczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, s. 167–173.

¹⁷ J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, tłum. A. Peretiatkowicz, Łódź 1948, s. 29.

¹⁸ W.T. Kulesza, *Ideologie naszych czasów*, s. 46.

¹⁹ A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, t. II, tłum. B. Janicka, M. Król, Kraków – Warszawa 1996, s. 116. Zob. A. Niesporek, *Spółeczeństwo obywatelskie: kontekst teoretyczny i polskie doświadczenia*, w: *Dialog, demokracja, społeczeństwo obywatelskie*, pod red. K. Wódz, P. Kulasa, Dąbrowa Górnicza 2010, s. 20.

Termin „społeczeństwo obywatelskie”

Termin „społeczeństwo obywatelskie” mający za sobą długą i złożoną historię staje się sztandarowym elementem we współczesnym dyskursie o dobrze rządzonej państwie²⁰. Społeczeństwo obywatelskie jest pojęciem oznaczającym społeczeństwo zmobilizowane do walki o autonomię wobec państwa²¹. Jednak nie jest ono synonimem buntu przeciw państwu, buntu prowadzącego do jego destrukcji. Celem dobrowolnej aktywności społeczeństwa obywatelskiego jest samoorganizacja dająca wyraz podmiotowości obywatela i godności człowieka, w tym również człowieka pracy, zdolności do brania wspólnych spraw w swoje ręce i ograniczania autorytarnych zapędów Lewiatana²².

Ważnym zastrzeżeniem staje się wskazanie, że dobrowolna aktywność może być uznana za przejaw społeczeństwa obywatelskiego jedynie wówczas, gdy odbywa się w granicach demokratycznie ustanowionego prawa²³. Jeśli mówimy o prawie w kontekście społeczeństwa obywatelskiego, którego częścią są niewątpliwie związki zawodowe, to należy podkreślić znaczenie zasady równości stanowiącej kwintesencję koncepcji obywatelstwa. Obywatelami są bowiem jednostki wyposażone w takie same prawa, wolności i obowiązki. Wynika stąd zobowiązanie respektowania praw przysługujących innym. Jak pisze Edward Shils, „koniecznym warunkiem istnienia społeczeństwa obywatelskiego jest samoograniczenie i uznanie, że rywalizujący lub pozostający z nami w konflikcie przeciwnik jest także obywatelem tego samego społeczeństwa obywatelskiego”²⁴.

Wspólnym mianownikiem większości definicji społeczeństwa obywatelskiego jest stwierdzenie, że stanowi ono tę część przestrzeni społecznej, która jest autonomiczna wobec państwa i wypełniona przez dobrowolne współdziałanie zrzeszonych jednostek²⁵, np. w ramach związku zawodowego. Dominacja tego punktu widzenia powoduje istotną trudność, wyrażającą się w tym, że łatwiej jest znaleźć negatywną niż pozytywną definicję społeczeństwa obywatelskiego.

²⁰ Idea społeczeństwa obywatelskiego przeżywa obecnie renesans. Z uwagi na to, że wiele współczesnych doktryn i programów politycznych podejmuje się jej interpretacji, narażona jest na daleko idącą wieloznaczność. Jerzy Szacki zwraca uwagę, że idea ta zawiera często jedynie pozytywne treści, przez co może nabierać bardziej cech utopii niż teorii naukowej. Zob. J. Szacki, *Wstęp: Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, pod red. J. Szackiego, tłum. B. Szacka, Kraków 1997, s. 7.

²¹ Z ideą społeczeństwa obywatelskiego łączy się zasada subsydiarności, polegająca na uznaniu, że powołane do prowadzenia spraw publicznych mają być przede wszystkim struktury najbliższe jednostce, na których działanie może ona wywierać stosowny do tej bliskości wpływ. Zob. P. Sarnecki, *Wolność zrzeszania się*, Warszawa 1998, s. 10.

²² Szerzej na temat konstrukcji stanu państwowości w doktrynie polityczno-prawnej Thomasa Hobbesa zob. A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2002, s. 193–197.

²³ C. Bryant, E. Mokrzycki, *Introduction: Democracies in Context*, w: *Democracy, Civil Society and Pluralism*, pod red. C. Bryanta, E. Mokrzyckiego, Warszawa 1995, s. 24.

²⁴ E. Shils, *Co to jest społeczeństwo obywatelskie?*, w: *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, pod red. C. Bryanta, E. Mokrzyckiego, Kraków 1994, s. 16.

²⁵ E. Wnuk-Lipiński, *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996, s. 99–100. Zob. także: K. Dziubka, *Społeczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty ewolucji pojęcia*, w: *Studia z teorii polityki*, t. II, pod red. A. Jabłońskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 1998, s. 46.

Zgodnie z tą pierwszą jest nim wszystko, co pozostaje, kiedy już wytyczymy granice, w których działa władza państwowa²⁶. Taki sposób pojmowania społeczeństwa obywatelskiego wydaje się szczególnie atrakcyjny w przypadku analizy przemian, jakie dokonały się w krajach odchodzących od realnego socjalizmu, które cechowała wyrazista dychotomia państwo – społeczeństwo²⁷.

Wielu autorów zgadza się ze stwierdzeniem, że zamiast traktować społeczeństwo obywatelskie jako prostą opozycję wobec państwa, należy widzieć w nim również strukturę pośredniczącą między tym, co państwowe, a tym, co prywatne. Zbigniew Pelczyński podkreśla, że społeczeństwo obywatelskie jest areną, na której współczesny człowiek znajduje prawo do zaspokajania uzasadnionych potrzeb własnych i rozwija swą jednostkową osobowość, ucząc się jednocześnie tego, co znaczy działanie zbiorowe i społeczna solidarność²⁸.

Kolejną akcentowaną w literaturze cechą społeczeństwa obywatelskiego jest jego pluralizm. Zakłada on nie tylko istnienie całej gamy interesów zbiorowych, które nie są współbieżne (a bywa, że i konfliktowe, jak w przypadku związków zawodowych i pracodawców), ale także możliwość ich ujawnienia oraz dobrowolnego organizowania się w ich obronie. Pluralistyczne społeczeństwo obywatelskie to nie tylko zbiorowość wewnętrznie zróżnicowana, ale taka, w której ramach poszczególne tworzące je segmenty komunikują się ze sobą, poszukując satysfakcjonujących rozstrzygnięć. W tym miejscu należy zgodzić się ze spostrzeżeniem Jerzego Szackiego, że społeczeństwo obywatelskie to nie tyle przeciwstawiająca się państwu wspólnota moralna, ile sieć stosunków między jednostkami, które kierują się swoimi partykularnymi interesami, ale muszą się ze sobą porozumiewać i współpracować²⁹.

Wzrost zainteresowania pojęciem społeczeństwa obywatelskiego w różnych dyscyplinach naukowych dokonał się zdaniem Tomasza K. Wszeborowskiego m.in. za sprawą doświadczeń środkowoeuropejskiej opozycji demokratycznej, która w walce z komunistycznym państwem rozpoczęła społeczną samoorganizację antypaństwową, opierając się, jak miało to miejsce w polskim przypadku, na idei niezależnego, samorządnego związku zawodowego³⁰. Liczni autorzy, przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, zwracają uwagę na korelację między upadkiem komunizmu w Europie Wschodniej a odrodzeniem zainteresowania społeczeństwem obywatelskim w Europie Zachodniej³¹. W państwach

²⁶ N. Bobbio, *Spółeczeństwo obywatelskie*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, s. 64. Zob. także: D. Beetham, K. Boyle, *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, tłum. T. Jasudowicz, Toruń 1995, s. 111.

²⁷ A. Arato, *The Rise, Decline and Reconstruction of the Concept of Civil Society, and Directions for Future Research*, w: *Civil Society, Political Society, Democracy*, pod red. A. Bibica, G. Graziano Lubljana 1994, s. 10.

²⁸ Z. Pelczyński, *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998, s. 240.

²⁹ J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994, s. 173.

³⁰ T.K. Wszeborowski, *Spółeczeństwo obywatelskie a państwo*, s. 387–388. W literaturze zachodniej wzrost zainteresowania ideą społeczeństwa obywatelskiego wiąże się z publikacjami: A. Arato, *Civil Society Against the State*, Spring 1981; J.L. Cohel, *Class and Civil Society. The Limit of Marxian Critical Theory*, Oxford 1982; Z. A. Pelczyński, *The State and Civil Society. Studies in Hegel's Political Philosophy*, Cambridge 1984.

³¹ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2005, s. 25.

Europy Środkowej i Wschodniej szczególnie podatny grunt dla rozwoju znalazła tradycja rozumienia społeczeństwa obywatelskiego w opozycji do państwa.

Społeczeństwo obywatelskie zakłada aktywny, dobrowolny udział obywateli w życiu publicznym bezpośrednio lub za pośrednictwem instytucji powołanych przez nich do istnienia, w celu obrony lub promocji własnych interesów i wartości niezależnych od instytucji państwowych. Zdaniem Ralpha Dahrendorfa w społeczeństwie obywatelskim wolność realizuje się w warunkach funkcjonowania instytucji społecznych, które umożliwiają autonomiczne manifestowanie się interesów, wartości oraz preferencji. Społeczeństwo obywatelskie charakteryzuje się ogólnie przez istnienie autonomicznych, tj. niesterowalnych przez państwo ani inny ośrodek, organizacji i instytucji jako organów woli ludu. Zaliczają się do nich partie polityczne i związki zawodowe, ale także przedsiębiorstwa przemysłowe, ruchy społeczne, wolne zawody i autonomiczne uniwersytety, niezależne kościoły i fundacje użyteczności publicznej. Jeżeli takie autonomiczne organizacje i instytucje nie istnieją, nie istnieje społeczeństwo obywatelskie³². Francis Fukuyama uznał natomiast, że społeczeństwo obywatelskie to skomplikowana sieć instytucji pośredniczących pomiędzy rodziną a państwem, która obejmuje organizacje ekonomiczne, dobrowolne stowarzyszenia, instytucje edukacyjne, kluby, związki zawodowe, media, organizacje charytatywne i kościoły³³.

Definicje związku zawodowego

Nazwa „związek zawodowy”, zdaniem Walerego Masewicza, stanowi pewną zbitkę pojęciową składającą się z wielu pojęć zaczerpniętych z kilku działów humanistyki, a w szczególności z prawa, socjologii, psychologii, teorii zarządzania itp.³⁴ Oznacza ona bowiem zarówno organizację społeczną³⁵ posiadającą osobowość prawną, realizującą określone cele statutowe w sposób ustalony w przepisach prawa, grupę nacisku powołaną do obrony zbiorowych interesów lub praw pewnych populacji³⁶ bądź wreszcie czynnik, który powinien być brany pod uwagę w każdym sposobie kierowania i zarządzania sprawami jakiejkolwiek organizacji.

³² R. Dahrendorf, *Zagrożone społeczeństwo obywatelskie*, w: *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, s. 236.

³³ T. Szawiel, *Społeczeństwo obywatelskie*, w: *Budowa demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, pod red. M. Grabowskiej, T. Szawiela, Warszawa 2001, s. 133.

³⁴ W. Masewicz, *Ustawa o związkach zawodowych. Ustawa o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, Warszawa 1998, s. 12–13.

³⁵ Związek zawodowy jest organizacją społeczną co najmniej w dwojakim znaczeniu. Po pierwsze, związek zawodowy jest jedną z możliwych form samoorganizacji społeczeństwa, ukształtowaną ze względu na te same lub analogiczne prawa i interesy zawodowe określonych zbiorowości ludzi. Po drugie, związek zawodowy jest organizacją powołaną do artykulacji, stanowienia i obrony tych praw i interesów przez zbiorowe i solidarne działania ludzi zrzeszonych w związku zawodowym. Tamże, s. 14.

³⁶ Zob. L. Graniszewski, C. Piątkowski, *Grupy interesu w Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 9–11.

Ustawa o związkach zawodowych z 1991 r.³⁷ definiuje związek zawodowy jako organizację ludzi pracy, tym samym w płaszczyźnie podmiotowej ogólnie zakreśla wolność zrzeszania się w związki zawodowe. Ustawa nie definiuje pojęcia „ludzie pracy”. Jest ono szersze aniżeli określenie „pracownicy”. Jego zakres podmiotowy rozciąga się bowiem również na inne grupy osób niż zatrudnione w ramach stosunku pracy. Zgodnie z treścią art. 1 ust. 1 ustawy z 1991 r., związek zawodowy jest dobrowolną i samorządną organizacją ludzi pracy, powołaną do reprezentowania i obrony ich praw, interesów zawodowych i socjalnych. Istota samorządności związków zawodowych sprowadza się do tego, że organizacja zrzeszająca ludzi pracy samodzielnie określa cele i zasady swego funkcjonowania³⁸. Zasadniczo są to cele o charakterze ekonomiczno-socjalno-politycznym, w tym głównie ochrona praw i reprezentacja interesów członków związku zawodowego.

W doktrynie, nie tylko prawniczej, spotyka się różne definicje związków zawodowych. Do najbardziej popularnych można zaliczyć definicję Ryszarda Herbuta, który związki zawodowe nazywa „stowarzyszeniami pracowników zatrudnionych przede wszystkim w organizacjach przemysłowych i handlowych, których zasadniczym celem jest oddziaływanie za pośrednictwem kolektywnych działań na poprawę między innymi warunków płacowych, warunków zatrudnienia i pracy czy też w kierunku osiągnięcia określonych celów politycznych”³⁹. Podobną politologiczną definicję przedstawia Wojciech Sokół określając związki zawodowe mianem organizacji społecznej o charakterze dobrowolnym i samorządnym, powołanej do reprezentowania praw ludzi pracy, ich interesów zawodowych i socjalnych⁴⁰. Natomiast Jerzy Wratny wskazuje, że związki zawodowe to dobrowolne zrzeszenia pracowników i innych grup społecznych utrzymujących się z pracy, powołanych w celu obrony ich interesów⁴¹.

³⁷ Tekst jednolity: Dz. U. z 2001 r., Nr 79, poz. 854.

³⁸ Por. W. Sanetra, *Wolności związkowe w świetle nowej ustawy o związkach zawodowych*, „Przegląd Sejmowy” 5/6(1991), s. 17–18; E. Gienieccko, J. Marczak, *Nowe prawo związkowe*, Warszawa 1991, s. 18.

³⁹ R. Herbut, *Związki zawodowe*, w: *Leksykon politologii wraz z aneksem o: reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*, pod red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta, Wrocław 2002, s. 508.

⁴⁰ W. Sokół, *Związek zawodowy*, w: *Mała Encyklopedia wiedzy politycznej*, pod red. M. Chmaja, W. Sokoła, Toruń 2002, s. 438. Bardziej lakoniczną definicję prezentują Teresa Malmon oraz Teresa Opoka, stwierdzając, że związki zawodowe są organizacjami społecznymi pracowników najemnych utworzonymi w celu obrony ich interesów wobec pracodawców i państwa. Zob. T. Malmon, T. Opoka, *Mały słownik polityki*, Radom 1998, s. 209–210.

⁴¹ J. Wratny, *Związki zawodowe. Znaczenie w życiu politycznymi i społeczno-gospodarczym*, w: *Związki zawodowe a niezwiązkowe przedstawicielstwa pracownicze w gospodarce posttransformatywnej*, pod red. J. Wratnego, M. Bednarskiego, Warszawa 2010, s. 27. Według Krzysztofa W. Barana związki zawodowe to organizacje społeczne zrzeszające ludzi pracy o charakterze korporacyjnym. Zob. K.W. Baran, *Zbiorowe prawo pracy. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 125–126.

Związki zawodowe jako element społeczeństwa obywatelskiego

Współczesne związki zawodowe wykraczają poza podstawową dziedzinę, jaką jest poprawa warunków pracy. Przykładem tego jest funkcja partycypacyjna. Przejawia się ona w zaangażowaniu i udziale pracowników działających w ramach związku zawodowego, którzy uczestniczą w podejmowaniu różnorodnych decyzji. Chodzi tutaj o współuczestnictwo pracowników w sferze zarządzania, własności i korzystania z wypracowanego przez firmę zysku. Joseph Roger Carby-Hall⁴², ukazując pojęcie „partycypacji pracowniczej”, wyróżnia partycypację w udziałach i wynikach finansowych przedsiębiorstwa (*share and profit participation*), partycypację w organie zarządzającym zakładu pracy (*participation in the establishment's decision-making body*), partycypację za pośrednictwem takiego organu przedstawicielskiego jak rada zakładowa (*collective participation through the representative institutions*) oraz partycypację bezpośrednią (*individual representation*)⁴³.

Idea partycypacji pracowniczej jest związana z rozwojem myśli socjalistycznej i chrześcijańsko-społecznej. Zgodnie z nią rola pracownika nie ogranicza się wyłącznie do świadczenia pracy i pobierania wynagrodzenia, ale także do jego wpływu na funkcjonowanie zakładu pracy, czyli do posiadania prawa do wypowiedzenia się, a w pewnym zakresie do współdecydowania o sprawach zakładu pracy. Natomiast związki zawodowe można uznać za naturalne zaplecze do rozwoju partycypacji, ponieważ ta właśnie aktywność jest ważnym czynnikiem demokracji życia społeczno-gospodarczego.

Partycypacja stała się elementem demokracji przemysłowej, prowadzącej do upodmiotowienia ludzi w procesie pracy. Umożliwia to pracownikowi samorealizację przez pracę oraz stwarza możliwości postrzegania jej wysokiej wartości i sensu. Współczesna literatura angielskojęzyczna coraz szerzej stosuje pojęcie „zaangażowania pracowników w sprawy przedsiębiorstwa” (*employee involvement*), zarówno w odniesieniu do udziału pracowników w zarządzaniu, jak i efektach działalności przedsiębiorstwa⁴⁴. W wielu nowoczesnych społeczeństwach dostrzega się, że działania kooperacyjne (partycypacyjne) związków zawodowych są tak samo ważne jak działania ochronne (rewindykacyjne)⁴⁵.

⁴² J.R. Carby-Hall, *Worker Participation In Europe*, London 1977, s. 18–26.

⁴³ Tamże, s. 21.

⁴⁴ B. Hepple, S. Fredman, *Labour Law and Industrial Relations in Great Britain*, Boston 1992, s. 237–239.

⁴⁵ W poszczególnych państwach europejskich kwestia partycypacji pracowniczej jest zróżnicowana, chociaż organy Unii Europejskiej starają się harmonizować tę kwestię poprzez następujące akty normotwórcze: Europejska Karta Socjalna, Traktat z Maastricht (Protokół w sprawie polityki socjalnej), Karta Praw Podstawowych UE przyjęta w Nicei w 2000 r., Dyrektywa przyjęta przez Komisję Europejską 22 września 1994 r. o powołaniu Europejskich Rad Zakładowych, Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2002/14/WE z 11 marca 2002 r. ustanawiająca ogólne ramowe warunki informowania i przeprowadzania konsultacji we Wspólnocie Europejskiej, Dyrektywa 2005/56/WE PE i Rady z 26 października 2005 r. w sprawie transgranicznego łączenia się spółek kapitałowych (Dziennik Urzędowy UE, L310/1).

Związkom zawodowym gwarantuje się pewien mechanizm podejmowania i wpływania na decyzje w sprawach polityki społecznej i ekonomicznej państwa. W polskich realiach uprawnienia związków zawodowych w kształtowaniu polityki państwa uregulowane są ustawowo i można je sprowadzić do następujących praw: do opiniowania założeń i projektów ustaw oraz aktów wykonawczych w zakresie objętym zadaniami związków zawodowych; do prowadzenia rokowań i zawierania układów i porozumień zbiorowych przewidzianych prawem pracy; do wnoszenia rewizji nadzwyczajnych w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych oraz prawa kontroli nad przestrzeganiem prawa pracy⁴⁶.

Rola związków zawodowych w systemach politycznych państw demokratycznych sprowadza się do wywierania wpływu na ośrodki podejmujące decyzje polityczne. W literaturze przedmiotu jest to określane takimi terminami, jak: „artykulacja”, „agregacja”, „selekcja”⁴⁷. Artykulacja polega na tym, że formułowane wewnątrzwiązkowe interesy są przetwarzane w konkretne postulaty i przenoszone do ośrodków decyzji politycznej. Współczesne wielkie związki zawodowe zmniejszają często dystans dzielący je od partii politycznych, które w kooperacji ze związkami dostrzegają szansę na rozszerzenie swojego zasięgu i płaszczyzny oddziaływania. Dobre kontakty partii ze związkami zawodowymi stwarzają większą możliwość uzyskania przez nie dodatkowych głosów. Związki zawodowe, oddziałując poprzez partię, przenoszą różne interesy z otoczenia systemu politycznego do procesów politycznych. Im większa jest rola partii w systemie politycznym, tym bardziej staje się ona przedmiotem oddziaływania związków zawodowych – pomimo deklarowanej często neutralności partyjnej⁴⁸.

Funkcja wychowawcza związków zawodowych jest skierowana do własnych członków. Jako jej główny cel przyjmuje się kształtowanie postaw zarówno moralnych, jak i zawodowych ludzi pracy, podnoszenie ich poziomu wiedzy o profesjonalnych kwalifikacjach. Służy ona tworzeniu więzi interpersonalnych i budowaniu wspólnoty. Specyfika zadań społecznych, zwłaszcza dotyczących procesu integracji europejskiej powoduje, że działalność wychowawcza związków zawodowych przygotowuje poszczególne osoby lub pracowników do twórczego uczestnictwa w procesach zachodzących w społeczeństwie europejskim. Istotą działania wychowawczego staje się wypracowanie trwałych postaw związkowców, zarówno w życiu społecznym, jak i w miejscu pracy⁴⁹.

Związki zawodowe za cel stawiają sobie pełnienie określonej funkcji społecznej polegającej na obronie interesów pracowniczych i tym różnią się od innych zrzeszeń i organizacji. Reprezentują więc interesy pracowników i regulują stosunki między pracodawcami i pracownikami. Powstałe w początkowej fazie tworzenia

⁴⁶ E.K. Nowak, *Funkcja rządzenia partii i ugrupowań politycznych w Polsce (Zagadnienia wybrane)*, „Państwo i Prawo” 6(1993), s. 56.

⁴⁷ B. Jagusiak, *Związki zawodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, s. 98.

⁴⁸ M. Kazimierzczuk, *Relacje związków zawodowych z partiami politycznymi w realiach społeczeństwa obywatelskiego*, „Studia Prawnoustrojowe” 32(2016), s. 194.

⁴⁹ B. Jagusiak, *Związki zawodowe jako aktywizator społeczny*, s. 215.

się kapitalizmu, z czasem stały się powszechną organizacją ludzi pracy, reprezentującą i broniącą ich interesów ekonomicznych i społecznych.

Związki zawodowe jako organizacje społeczno-polityczne składające się na model społeczeństwa obywatelskiego charakteryzują się dwoistą naturą swych funkcji⁵⁰. Z jednej strony pracownicy oczekują, że organizacje te będą bronić ich codziennych, materialnych interesów, a z drugiej uważają, że związki zawodowe powinny odgrywać pewną rolę społeczną w obronie wartości, solidarności czy sprawiedliwości społecznej. Organizacje związkowe, pojmowane jako ruch społeczny, nie ograniczają się tylko do dialogu między związkami, pracownikami, przedstawicielami władzy państwowej w sprawach socjalnych, lecz sięgają dalej do walki o wolne i demokratyczne społeczeństwo. Związki zawodowe w stosunkach przemysłowych stają się gwarantem pewnego modelu demokracji opartego na pluralizmie świata społecznego i świata pracy.

Ze względu na rozwój cywilizacyjny i pojawianie się nowych technologii zmienia się też istota związków zawodowych. Z jednej strony są one obiektem zainteresowania sił politycznych, z drugiej zaś partnerami do rozmów z władzą państwową oraz zrzeszeniami pracodawców i inwestorów⁵¹. Tak zwany trójdzielny dialog (*tripartism*) między związkami zawodowymi, pracodawcami i władzą państwową występuje na poziomie narodowym, dotyczy zwłaszcza kwestii ekonomicznych i polityki społecznej, wpisując się w ogólne ramy społeczeństwa obywatelskiego.

Związki zawodowe są organizacją społeczną o szczególnym charakterze i statusie. Rozwój nowoczesnych społeczeństw narzuca z jednej strony rozmaite podziały, ale również wpływa na rozwój nowych form współpracy, sprzyjającej powstawaniu organizacji skutecznie walczących o ochronę interesów grup zawodowych⁵². Są więc ważnym elementem funkcjonowania całego społeczeństwa, w którym stają się samodzielnym podmiotem w określeniu strategii rozwoju społeczno-gospodarczego. Jednocześnie społeczeństwo ma szansę stać się zbiorowością rzeczywiście prowadzącą publiczny dialog na temat własnego losu⁵³.

We współczesnych państwach różnicowanie związków zawodowych jest bardzo duże i związane z wieloma czynnikami, które wpływają na pluralizm związkowy w państwach demokratycznych. Znaczące przemiany, zwłaszcza w społeczeństwach Europy Środkowo-Wschodniej pokazują, że demokracja polityczna musi być wspomagana przez demokrację społeczną. Organizacja związkowa nie powinna ograniczać się tylko do wspierania roszczeń pracowniczych, lecz także powinna dbać o szerzenie zasad demokracji w społeczeństwie. Zjawisko bezpośredniego zaangażowania się związków zawodowych w politykę, będącą

⁵⁰ M. Kazimierzczuk, *Modele i typy związków zawodowych*, w: *Prawo a ekonomia – alianse w budowie efektywnego państwa*, pod red. M. Kowalczyka, P. Majera, Olsztyn 2016, s. 200.

⁵¹ H. Slomp, *European Labor Relations and the Prospects of Tripartism*, w: *Participation in Public Policy – Making. The Role of Trade Unions and Employers Associations*, pod red. T. Treua, Berlin – New York 1992, s. 159–172.

⁵² B. Jagusiak, *OPZZ i NSZZ „Solidarność” w systemie politycznym Polski w latach 1989–2001*, Toruń 2004, s. 5.

⁵³ W.M. Góralski, *Spór o związki zawodowe*, Warszawa 1982, s. 38.

głównie domeną partii politycznych, poprzez udział w kampaniach wyborczych do organów władzy państwowej, zasiadania posłów związkowych w parlamencie, a także ingerowanie w decyzje organów administracji państwowej, przybrało w Polsce poważne rozmiary⁵⁴. Zauważył to Trybunał Konstytucyjny stwierdzając, że w rzeczywistości społecznej Rzeczypospolitej Polskiej związki zawodowe pełnią rolę *quasi*-partii politycznych. Niezależnie od politycznej formacji oraz różnych celów przyświecających ich działaniom, nie ulega wątpliwości, że prowadzą one również działania polityczne, nie zawsze bezpośrednio związane z ochroną interesów pracowniczych⁵⁵. Źródłem tego zaangażowania była niewątpliwie kluczowa rola związku zawodowego „Solidarność” w obaleniu poprzedniego systemu politycznego funkcjonującego do 1989 r. Proces ten przebiegał w czasie, w którym społeczeństwo polskie było pozbawione autentycznej reprezentacji politycznej, więc z konieczności rolę tę musiał spełniać niezależny związek zawodowy⁵⁶.

Obecnie, gdy państwo wykształciło już solidne demokratyczne fundamenty i istnieje swoboda prowadzenia działalności przez partie polityczne, można kwestionować zasadność bezpośredniego angażowania się związków zawodowych w działalność polityczną. Jednakże wielu autorów wskazując na silne uzależnienie reform gospodarczych od poparcia społecznego, pozostającego w znacznej mierze w rękach związków zawodowych, uzasadnia dalszą aktywność związków w sferze polityki⁵⁷.

Zakończenie

Związki zawodowe są jedną z form zrzeszania się w realiach państwa demokratycznego, których istotą jest organizowanie się pracowników w celu obrony swoich interesów. Służy to wyrównywaniu dysproporcji, jaka istnieje między pojedynczym pracownikiem a jego pracodawcą. Związek zawodowy może bowiem skuteczniej reprezentować interesy pracownika niż on sam. Wraz z rozwojem państwa kapitalistycznego związki zawodowe zwiększały zakres swoich wpływów w systemie społeczno-ekonomicznym państwa. Pozwalało im to na wypełnianie w szerszym zakresie funkcji ogólnospołecznych. Są one uznawane za organizacje broniące praw pracowniczych. W rzeczywistości ruch związkowy został ukształtowany jako integralna część szerszego ruchu społecznego dążącego do zreformowania społeczeństwa. W tym sensie można uznać dobrowolne

⁵⁴ J. Majchrowski, P. Winczorek, *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1998, s. 78–79.

⁵⁵ Zob. wyrok z 17 listopada 1998 r., K. 42/97, OTK 1998, nr 7, poz. 113; J. Oniszczuk, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000, s. 417–418.

⁵⁶ Zob. M. Seweryński, *Polish Labour Law from Communism to Democracy*, Warszawa 1999, s. 268–270.

⁵⁷ Godnym odnotowania jest fakt, że kolejne rządy III Rzeczypospolitej liczyły na poparcie związków zawodowych dla swojej polityki, a w zamian za nie gotowe były na ich udział w decyzjach politycznych. Zob. M. Seweryński, *Problemy statusu prawnego związków zawodowych*, w: *Zbiornik prawo pracy w społecznej gospodarce rynkowej*, pod red. G. Goździewicza, Toruń 2000, s. 135.

zrzeszenia pracowników za element większej całości określanej mianem społeczeństwa obywatelskiego. Wolność zrzeszania się jednostek, które łączy wspólny cel oraz ich późniejsza możliwość podejmowania działań w sferze publicznej, stają się filarami państwa demokratycznego.

BIBLIOGRAFIA

- Arato A., *Civil Society Against the State*, Spring 1981.
- Arato A., *The Rise, Decline and Reconstruction of the Concept of Civil Society, and Directions for Future Research*, w: *Civil Society, Political Society, Democracy*, pod red. A. Bibica, G. Graziano, Lubljana 1994.
- Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 1964.
- Augustyniak M., *Mysł społeczno-filozoficzna Edwarda Abramowskiego*, Olsztyn 2006.
- Baran K.W., *Zbiorowe prawo pracy. Komentarz*, Warszawa 2007.
- Beetham D., Boyle K., *Demokracja. Pytania i odpowiedzi*, tłum. T. Jasudowicz, Toruń 1995.
- Bobbio N., *Społeczeństwo obywatelskie*, w: *Ani książkę, ani kupiec: obywatel*, pod red. J. Szackiego, Kraków 1997.
- Bryant C., Mokrzycki E., *Introduction: Democracies in Context*, w: *Democracy, Civil Society and Pluralism*, pod red. C. Bryanta, E. Mokrzyckiego, Warszawa 1995.
- Bukusiński T., *Arystotelesowska wizja współpracy społecznej*, w: *Filozofia a polityka*, pod red. R. Liberowskiego, Poznań 1998.
- Carby-Hall J.R., *Worker Participation In Europe*, London 1977.
- Cohel J.L., *Class and Civil Society, The Limit of Marxian Critical Theory*, Oxford 1982.
- Dahrendorf R., *Zagrożone społeczeństwo obywatelskie*, w: *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, pod red. K. Michalskiego, Kraków 1994.
- Dziubka K., *Społeczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty ewolucji pojęcia*, w: *Studia z teorii polityki*, t. II, pod red. A. Jabłońskiego, L. Sobkowiaka, Wrocław 1998.
- Gienieczo E., Marczak J., *Nowe prawo związkowe*, Warszawa 1991.
- Góralski W.M., *Spór o związki zawodowe*, Warszawa 1982.
- Graniszewski L., Piątkowski C., *Grupy interesu w Unii Europejskiej*, Warszawa 2004.
- Hepple B., Fredman S., *Labour Law and Industrial Relations in Great Britain*, Boston 1992.
- Herbut R., *Związki zawodowe*, w: *Leksykon politologii wraz z aneksem o: reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*, pod red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta, Wrocław 2002.
- Jagusiak B., *OPZZ i NSZZ „Solidarność” w systemie politycznym Polski w latach 1989–2001*, Toruń 2004.
- Jagusiak B., *Związki zawodowe jako aktywizator społeczny*, w: *Społeczeństwo obywatelskie w procesie integracji europejskiej*, pod red. M. Witkowskiej, Warszawa 2009.
- Jagusiak B., *Związki zawodowe w systemie politycznym Unii Europejskiej*, Warszawa 2011.
- Jellinek G., *Ogólna nauka o państwie*, tłum. A. Peretiatkowicz, Warszawa 1921.
- Kazimierzczuk M., *Modele i typy związków zawodowych*, w: *Prawo a ekonomia – alianse w budowie efektywnego państwa*, pod red. M. Kowalczyka, P. Majera, Olsztyn 2016.
- Kazimierzczuk M., *Relacje związków zawodowych z partiami politycznymi w realiach społeczeństwa obywatelskiego*, „Studia Prawnoustrojowe” 32(2016).
- Kulesza W.T., *Ideologie naszych czasów*, Warszawa 1996.
- Majchrowski J., Winczorek P., *Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1998.
- Malmon T., Opoka T., *Mały słownik polityki*, Radom 1998.
- Masewicz W., *Ustawa o związkach zawodowych. Ustawa o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, Warszawa 1998.
- Nowak E.K., *Funkcja rządzenia partii i ugrupowań politycznych w Polsce (Zagadnienia wybrane)*, „Państwo i Prawo” 6(1993).
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Toruń 1999.
- Olszewski H., Zmierzak M., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994.

- Oniszczyk J., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000.
- Pelczyński Z.A., *The State and Civil Society. Studies in Hegel's Political Philosophy*, Cambridge 1984.
- Pelczyński Z., *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998.
- Pietrzyk-Reeves D., *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Wrocław 2004.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, tłum. A. Peretiatkiewicz, Łódź 1948.
- Sanetra W., *Wolności związkowe w świetle nowej ustawy o związkach zawodowych*, „Przegląd Sejmowy” 5/6(1991).
- Sarnecki P., *Wolność zrzeszania się*, Warszawa 1998.
- Seweryński M., *Polish Labour Law from Communism to Democracy*, Warszawa 1999.
- Seweryński M., *Problemy statusu prawnego związków zawodowych*, w: *Zbiorowe prawo pracy w społecznej gospodarce rynkowej*, pod red. G. Goździewicza, Toruń 2000.
- Slomp H., *European Labor Relations and the Prospects of Tripartism*, w: *Participation in Public Policy – Making. The Role of Trade Unions and Employers Associations*, pod red. T. Treua, Berlin – New York 1992.
- Sokół W., *Związek zawodowy*, w: *Mała encyklopedia wiedzy politycznej*, pod red. M. Chmaja, W. Sokoła, Toruń 2002.
- Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2002.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.
- Szacki J., *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.
- Szawiel T., *Spółeczeństwo obywatelskie*, w: *Budowa demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, pod red. M. Grafowskiej, T. Szawiela, Warszawa 2001.
- Wnuk-Lipiński E., *Demokratyczna rekonstrukcja. Z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996.
- Tocqueville A., *O demokracji w Ameryce*, t. II, tłum. B. Janicka, M. Król, Kraków – Warszawa 1996.
- Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2005.
- Wratny J., *Związki zawodowe. Znaczenie w życiu politycznym i społeczno – gospodarczym*, w: *Związki zawodowe a niezwiązkowe przedstawicielstwa pracownicze w gospodarce posttransformacyjnej*, pod red. J. Wratnego, M. Bednarskiego, Warszawa 2010.
- Wszoborowski T.K., *Spółeczeństwo obywatelskie a państwo*, w: *Współczesne państwo. Wybrane problemy*, pod red. S. Wróbla, Poznań – Chorzów 2009.

THE ROLE OF TRADE UNIONS IN BUILDING CIVIL SOCIETY

SUMMARY

Trade unions are one of the forms of association in the realities of a democratic state, whose essence is the organization of employees to defend their interests. The functioning of such associations, based on the voluntary, non-income-oriented, work of their members, serving not only to meet private goals, is important not only from the point of view of the legal status of the individual, but also the sphere of social life with a certain autonomy towards public authorities. The purpose of this article is to show that the creation and functioning of trade unions is an important element of the guiding principle of the social system of modern democratic states, referred to as civil society.

KEY WORDS: trade union, civil society, political and legal thought, freedom of association

PRAWO / LAW**MAŁGORZATA PRACKA****UWŁASZCZENIE EX LEGE UŻYTKOWNIKÓW
WIECZYSTYCH PRAWEM WŁASNOŚCI
– WYBRANE PROBLEMY PRAWNE****1. Wstęp**

Prawo użytkowania wieczystego istnieje w polskim porządku prawnym od lat 60. ubiegłego wieku. Instytucja ta miała zastąpić wszelkie dotychczasowe formy czasowego władania nieruchomościami stanowiącymi własność publiczną, tj. własność czasową, prawo zabudowy i dzierżawę wieczystą, przy czym interesy Państwa zostały zabezpieczone w ten sposób, że nie wyzbywało się ono własności gruntu i dodatkowo zachowywało kontrolę nad ich zagospodarowaniem¹. Przemiany ustrojowe, jakie dokonały się po roku 1989, nie doprowadziły do wyeliminowania prawa użytkowania wieczystego z porządku prawnego, wręcz przeciwnie, katalog osób, którym grunty mogły być oddawane w użytkowanie wieczyste, powiększył się, a dodatkowo zaprzestano akcentowania przeznaczenia gruntów oddanych w użytkowanie wieczyste jedynie pod budownictwo mieszkaniowe².

Z uwagi na postulowane od wielu lat oczekiwania co do wyeliminowania użytkowania wieczystego z porządku prawnego³, ustawą z dnia 20 lipca 2018 r. o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych

MAŁGORZATA PRACKA – Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3531-8433>, e-mail: m.pracka@uthrad.pl

¹ *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, Warszawa 2006, s. 375; Z. Truszkiewicz, *Użytkowanie wieczyste. Zagadnienia konstrukcyjne*, Kraków 2006, s. 72n.

² *Ustawa o gospodarce nieruchomościami. Komentarz*, pod red. G. Bieńka, Warszawa 2011, s. 205n.; E. Klat-Górska, *Przekształcenie użytkowania wieczystego we własność. Zagadnienia prawne*, Warszawa 2019, LEX (el.) 2019.

³ Por. A. Brzozowski, *Z problematyki przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 3.2(2003), s. 63–92; H. Cioch, *Prawo wieczystego użytkowania de lege lata i de lege ferenda*, „Rejent” 5(2003), s. 13n.; C. Woźniak, *Użytkowanie wieczyste*, Warszawa 2006, s. 199n.; R. Skwarło, *Przekształcenie prawa użytkowania wieczystego w prawo własności nieruchomości. Komentarz*, LEX (el.) 2007; Z. Radwański, *Koncepcja modernizacji prawa rzeczowego – prawo zabudowy jako alternatywa dla prawa użytkowania wieczystego*, w: *Reforma prawa użytkowania wieczystego – prawo zabudowy. Kierunki zmian*, pod red. B. Rogatki, Warszawa – Kraków 2009, s. 42–43; A. Maziarz, *Obrót prawny nieruchomościami*, Warszawa 2011, LEX nr 136376.

na cele mieszkaniowe w prawo własności tych gruntów⁴, zwaną dalej u.p.p.u.w., zdecydowano się na wprowadzenie regulacji, której zadaniem miało być objęcie w sposób kompleksowy wszystkich dotychczasowych użytkowników wieczystych gruntów zabudowanych budynkami mieszkalnymi i dokonanie normatywnego przekształcenia przysługującego im prawa użytkowania wieczystego w prawo własności. Mimo że ustawa obowiązuje dopiero od października 2018 r., doczekała się już kilku nowelizacji, które niewątpliwie świadczą o wysokim stopniu skomplikowania problematyki związanej z ustawowym przekształceniem.

O ile sama reforma uwłaszczenia użytkowników wieczystych była oczekiwana już od dawna, o tyle niektóre z jej regulacji wywołują w praktyce poważne problemy interpretacyjne. Omówienia wymaga przede wszystkim zakres przedmiotowy ustawy wraz z oceną, czy wprowadzone regulacje realizują aspekt powszechnego i kompleksowego uwłaszczenia użytkowników wieczystych. Wskazane zostaną także te zagadnienia dotyczące uwłaszczenia, które – w ocenie autora – najczęściej będą generowały problemy przy wydawaniu przez organ zaświadczenia potwierdzającego przekształcenie użytkowania wieczystego w prawo własności.

2. Podstawowe cele przekształcenia ex lege

Jak podkreślono w uzasadnieniu do projektu ustawy o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności gruntów⁵, prace nad projektem zostały zainicjowane ze względu na liczne postulaty i petycje kierowane zarówno do organów administracji rządowej, jak i do Parlamentu przez współużytkowników wieczystych gruntów zabudowanych budynkami wielolokalowymi (wielorodzinnymi), w których wyodrębniono własność lokali. Wynikały one przede wszystkim z potrzeby zapewnienia faktycznej możliwości realizacji roszczenia o przekształcenie, przysługującego na mocy ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego w prawo własności nieruchomości⁶, zwanej dalej ustawą z dnia 29 lipca 2005 r. o przekształceniu, która w wielu przypadkach okazała się rozwiązaniem nieskutecznym i blokującym możliwość przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności, z uwagi chociażby na ustawowy wymóg zgody wszystkich właścicieli lokali, którym przysługują udziały w prawie użytkowania wieczystego gruntu. Brak takich zgód, bez względu na przyczynę, uniemożliwiał wspólnotom mieszkaniowym realizowanie roszczenia w trybie wspomnianej ustawy.

Wprawdzie ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przekształceniu wprowadziła możliwość wystąpienia z żądaniem przekształcenia przez grupę współużytkow-

⁴ Tekst jednolity: Dz. U. 2020.139.

⁵ Uzasadnienie do projektu ustawy o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności gruntów; Sejm RP VIII kadencji, Nr druku: 2673, <<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/D9C456B5E5590D27C12582B900589B99/%24File/2673.pdf>>, dostęp: 09.09.2019.

⁶ Dz. U. 2012.83 ze zm.

ników wieczystych, których suma udziałów wynosi co najmniej połowę, jednak zauważyć należy, że sprzeciw w tej sytuacji chociażby jednego współużytkownika wieczystego blokuje nabycie prawa własności gruntu przez pozostałych współużytkowników wieczystych do czasu sądowego rozstrzygnięcia sprawy. W praktyce oznaczało to przedłużanie, a niekiedy także blokowanie procesów przekształceń gruntów zabudowanych budynkami wielolokalowymi. Dodatkowo podniesiony został także argument niezadowolenia społecznego wynikającego z częstych i niekiedy bardzo wysokich podwyżek opłat rocznych z tytułu użytkowania wieczystego, a do tego poczucie niesprawiedliwości w sytuacji, kiedy w wyniku dokonanych aktualizacji opłat rocznych z tytułu użytkowania wieczystego tylko część użytkowników wieczystych gruntów zabudowanych budynkami wielolokalowymi złoży odwołanie do Samorządowego Kolegium Odwoławczego, co powoduje zróżnicowanie opłat rocznych w tym samym budynku⁷.

Niewątpliwie ratio legis wprowadzonych rozwiązań miało na celu powszechne uwłaszczenie użytkowników wieczystych gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe i ze społecznego punktu widzenia jest oczekiwane i pożądane. Objęcie całej grupy podmiotów charakteryzujących się cechą prawnie relewantną odzwierciedla poglądy TK w zakresie przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności, które sprowadzają się do konkluzji, że przekształcenie w stosunku do gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe jest konstytucyjnie uzasadnione i nie powinno być rozpatrywane w kategoriach przywileju, a jedynie słusznej rekompensaty zmierzającej do realizacji praw konstytucyjnych⁸. Analiza zaproponowanych rozwiązań ustawodawczych skłania jednak do wniosku, że nie wszystkie grunty zabudowane na cele mieszkaniowe ulegną przekształceniu, a tym samym powszechny charakter uwłaszczenia nie będzie zrealizowany w dosłownym tego słowa znaczeniu⁹.

3. Zakres przedmiotowy przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności

Materialnoprawne przesłanki przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności zawarte zostały w art. 1 i 1a u.p.p.u.w. Zgodnie z brzmieniem art. 1 u.p.p.u.w., z dniem 1 stycznia 2019 r. prawo użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe przekształca się w prawo własności tych gruntów. Legalna definicja gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe obejmuje swym zakresem nieruchomości zabudowane wyłącznie budynkami: 1) mieszkalnymi jednorodzinnymi lub 2) mieszkalnymi wielorodzinnymi,

⁷ Uzasadnienie do projektu ustawy o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności gruntów; Sejm RP VIII kadencji, Nr druku: 2673, <<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/D9C456B5E5590D27C12582B900589B99/%24File/2673.pdf>>, dostęp: 09.09.2019.

⁸ Wyrok TK z dnia 10 marca 2015 r., K 29/13, OTK-A 2015/3, poz. 28.

⁹ Przede wszystkim chodzi o zakres przedmiotowy ustawowego przekształcenia wskazany w art. 1 ust. 2 pkt 2 i 3, art. 1a, art. 3 u.p.p.u.w.

w których co najmniej połowę liczby lokali stanowią lokale mieszkalne, lub 3) o których mowa w pkt 1 lub 2, wraz z budynkami gospodarczymi, garażami, innymi obiektami budowlanymi lub urządzeniami budowlanymi, umożliwiającymi prawidłowe i racjonalne korzystanie z budynków mieszkalnych. Ustawą z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy o Krajowym Zasobie Nieruchomości oraz niektórych innych ustaw¹⁰ dodano art. 1a u.p.p.u.w., który rozszerzył zakres przedmiotowy ustawy, stanowiąc, że przepisy ustawy stosuje się również, jeżeli na gruncie zabudowanym budynkami, o których mowa w art. 1 ust. 2, położone są także inne budynki, obiekty budowlane lub urządzenia budowlane, o ile łączna powierzchnia użytkowa budynków innych niż określone w art. 1 ust. 2 nie przekracza 30% powierzchni użytkowej wszystkich budynków położonych na tym gruncie.

W praktyce największą trudność interpretacyjną generować będą przypadki wskazane w art. 1 pkt 3 u.p.p.u.w., jako że przesłanka prawidłowego i racjonalnego korzystania z budynków mieszkalnych w odniesieniu do budynków gospodarczych, garaży i innych obiektów budowlanych lub urządzeń budowlanych ma charakter klauzuli generalnej i mogą występować poważne problemy w zakresie właściwej oceny tej zabudowy, od której przecież zależeć będzie potwierdzenie przekształcenia. Jak bowiem zakwalifikować budynki gospodarcze, budynki garażowe, posadowione na gruncie wraz z budynkiem mieszkalnym, w których prowadzona jest np. działalność gospodarcza i które objęte są z tego tytułu umową najmu? Czy w tym konkretnym stanie faktycznym umożliwiają one prawidłowe i racjonalne korzystanie z budynków mieszkalnych, skoro wykorzystywane są w celach komercyjnych? W mojej ocenie odpowiedź winna być negatywna. Podobnie w sytuacji posadowienia na takim gruncie stacji trafo, która nie jest wykorzystywana na potrzeby budynku mieszkalnego znajdującego się na takim gruncie. Literalne brzmienie przedmiotowego przepisu nie pozwala na wykładnię rozszerzającą, co prowadzi do konkluzji, że w takich sytuacjach wyłączone będzie normatywne przekształcenie i ograniczony powszechny charakter uwłaszczenia.

Jednocześnie zauważyć należy, że ustawodawca w art. 2 ust. 1 u.p.p.u.w. wprowadził rozwiązanie, którego zadaniem ma być objęcie uwłaszczeniem jak największej powierzchni gruntów, niemniej jednak zastosowany mechanizm budzi wątpliwości interpretacyjne i będzie wyzwaniem dla organów stosujących przepisy ustawy. Zgodnie z brzmieniem przywołanego przepisu, jeśli na gruncie, o którym mowa w art. 1 ust. 2 lub art. 1a u.p.p.u.w., położone są także inne budynki niż określone w art. 1 ust. 2, których łączna powierzchnia użytkowa przekracza 30% powierzchni użytkowej wszystkich budynków położonych na tym gruncie, przekształcenie prawa użytkowania wieczystego w prawo własności nieruchomości zabudowanej na cele mieszkaniowe następuje z dniem: 1) założenia księgi wieczystej dla tej nieruchomości albo 2) wyłączenia z istniejącej księgi wieczystej działki gruntu zabudowanej innymi budynkami niż określone w art. 1 ust. 2, których łączna powierzchnia użytkowa przekracza 30% powierzchni użytkowej wszystkich budynków położonych na tym gruncie. Powierzchnia

¹⁰ Dz. U. 2019.1309.

użytkowa budynków znajdujących się na gruncie oddanym w użytkowanie wieczyste ma być zatem w tych przypadkach kluczową wytyczną dla objęcia normatywnym przekształceniem. W rozpatrywanej sytuacji może pojawić się jeszcze inny problem, mianowicie prawna dopuszczalność dokonania podziału. W tym zakresie zastosowanie znajdą przepisy ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹¹, zwaną dalej u.g.n., które w art. 92–100 u.g.n. regulują zasady dokonywania podziałów nieruchomości.

Przedstawione regulacje prawne świadczą o tym, że nie do wszystkich stanów faktycznych będzie miało zastosowanie normatywne przekształcenie. Dodatkowo sam ustawodawca w art. 3 u.p.p.u.w. wyłączył mechanizm ustawowego przekształcenia w stosunku do gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe, położonych na terenie portów i przystani morskich w rozumieniu art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 20 grudnia 1996 r. o portach i przystaniach morskich¹² oraz oddanych w użytkowanie wieczyste na podstawie ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. o Krajowym Zasobie Nieruchomości¹³.

4. Prawna dopuszczalność podziału nieruchomości podlegającej przekształceniu

Zasygnalizowany wyżej problem dokonywania podziałów nieruchomości wymaga głębszego omówienia. W pierwszej kolejności podkreślić należy, że art. 93 ust. 1 u.g.n. zawiera ogólną zasadę dokonywania podziału nieruchomości, którą jest zgodność z ustaleniami planu miejscowego, natomiast w razie braku planu stosuje się zasady wskazane w art. 94 u.g.n. Wyjątki od tych zasad podziału znalazły się w art. 95 pkt 1–8 u.g.n. Przepis ten stanowi regulację *lex specialis* w stosunku do art. 93 u.g.n. i wiąże zarówno sądy powszechne orzekające w sprawach o zniesienie współwłasności oraz realizacji roszczeń do części nieruchomości w trybie art. 96 ust. 2 u.g.n., wójta (burmistrza, prezydenta miasta) wydającego decyzję administracyjną o zatwierdzeniu podziału (art. 96 ust. 1 u.g.n.) oraz właściwy organ administracji (wojewoda, starosta) wydający decyzję administracyjną w przypadkach wskazanych w art. 96 ust. 1b u.g.n.

Dokonując interpretacji art. 95 u.g.n., należy podkreślić, że warunkiem dokonania podziału nieruchomości na jego podstawie jest realizacja ściśle określonych, kazuistycznie wymienionych w nim celów. Jakakolwiek wykładnia rozszerzająca, w myśl ogólnie przyjętych reguł wykładni przepisów prawa, że wyjątki od zasad ogólnych, a także przepisy o charakterze *lex specialis* należy interpretować ściśle, jest niedopuszczalna¹⁴. Wprawdzie ustawodawca wyłączył w tym przepisie związanie dopuszczalności wydzielania działek gruntu

¹¹ Tekst jednolity: Dz. U. 2020.65 ze zm.

¹² Dz. U. 2017.1933.

¹³ Dz. U. 2018.2363 ze zm.

¹⁴ D. Felcenloben, *Glosa do postanowienia SN z dnia 21 stycznia 2015 r., IV CSK 177/14*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 9(2016), s. 85.

z warunkami ich zagospodarowania wynikającymi z planu miejscowego lub decyzji o warunkach zabudowy, jednak nie wyłączył związania dopuszczalności podziału z przepisami odrębnymi. Odrębność regulacji prawnych dotyczących każdego z celów wskazanych w art. 95 u.g.n. determinuje możliwość wydzielenia działek gruntu o takiej konfiguracji i powierzchni, które będą spełnieniem celu wymienionego w tym przepisie¹⁵.

Odnosząc teraz kwestie podziału nieruchomości do sytuacji wskazanej w art. 2 ust. 1 u.p.p.u.w., należy wyjaśnić, że podstawę dokonania podziału mógłby stanowić art. 95 pkt 3 u.g.n., zgodnie z którym podział nieruchomości może nastąpić w celu wydzielenia części nieruchomości, której własność lub użytkowanie wieczyste zostały nabyte z mocy prawa. Warto jednak przytoczyć w tym miejscu stanowisko SN zawarte w wyroku z 21 stycznia 2015 r., w którym SN, dokonując analizy art. 95 pkt 3 u.g.n., stwierdził, że w przepisie tym nie chodzi o nabycie z mocy prawa własności lub użytkowania wieczystego nieruchomości podlegającej podziałowi, lecz o nabycie w taki sposób prawa własności lub użytkowania wieczystego części tej nieruchomości. Innymi słowy, chodzi o wydzielenie takich nieruchomości gruntowych, do których prawo własności lub prawo użytkowania wieczystego zostało nabyte z mocy samego prawa¹⁶. Analizowany przepis będzie zatem służył podmiotom, które nabyły prawo własności lub prawo użytkowania wieczystego do części nieruchomości z mocy samego prawa i będzie miał zastosowanie do sytuacji, w której konieczne będzie wydzielenie części nieruchomości, w stosunku do której nastąpiło ex lege nabycie prawa jej własności lub użytkowania wieczystego¹⁷.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę na fakt, że w celu wydzielenia, na podstawie art. 95 pkt 3 u.g.n., nabytej z mocy prawa części nieruchomości nie prowadzi się procedury podziałowej kończącej się decyzją o zatwierdzeniu podziału nieruchomości. W tych przypadkach podział jest zatwierdzany decyzją dotyczącą nabycia prawa własności lub prawa wieczystego użytkowania w trybie art. 96 ust. 1b u.g.n.¹⁸ W odniesieniu jednak do uwłaszczenia na podstawie komentowanej ustawy taka sytuacja nie będzie miała miejsca, gdyż nie wydaje się decyzji administracyjnej w przedmiocie uwłaszczenia, a jedynie zaświadczenie potwierdzające przekształcenie z mocy prawa. Wobec powyższego art. 95 pkt 3 u.g.n. nie będzie mógł być podstawą podziału nieruchomości do uwłaszczenia w trybie u.p.p.u.w.

Z tych względów niezmiernie istotne jest dodanie w art. 95 ustawy o gospodarce nieruchomościami pkt 4a¹⁹, który umożliwi dokonywanie podziałów nieruchomości w celu realizacji przepisów dotyczących przekształcenia prawa

¹⁵ E. Bończak-Kucharczyk, *Komentarz do art. 95 ustawy o gospodarce nieruchomościami*, w: *Ustawa o gospodarce nieruchomościami. Komentarz*, pod red. E. Bończak-Kucharczyk, Warszawa 2018, LEX (el.) 2019.

¹⁶ Wyrok SN z dnia 21 stycznia 2015 r., IV CSK 177/14, LEX nr 1659249.

¹⁷ M. Szewczyk, *Podziały nieruchomości niezależne od planu miejscowego oraz od warunków zabudowy i zagospodarowania terenu*, w: *Prawo zagospodarowania przestrzeni*, pod red. M. Krusia, Z. Leońskiego, M. Szewczyka, Warszawa 2012, LEX (el.) 2012.

¹⁸ E. Bończak-Kucharczyk, *Komentarz do art. 95 ustawy...*, LEX (el.) 2019.

¹⁹ Dz. U. 2019.1309.

użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności tych gruntów. Jednakże, mimo doprecyzowania przepisów podziałowych, mogą zaistnieć jeszcze inne kwestie problematyczne, tj. brak ścian oddzielenia przeciwpożarowego²⁰, brak dostępu do drogi publicznej dla nowo wydzielanych działek²¹, które to problemy mogą skutecznie blokować możliwość wydania zaświadczenia potwierdzającego ustawowe przekształcenie.

5. Powierzchnia użytkowa budynków jako wyznacznik normatywnego przekształcenia

Dodany art. 1a u.p.p.u.w. miał niewątpliwie ułatwić organom analizę przesłanek potwierdzających ustawowe przekształcenie i doprowadzić do objęcia tym przekształceniem jak największej liczby nieruchomości zabudowanych na cele mieszkaniowe, co było przecież głównym założeniem projektodawców ustawy. Niemniej jednak, w mojej ocenie, stosowanie kryterium powierzchni użytkowej budynków do oceny spełnienia przesłanki przedmiotowej ustawowego przekształcenia jest rozwiązaniem budzącym wiele problemów interpretacyjnych.

Trudność polega przede wszystkim na tym, że w niektórych stanach faktycznych organ będzie musiał zgromadzić dodatkową dokumentację, w tym np. architektoniczno-budowlaną. W przypadku gdy będzie ona nieaktualna lub budynek lub obiekt będzie samowolą budowlaną, zajdzie konieczność ich wykonania. Rodzi się pytanie, kto ma dokonać np. inwentaryzacji budynku, czy organ dysponuje wystarczającymi i skutecznymi instrumentami prawnymi umożliwiającymi wyegzekwowanie dokonania takich czynności przez dotychczasowych użytkowników wieczystych, czy wystarczy samo oświadczenie osoby lub podmiotu mającego interes prawny w uzyskaniu zaświadczenia? W mojej ocenie obowiązujące przepisy prawa nie dają organowi możliwości szybkiego i skutecznego pozyskania takich dokumentów, a samo oświadczenie nie może być podstawą do uznania, że spełnione zostały przesłanki uwłaszczeniowe, jeśli organ nie zgromadzi w tym zakresie odpowiedniej dokumentacji. Wydaje się, że sama dokumentacja winna być dostarczona przez użytkownika lub użytkowników wieczystych, którzy mają interes prawny w uzyskaniu takiego zaświadczenia. Brak jednak w ustawie jasnych kryteriów co do sposobu weryfikacji spełnienia tej przesłanki może przysparzać problemów przy potwierdzaniu przez organ, czy doszło do ustawowego przekształcenia.

Problem ten pojawi się głównie tam, gdzie z logicznego punktu widzenia nie da się dokonać prawidłowej weryfikacji powierzchni użytkowej budynków. Spowoduje to konieczność wdrożenia długotrwałej i kosztownej procedury uzyskania takiej dokumentacji. Nie koresponduje to jednak z założeniami ustawodawcy

²⁰ Zob. Postanowienie SN z 9 stycznia 1985 r., III CRN 328/84, LEX nr 8667; Postanowienie SN z 12 października 2000 r., IV CKN 1525/00, LEX nr 52541; M. Wolanin, *Podział nieruchomości w warunkach braku planu miejscowego* – cz. II, „Monitor Prawniczy” 15(2004), s. 724.

²¹ Wyrok NSA z 22 sierpnia 2017 r. I OSK 3010/15, LEX nr 2364573.

zawartymi chociażby w art. 4 ust. 2 i 2a u.p.p.u.w., który nakłada obowiązek wydania zaświadczenia w określonym terminie. Będzie to rodzić sytuacje konfliktogenne szczególnie tam, gdzie z wnioskiem o wydanie zaświadczenia wystąpi właściciel lokalu, uzasadniając jego uzyskanie potrzebą dokonania czynności prawnej mającej za przedmiot lokal albo właściciel gruntu, który zamierza ustanowić odrębną własność lokalu. Pozostaje tylko mieć nadzieję, że takie stany faktyczne uniemożliwiające wydanie zaświadczenia wobec braku odpowiedniej dokumentacji będą występować w niewielkim zakresie, ale przy takim brzmieniu przepisu nie da się ich całkowicie wyeliminować.

6. Budynki mieszkalne wielorodzinne a odrębna własność lokali

W świetle regulacji art. 1 ust. 2 u.p.p.u.w. zakresem przedmiotowym przekształcenia, oprócz budynków mieszkalnych jednorodzinnych, objęto także budynki mieszkalne wielorodzinne, w których co najmniej połowę liczby lokali stanowią lokale mieszkalne. Powstaje zatem pytanie, czy dla nabycia prawa własności gruntu wskutek przekształcenia ex lege praw rzeczowych użytkownik wieczysty (bądź współużytkownicy wieczysti), któremu przysługuje jednocześnie – jako prawo związane w myśl art. 235 § 1 k.c.²² – prawo własności budynku mieszkalnego wielorodzinnego, konieczne jest wyodrębnienie co najmniej jednej nieruchomości lokalowej w takim budynku²³.

W pierwszej kolejności podkreślić należy, że brak jest podstaw prawnych, aby zarówno ustawę z dnia 29 lipca 2005 r. o przekształceniu, jak i ustawę o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności gruntów z 2018 r. traktować jako regulacje szczególne w stosunku do ustawy o własności lokali. Z tych też względów, jak podkreślił SN, z wnioskiem, o którym mowa w art. 1 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przekształceniu, mogły wystąpić osoby fizyczne i osoby prawne, będące właścicielami lokali wyodrębnionych lub niewyodrębnionych²⁴. Tym bardziej że w ustawie o własności lokali²⁵ brakuje regulacji nakładającej na dotychczasowego właściciela budynku obowiązek wyodrębnienia własności lokali, dając mu tym samym jedynie uprawnienie w tym zakresie²⁶.

Warunek w postaci wyodrębnienia nieruchomości lokalowych mógłby spowodować wykluczenie z uwłaszczenia ex lege te spółdzielnie mieszkaniowe, które w budynkach stanowiących przedmiot ich prawa własności nie wyodrębniły

²² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. 2019.1145 ze zm.

²³ E. Klat-Górska, *Przekształcenie użytkowania...*, LEX (el.) 2019.

²⁴ Postanowienie SN z dnia 17 listopada 2011 r., IV CSK 103/11, LEX nr 1112718.

²⁵ E. Klat-Górska, *Przekształcenie użytkowania...*, LEX (el.) 2019.

²⁶ G. Bieniek, Z. Marmaj, *Ustawa o własności lokali*, Warszawa 2001, s. 19–24; P. Kostański, *Zniesienie współwłasności nieruchomości w drodze umowy*, Zakamycze 2004, s. 18n.; H. Ciepla, *Nieruchomości lokalowe*, w: *Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej, sądowej, egzekucyjnej, podatkowej z wzorami umów*, pod red. S. Brzeszczyńskiej, H. Cieplej, Warszawa 2018, LEX nr 337484.

żadnej nieruchomości lokalowej, a jedynie oddały lokale mieszkalne do korzystania stosownie do przepisów ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych²⁷. Ponadto należy zwrócić uwagę na fakt, że jednym z warunków przekształcenia ex lege jest liczba lokali mieszkalnych, a nie liczba nieruchomości lokalowych, co jedynie potwierdza brak konieczności wyodrębnienia co najmniej jednej nieruchomości lokalowej na użytek przekształcenia ex lege²⁸.

7. Niezgodność danych ewidencyjnych z księgą wieczystą

Ustawowe przekształcenie prawa użytkowania wieczystego w prawo własności dokonuje się z dniem 1 stycznia 2019 r., a to oznacza, że spełnienie przesłanek normatywnego uwłaszczenia należy badać w odniesieniu do tej daty. W myśl art. 4 ust. 3 u.p.p.u.w. zaświadczenie zawiera oznaczenie nieruchomości grunтовой lub lokalowej według ewidencji gruntów i budynków oraz ksiąg wieczystych prowadzonych dla tych nieruchomości. W praktyce mogą wystąpić problemy w zakresie niezgodności danych zawartych w ewidencji gruntów i budynków z danymi ksiąg wieczystych.

W pierwszej kolejności należy odnieść się do brzmienia art. 26 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece²⁹, zgodnie z którym podstawą oznaczenia nieruchomości w księdze wieczystej są dane katastru nieruchomości. Ewidencja gruntów i budynków będąc, obok ksiąg wieczystych, rejestrem nieruchomości powinna zawierać, w myśl art. 20 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne³⁰, aktualne dane dotyczące gruntów, budynków i lokali.

Dla oznaczenia nieruchomości w księdze wieczystej w zakresie zmiany położenia nieruchomości, numeracji działek ewidencyjnych, obrębu ewidencyjnego lub sposobu korzystania z nieruchomości, podstawę wpisu stanowić będzie wypis z rejestru gruntów zaopatrzony w klauzulę właściwego organu prowadzącego ewidencję gruntów i budynków stwierdzającą, że służy on do dokonywania wpisów w księgach wieczystych. W odniesieniu do nieruchomości budynkowej, w wypadku gdy odrębna własność budynku i innego urządzenia powstała po oddaniu gruntu w użytkowanie wieczyste, za podstawę wpisu posłuży wypis z rejestru gruntów, wypis z rejestru budynków lub wypis z kartoteki budynków oraz wyrys z mapy ewidencyjnej zawierający usytuowanie budynku na gruncie, a także oświadczenie wnioskodawcy obejmujące dane dotyczące budynku co do liczby kondygnacji, powierzchni użytkowej, materiału, z którego został wybudowany (np. murowany, drewniany), oraz dane co do przeznaczenia budynku, o ile z powyższych dokumentów dane te nie wynikają. Dla nieruchomości lokalowej

²⁷ Tekst jednolity: Dz. U. 2018.845 ze zm.

²⁸ E. Klat-Górska, *Przekształcenie użytkowania...*, LEX (el.) 2019.

²⁹ Tekst jednolity: Dz. U. 2019.2204.

³⁰ Tekst jednolity: Dz. U. 2020.276 ze zm.

niezbędny będzie wypis z rejestru gruntów, wypis z rejestru lokali lub wypis z kartoteki lokali, chyba że odrębne przepisy stanowią inaczej³¹.

Poczynione ustalenia będą miały zastosowanie do niezgodności danych zawartych w dziale I–O księgi wieczystej. Przy czym należy podkreślić, że elementy opisu nieruchomości, w myśl art. 26 i 27 ustawy o księgach wieczystych i hipotece, nie są objęte ustawowym domniemaniem prawdziwości wpisanego prawa i nie są chronione rękojnią wiary publicznej ksiąg wieczystych. Z tych względów tego rodzaju dane mogą ulegać zmianom w oparciu o informacje z ewidencji gruntów³².

Problematiczna będzie, z punktu widzenia obowiązku wydania zaświadczenia, niezgodność danych ewidencyjnych z danymi zawartymi w dziale II księgi wieczystej, a więc dotyczących własności lub użytkowania wieczystego. W praktyce najczęściej spotykanym problemem będą także niezgodności dotyczące wysokości udziałów w gruncie związane z odrębną własnością lokalu, które o ile wynikają z błędnych wpisów, niemających odzwierciedlenia w dokumentach służących za ich podstawę, będą mogły być sprostowane z urzędu. Księga wieczysta ustala zasadę domniemania prawdziwości i rękojnię wiary publicznej w części dotyczącej ujawnionych w działach II–IV praw do działek ewidencyjnych składających się na nieruchomość w ujęciu formalnym³³, co powoduje, że w przypadku błędnych zapisów w ewidencji gruntów i budynków odnoszących się do prawa własności/prawa użytkowania wieczystego treść księgi będzie rozstrzygająca w tym zakresie.

W mojej ocenie jednak, w przypadku wystąpienia niezgodności danych ewidencyjnych z księgą wieczystą, dane te powinny być w pierwszej kolejności ujednolicone i na tej podstawie wydawane zaświadczenie o przekształceniu. Jak podkreśla bowiem SN w jednym ze swoich orzeczeń, ze względu na zasadę spójności systemu prawnego oznaczenie nieruchomości w księdze wieczystej powinno być zgodne z danymi wynikającymi z ewidencji gruntów i budynków³⁴. Co do zasady aktualizacja informacji zawartych w ewidencji gruntów i budynków następuje, w myśl art. 24 ust. 2b pkt 1 Prawa geodezyjnego i kartograficznego, w drodze czynności materialno-technicznej m.in. na podstawie wpisów w księgach wieczystych i wówczas taka niezgodność będzie mogła być usunięta w ramach aktualizacji z urzędu. Aktualizacji w drodze decyzji administracyjnej dokonuje się w pozostałych przypadkach nieobjętych dyspozycją art. 24 ust. 2b pkt 1 przywołanej ustawy.

Warto przy tym podkreślić, że ewidencja gruntów i budynków jest wprawdzie publicznym rejestrem obejmującym dane o gruntach, ale dane te muszą wynikać

³¹ H. Ciepla, E. Bałań-Gonciarz, *Ustawa o księgach wieczystych i hipotece. Komentarz po nowelizacji prawa hipotecznego. Wzory wniosków o wpis. Wzory wpisów do księgi wieczystej*, Warszawa 2011, LEX (el.) 2011.

³² Wyrok WSA w Lublinie z 23 stycznia 2014, III SA/Lu 587/13, LEX nr 1502753; wyrok WSA w Rzeszowie z 11 stycznia 2018 r., II SA/Rz 1154/17, LEX nr 2449125.

³³ D. Felcenloben, *Domniemanie prawdziwości i wiarygodności wpisów w katastrze nieruchomości*, „Rejent” 6(2012), s. 20.

³⁴ Postanowienie SN z 9 lipca 2004 r., II CK 6/04, LEX nr 530616.

z odpowiedniej dokumentacji urzędowej. Zmian w stanie prawnym zapisanym w ewidencji gruntów dokonuje się na podstawie prawomocnych orzeczeń sądowych, aktów notarialnych, ostatecznych decyzji administracyjnych, a także innych aktów normatywnych³⁵. Sama zaś aktualizacja wpisów w ewidencji gruntów i budynków jest procedurą znacznie sformalizowaną w zakresie określania dokumentów stanowiących podstawę zmienionego wpisu. Co więcej, techniczno-deklaratoryjny charakter ewidencji gruntów i budynków sprowadza się do tego, że organy administracji publicznej, dokonując aktualizacji zapisów ewidencyjnych, nie mają kompetencji do rozstrzygania sporów prawnych, co wiąże się z tym, że przez zmiany w ewidencji nie można doprowadzić do modyfikacji lub ustalania stanu prawnego nieruchomości. Dopiero zmiana lub ustalenie tego stanu w innym trybie, np. w postępowaniu cywilnym przed sądem powszechnym, powinna mieć swoje odzwierciedlenie w ewidencji gruntów i budynków³⁶. Jak słusznie argumentuje NSA, jakiegokolwiek uzasadnione wątpliwości odnoszące się do stanu prawnego nieruchomości nie pozwalają organowi administracji publicznej na prowadzenie postępowania administracyjnego w celu aktualizacji danych ewidencyjnych. Spory na tle stanu prawnego winny być rozstrzygane przed sądem powszechnym³⁷.

Reasumując, co do zasady wpisy w dziale II księgi wieczystej będą podstawą do określania kręgu użytkowników wieczystych, których prawa podlegają przekształceniu wraz z określeniem wysokości udziałów przysługujących im do gruntu, co przy brzmieniu art. 27 ustawy o gospodarce nieruchomościami, w myśl którego oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste i przeniesienie tego prawa w drodze umowy wymaga wpisu w księdze wieczystej oraz przy działaniu ręką wiary publicznej ksiąg wieczystych, nie budzi żadnych wątpliwości. Niewątpliwie jednak wydanie zaświadczenia w razie zaistniałych niezgodności danych ewidencyjnych z księgą wieczystą może powodować pewne problemy. W takich sytuacjach możliwe jest wydanie zaświadczenia, które zgodnie z art. 4 ust. 7 u.p.p.u.w. przekazywane jest do sądu wieczystoksięgowego, a sąd po dokonaniu wpisu w księdze wieczystej, na podstawie art. 23 ust. 1 pkt 2 Prawa geodezyjnego i kartograficznego, przesyła zawiadomienie o nowych wpisach w dziale II do ewidencji gruntów i budynków. W ten sposób niektóre przypadki niezgodności danych zostaną usunięte. W sytuacjach, w których nie występują niezgodności danych, organ winien jednocześnie przysyłać zaświadczenie o przekształceniu zarówno do sądu, jak i do ewidencji gruntów i budynków w celu zapewnienia szybkiego i skutecznego ujednolicenia stanu prawnego.

³⁵ Wyrok WSA w Warszawie z 17 maja 2007 r., IV SA/Wa 301/07, LEX nr 347773.

³⁶ Wyrok WSA w Gdańsku z 11 kwietnia 2019 r., III SA/Gd 79/19, LEX nr 2653187.

³⁷ Wyrok NSA z 16 września 2015 r., I OSK 3019/13, LEX nr 1985890.

8. Wnioski

Nie kwestionując samej potrzeby wprowadzenia regulacji prawnej dokonującej powszechnego uwłaszczenia użytkowników wieczystych prawem własności gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe, należy pokusić się o kilka słów komentarza do przedstawionych rozważań prawnych. Powszechny i kompleksowy charakter uwłaszczenia, mimo założeń projektodawców ustawy, nie zostanie zrealizowany w odniesieniu do wszystkich gruntów oddanych w użytkowanie wieczyste na cele mieszkaniowe. Wprawdzie dokonana w czerwcu 2019 r. nowelizacja ustawy mająca na celu rozszerzenie zakresu przedmiotowego przekształcenia zmierza w kierunku objęcia ustawowym przekształceniem gruntów, na których znajdują się nie tylko budynki mieszkalne, jednak zastosowany miernik w postaci powierzchni użytkowej budynków spowoduje niekiedy żmudne i przewlekłe prowadzenie postępowań zmierzających do wykazania spełnienia tej przesłanki. Nie koresponduje to z innymi regulacjami prawnymi zawartymi w omawianej ustawie, w tym w szczególności odnoszących się do terminów wydawania przez właściwy organ zaświadczeń potwierdzających ustawowe przekształcenie.

Zasygnalizowana problematyka dokonywania podziałów nieruchomości w celu umożliwienia ustawowego przekształcenia tych gruntów, które wymagają podziału, mimo że doprecyzowana przez czerwcową nowelizację ustawy poprzez dodanie pkt 4a w art. 95 u.g.n., nadal będzie stwarzać poważne problemy. Będą one wynikiem przede wszystkim ustawowych uwarunkowań odnoszących się do procedury podziałowej, w tym konieczności zapewnienia dostępu do drogi publicznej bądź też istnienia ścian oddzielenia przeciwpożarowego, co przy braku rozwiązań ustawodawczych w tym zakresie będzie blokadą dla ustawowego przekształcenia takich gruntów.

Kluczową kwestią przy potwierdzaniu przez organ normatywnego przekształcenia jest także ujednolicony stan prawny nieruchomości, co przy kilkudziesięcioletnim okresie oddawania gruntów w użytkowanie wieczyste, w szczególności zabudowanych budynkami wielorodzinnymi, może generować problemy dla organów stosujących przepisy ustawy. Ogromnego znaczenia nabiera zatem realizacja w praktyce założenia, aby dwa publiczne rejestry stanu prawnego nieruchomości, tj. ewidencja gruntów i budynków oraz księgi wieczyste, wzajemnie się uzupełniały, dając w ten sposób możliwość uzyskania pełnej informacji o nieruchomości.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne:

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. 2019.1145 ze zm.

Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece, tekst jednolity: Dz. U. 2019.2204.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne, tekst jednolity: Dz. U. 2020.276 ze zm.

Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o portach i przystaniach morskich, Dz. U. 2017.1933.

- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, tekst jednolity: Dz. U. 2020.65 ze zm.
- Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, tekst jednolity: Dz. U. 2018.845 ze zm.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego w prawo własności nieruchomości, Dz. U. 2012.83 ze zm.
- Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. o Krajowym Zasobie Nieruchomości, Dz. U. 2018.2363 ze zm.
- Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności tych gruntów, tekst jednolity: Dz. U. 2020.139.
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2019 r. o zmianie ustawy o Krajowym Zasobie Nieruchomości oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2019.1309.

Orzecnictwo:

- Wyrok TK z dnia 10 marca 2015 r., K 29/13, OTK-A 2015/3, poz. 28.
- Postanowienie SN z 9 stycznia 1985 r., III CRN 328/84, LEX nr 8667.
- Postanowienie SN z 12 października 2000 r., IV CKN 1525/00, LEX nr 52541.
- Postanowienie SN z 9 lipca 2004 r., II CK 6/04, LEX nr 530616.
- Postanowienie SN z dnia 17 listopada 2011 r., IV CSK 103/11, LEX nr 1112718.
- Wyrok SN z dnia 21 stycznia 2015 r., IV CSK 177/14, LEX nr 1659249.
- Wyrok NSA z 16 września 2015 r., I OSK 3019/13, LEX nr 1985890.
- Wyrok NSA z 22 sierpnia 2017 r. I OSK 3010/15, LEX nr 2364573.
- Wyrok WSA w Warszawie z 17 maja 2007 r., IV SA/Wa 301/07, LEX nr 347773.
- Wyrok WSA w Lublinie z 23 stycznia 2014 r., III SA/Lu 587/13, LEX nr 1502753.
- Wyrok WSA w Rzeszowie z 11 stycznia 2018 r., II SA/Rz 1154/17, LEX nr 2449125.
- Wyrok WSA w Gdańsku z 11 kwietnia 2019 r., III SA/Gd 79/19, LEX nr 2653187.

Źródła internetowe:

- Uzasadnienie do projektu ustawy o przekształceniu prawa użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności gruntów; Sejm RP VIII kadencji, Nr druku: 2673, <<http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/D9C456B5E5590D27C12582B-900589B99/%24File/2673.pdf>>, dostęp: 9.09.2019.

Literatura:

- Bieniek G., Marmaj Z., *Ustawa o własności lokali*, Warszawa 2001.
- Bończak-Kucharczyk E., *Ustawa o gospodarce nieruchomościami. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Brzeszczyńska S., Ciepla H., *Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej, sądowej, egzekucyjnej, podatkowej z wzorami umów*, Warszawa 2018.
- Brzozowski A., *Z problematyki przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 3.2(2003).
- Ciepla H., Bałan-Gonciarz E., *Ustawa o księgach wieczystych i hipotece. Komentarz po nowelizacji prawa hipotecznego. Wzory wniosków o wpis. Wzory wpisów do księgi wieczystej*, Warszawa 2011.
- Cioch H., *Prawo wieczystego użytkowania de lege lata i de lege ferenda*, „Rejent” 5(2003).
- Felcenloben D., *Domniemanie prawdziwości i wiarygodności wpisów w katastrze nieruchomości*, „Rejent” 6(2012).
- Felcenloben D., *Glosa do postanowienia SN z dnia 21 stycznia 2015 r., IV CSK 177/14*, „Orzecnictwo Sądów Polskich” 9(2016).
- Klat-Górska E., *Przekształcenie użytkowania wieczystego we własność. Zagadnienia prawne*, Warszawa 2019.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, Warszawa 2006.
- Kostański P., *Zniesienie współwłasności nieruchomości w drodze umowy*, Zakamycze 2004.
- Kruś M., Leoński Z., Szewczyk M., *Prawo zagospodarowania przestrzeni*, Warszawa 2012.
- Maziarz A., *Obrót prawny nieruchomościami*, Warszawa 2011.
- Radwański Z., *Koncepcja modernizacji prawa rzeczowego – prawo zabudowy jako alternatywa dla prawa użytkowania wieczystego*, w: *Reforma prawa użytkowania wieczystego – prawo zabudowy. Kierunki zmian*, pod red. B. Rogatki, Warszawa – Kraków 2009.

- Skwarło R., *Przekształcenie prawa użytkowania wieczystego w prawo własności nieruchomości. Komentarz*, LEX (el.) 2007.
- Truszkiewicz Z., *Użytkowanie wieczyste. Zagadnienia konstrukcyjne*, Kraków 2006.
- Ustawa o gospodarce nieruchomościami. Komentarz*, pod red. G. Bienka, Warszawa 2011.
- Wolanin M., *Podział nieruchomości w warunkach braku planu miejscowego – cz. II*, „Monitor Prawniczy” 15(2004).
- Woźniak C., *Użytkowanie wieczyste*, Warszawa 2006.

EX LEGE ENFRANCHISEMENT OF PERPETUAL USUFRUCT RIGHTS – SELECTED LEGAL PROBLEMS

SUMMARY

The right of perpetual usufruct has been functioning in the Polish legal order since the 1960s. Due to the nature of this institution, as well as social expectations, it was decided to reform the enfranchisement of perpetual users. The Act, which transforms the right of perpetual usufruct into ownership, was to comprehensively and universally cover users of perpetual usufruct of land built for residential purposes. The regulations contained in it sometimes cause serious interpretation problems. This article assesses the introduced regulations together with an indication of the subject scope of the Act and a discussion of the most important problems in its application.

KEY WORDS: enfranchisement, the right of perpetual usufruct, residential purpose

PRAWO / LAW**JAKUB JAN ZIĘTY****CHARAKTER PRAWNY OŚWIADCZENIA INWESTORA
O DYSPONOWANIE NIERUCHOMOŚCIĄ
NA CELE BUDOWLANE – ZAGADNIENIA
CYWILNOPRAWNE I ADMINISTRACYJNE**

Dysponowanie nieruchomością na cele budowlane jest jednym z warunków uzyskania pozwolenia na budowę przez inwestora realizującego tzw. prawo zabudowy. Prawo to przysługuje każdemu podmiotowi pod warunkiem zgodności zamierzenia budowlanego z przepisami prawa¹. Podmiot, który uzyska pozwolenie na budowę² (inwestor), nie musi być właścicielem nieruchomości, może nim być inny podmiot, jeżeli wykaże uprawnienie do dysponowania nieruchomością na cele budowlane. W toku postępowania administracyjnego wnioskodawca wykazuje je poprzez złożenie oświadczenia o dysponowaniu nieruchomością na cele budowlane według ustalonego przepisami wzoru. Podstawą złożenia tego oświadczenia może być nie tylko prawo własności, ale także użytkowanie wieczyste, służebności, stosunki zobowiązaniowe (tj.: umowa użyczenia, umowa

JAKUB JAN ZIĘTY – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1243-3394>, e-mail: jakub.ziety@uwm.edu.pl

¹ Por. art. 4 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1333 ze zm.) dalej jako u.p.b. Co prawda przywołany przepis odnosi się do nieruchomości gruntowej, jednak w doktrynie i orzecznictwie przyjmuje się, że obejmuje on również inne rodzaje nieruchomości, np. budynki lub ich części. W odniesieniu do prawa zabudowy nieruchomości zob. szerzej: *Prawo budowlane. Komentarz*, pod red. Z. Niewiadomskiego, Warszawa 2020. Wbrew nazwie Prawo zabudowy dotyczy zarówno nieruchomości gruntowej, jak i budynkowej.

² Pozwolenie na budowę na podstawie art. 3 pkt 12) p.b. jest decyzją administracyjną wydaną zgodnie z k.p.a., która zezwala na rozpoczęcie i prowadzenie budowy bądź na wykonywanie innych robót budowlanych niezwiązanych z budową obiektu budowlanego. Postępowanie w sprawie wydania pozwolenia na budowę jest jednym z elementów procesu inwestycyjnego. Zakres desygnatowy tego pojęcia jest różnie ujmowany przez przedstawicieli doktryny. Można przyjąć, że obejmuje ono: ustalanie przeznaczenia terenów pod zabudowę; przygotowanie inwestycji do realizacji; realizację inwestycji budowlanej; wystąpienie do użytkownika wybudowanych obiektów, utrzymanie i rozbórkę obiektów budowlanych. Zob. S. Jędrzejewski, *Nowe prawo budowlane. Objasnienia, akty prawne*, Toruń 1995, s. 5; W. Szwajdler, T. Bąkowski, *Proces inwestycyjno-budowlany. Zagadnienia administracyjno-prawne*, Toruń 2004, s. 14–15; T. Bąkowski, *O wolności budowlanej de lege lata i de lege ferenda*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 33(2015), s. 63–67. W literaturze spod pojęcia procesu inwestycyjno-budowlanego wyłącza się niekiedy utrzymanie i rozbórkę obiektów budowlanych – zob. np. J. Goździewicz-Biechońska, *Wadliwość decyzji administracyjnych w procesie inwestycyjno-budowlanym*, Warszawa 2011, s. 30.

dzierżawy, umowa najmu) bądź akty prawa administracyjnego³ lub też orzeczenia sądów powszechnych⁴. Złożone oświadczenie tworzy domniemanie dysponowania przez inwestora prawem do nieruchomości pozwalającym na realizację robót budowlanych na podstawie uzyskanej decyzji pozwolenia na budowę. Dlatego też tak istotna jest ocena charakteru prawnego składanego przez inwestorów (wnioskodawców) oświadczenia o prawie dysponowania nieruchomością nie tylko na tle prawa cywilnego, ale także na tle postępowania administracyjnego. Pozwoli to na ewentualne wskazanie dopuszczalności zmiany oświadczenia, jego uzupełnienia lub możliwości badania jego poprawności przez organy administracji budowlanej. Przed oceną tych kluczowych zagadnień zostaną zaprezentowane kwestie dotyczące prawa zabudowy (zasada wolności zabudowy), bowiem stanowi ono jedno z podstawowych uprawnień związanych z prawem własności.

1. Zasada wolności zabudowy jako pochodna prawa własności

Zasada wolności zabudowy wynika m.in. z konstytucyjnej zasady ochrony prawa własności⁵. Istotą wszelkiej wolności jest swoboda podejmowania decyzji i realizowania jej bez nacisku ze strony innych podmiotów⁶. Jednak korzystanie z prawa zawsze musi następować w określonych ustawowo granicach. Najszerzy zakres tych uprawnień daje właścicielowi prawo własności, które jest traktowane jako prywatne prawo podmiotowe, czyli wynikająca ze stosunku cywilnoprawnego możliwość postępowania określonego podmiotu w sposób określony przez normy prawne⁷. Własność jako prawo podmiotowe stanowi wiązkę uprawnień

³ Podstawą dysponowania nieruchomością na cele budowlane w zakresie podstaw administracyjnych mogą być decyzje administracyjne. Jedną z nich może być art. 124 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2018 r., poz. 2204 ze zm.) – dalej jako u.g.n. Por. wyrok WSA w Rzeszowie z dnia 22 sierpnia 2019 r., II SA/Rz 729/19. Ustawodawca uregulował także przypadki, w których dopiero decyzja administracyjna tworzy prawo do własności gruntu i dysponowania nim na cele budowlane. Taka sytuacja dotyczy chociażby przepisów szczególnych regulujących inwestycje drogowe. Zob. też: S. Zwolak, *Sytuacja prawna inwestora w przypadku utraty prawa do dysponowania nieruchomością na cele budowlane*, „Przegląd Prawa Publicznego” 4(2020), s. 37.

⁴ Sady mogą orzekać w zakresie rozstrzygania spraw dotyczących czynności wykraczających poza zakres zwykłych czynności dokonywanych przez współwłaścicieli.

⁵ Cywilnoprawne prawo do zabudowy wynika m.in. z art. 64 Konstytucji gwarantującego prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawa dziedziczenia. Zob. W. Jakimowicz, *Przestrzeń prawna wolności zabudowy*, w: *Przestrzeń w prawie administracyjnym. III krakowsko-wrocławskie spotkanie naukowe administratywistów*, pod red. J. Zimmermanna, Warszawa 2013, s. 54; Z. Kostka, *Prawo budowlane*, s. 23.

⁶ A. Frankiewicz, *Konstytucyjna koncepcja wolności jednostki*, w: *Idea wolności w ujęciu historycznym i prawnym. Wybrane zagadnienia*, pod red. E. Kozerskiej, P. Sadowskiego, A. Szymańskiego, Toruń 2010, s. 407.

⁷ S. Dmowski, w: S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 1998, s. 17.

(roszczeń)⁸. Granice dopuszczalnego korzystania w sposób negatywny zostały wskazane w art. 140 k.c.⁹ Zgodnie z przywołanym przepisem „W granicach określonych przez ustawy i zasady współżycia społecznego właściciel może, z wyłączeniem innych osób, korzystać z rzeczy zgodnie ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem swego prawa, w szczególności może pobierać pożytki i inne dochody z rzeczy. W tych samych granicach może rozporządzać rzeczą”¹⁰. Przepis ten tworzy prywatnoprawną (cywilną) zasadę wolności korzystania z nieruchomości, w tym wolności jej zabudowy.

Poprzez ogólne odniesienie się do ograniczeń mogących wynikać z treści przepisów prawa ustawodawca jednocześnie wskazuje na drugi element kształtujący ogólne prawo zabudowy, a mianowicie na jego publicznoprawny aspekt. Na istnienie dwóch aspektów prawa zabudowy wskazał także TK, w którego ocenie zasada wolności budowlanej wyrażana jest w dwóch aspektach: cywilnoprawnym i publicznoprawnym¹¹. W aspekcie cywilnoprawnym prawo zabudowy jest pochodną prawa własności nieruchomości¹², umożliwia właścicie-

⁸ Pojęcie uprawnienia wynikające z prawa podmiotowego związane jest z pojęciem roszczenia rozumianego inaczej niż w prawie administracyjnym. W zakresie cywilnym ujmowane jest ono jako takie uprawnienie, które wynika z norm prawa materialnego i w którym podmioty: uprawniony i zobowiązany do świadczenia są już określone indywidualnie bądź jako sytuacja prawna określonego podmiotu polegająca na tym, że przysługuje mu upoważnienie do tego, by przez odpowiednią czynność konwencjonalną (wniesienie pozwu, zgłoszenie wniosku) zaktualizował obowiązek odpowiednich organów państwa wydania określonej decyzji dotyczącej spraw tego podmiotu. Tak L.S. Wronkowska, w: A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994, s. 149.

⁹ J. Ignatowicz, *Prawo rzeczowe*, Warszawa 1979, s. 65; S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe*, Warszawa 1996, s. 32.

¹⁰ W doktrynie można znaleźć poglądy wskazujące, że „Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego nie jest ustawą w rozumieniu art. 140 k.c. i art. 64 ust. 3 Konstytucji RP”. Tak: Z. Czarnik, *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako podstawa wykonywania własności nieruchomości*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2(2006), s. 42. Choć zasadne jest zaliczanie do ograniczeń te wynikające z określenia przeznaczenia i zasad zagospodarowania danego terenu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego ogranicza swobodę zabudowy nieruchomości, gdyż jako akt prawa miejscowego zawiera przepisy powszechnie obowiązujące w zakresie przeznaczenia terenu, zagospodarowania i warunków zabudowy. Tak: A. Despot-Mładanowicz, w: *Prawo budowlane. Komentarz aktualizowany*, pod red. A. Plucińskiej-Filipowicz, M. Wierzbowskiego, LEX/el. 2019, komentarz do art. 4.

¹¹ Wyrok TK z 20 kwietnia 2011 r. (Kp 7/09), OTK-A 2011/3, poz. 26. Zob. T. Asman, w: *Prawo budowlane. Komentarz*, pod red. Z. Niewiadomskiego, Warszawa 2011, s. 92–93. Andrzej Mączyński stwierdza, że na płaszczyźnie prawa cywilnego własność jest prawem podmiotowym, natomiast własność określona w art. 64 Konstytucji należy do kategorii praw publicznych przysługujących jednostce wobec państwa. Zob. A. Mączyński, *Prawo do mieszkania w świetle Konstytucji RP, w: Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga jubileuszowa wydana w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2003, s. 143.

¹² Podobne stanowisko wyraził NSA, stwierdzając, że zasada swobody budowlanej stanowi rozwinięcie na gruncie prawa budowlanego konstytucyjnej zasady ochrony własności (art. 21 ust. 1 i art. 64 ust. 3 Konstytucji). Por. wyrok NSA z 23 lutego 2007 r. (II OSK 354/06), LEX nr 505624; wyrok NSA z 18 stycznia 2008 r. (II OSK 1878/06), LEX nr 508458; wyrok NSA z 23 lutego 2007 r. (II OSK 354/06), LEX nr 50562. Zgodnie z poglądem Wojciecha Jakimowicza: „Prawo zabudowy nieruchomości jest emanacją prawa do korzystania z tej nieruchomości” – W. Jakimowicz, *Wolność zabudowy w prawie administracyjnym*, LEX 2012.

lowi realizację uprawnień do korzystania z niej. Aspekt publicznoprawu prawa zabudowy przejawia się natomiast w realizacji przez uprawnionego publicznego prawa podmiotowego¹³. Publiczne prawo podmiotowe w kontekście uprawnienia do korzystania z nieruchomości pozwala na uzyskanie zindywidualizowanego uprawnienia określonej osobie do realizacji swojego zamierzenia. Jeżeli zamierzenie jest zgodne z przepisami, to organ architektoniczny nie może odmówić wydania pozwolenia na budowę. Właśnie w ograniczeniach i obowiązkach wynikających z przepisów prawa budowlanego lub innych przepisów o charakterze publicznoprawnym najlepiej uwidacznia się publiczny aspekt prawa zabudowy¹⁴. Wynikające z prawa zabudowy publiczne prawo podmiotowe stanowi instrument domagania się przez uprawnionego, aby było respektowane jego prawo do korzystania z nieruchomości w granicach wyznaczanych przez przepisy prawa¹⁵.

W zakresie prywatnego prawa podmiotowego, jak i publicznego prawa podmiotowego ujawniają się dwa aspekty zasady wolności zabudowy (cywilnoprawny i publiczny), jednak ich pierwotnym źródłem jest prawo własności¹⁶ ograniczone przepisami prawa prywatnego i publicznego¹⁷. To właśnie one kształtują dopuszczalny zakres korzystania z nieruchomości, w tym jej zagospodarowania, a w konsekwencji również zabudowy¹⁸. Można zgodzić się z Tomaszem Bąkowskim: „Zatem wolność budowlana wywodzi się z prawa własności i z wynikających z niej praw podmiotowych właściciela, objętych ochroną konstytucyjną.

¹³ Publicznoprawny charakter wolnościowego prawa zabudowy akcentowany jest w literaturze. Za wielu zob.: M. Szewczyk, *Geneza planowania przestrzennego*, w: Z. Leoński, M. Szewczyk, *Zasady prawa budowlanego i prawa zagospodarowania przestrzennego*, Warszawa 2002, s. 20.

¹⁴ Por. A. Wasilewski, *Administracja wobec prawa własności nieruchomości gruntowych. Rozważania z zakresu nauki prawa administracyjnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 54(1972), s. 53–54. Ograniczenia prawa własności zgodnie z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP mogą być ustanawiane tylko w ustawie i jedynie wówczas, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Tak: A. Despot-Mładanowicz, w: *Prawo budowlane. Komentarz aktualizowany...*

¹⁵ Por. W. Jakimowicz, *Wolność zabudowy...*

¹⁶ Tamże. Podstawą dysponowania nieruchomością oprócz własności mogą być także inne prawa majątkowe o charakterze rzeczowym lub nawet obligacyjnym, które obejmują swoim zakresem „prawo dysponowania nieruchomością na cele budowlane. Posiadanie powyższego prawa przez inwestora ma na celu zapewnienie ochrony uprawnień właściciela, zapobiegania wykonywaniu robót na cudzych gruntach bez zgody uprawnionego (z wyłączeniem przypadków, gdy ograniczenie własności bez zgody właściciela jest wynikiem właściwych procedur prawnych). Por. M. Kruszyńska-Kośmicka, M. Kruś, *Prawne ograniczenia wolności budowlanej*, w: *Prawo wobec wyzwań współczesności*, t. VI, pod red. B. Guzika, N. Buchowskiej, P. Wilińskiego, Poznań 2010, s. 391. Pod pojęcie inwestora w dalszej części opracowania rozumieć należy stronę postępowania o wydanie pozwolenia na budowę, która wnosi o wydanie pozwolenia na budowę.

¹⁷ Ograniczenia prawa zabudowy wynikają przede wszystkim z zakresu szeroko pojętych przepisów regulujących proces budowlany. Por. S. Zwolak, *Istota wolności budowlanej*, „Przegląd Prawa Publicznego” 3(2016), s. 15–16. Przepis art. 4 u.p.b. nie daje właścicielowi uprawnienia do przesądzenia o przeznaczeniu zabudowy nieruchomości gruntowej na cel wyznaczony według własnej woli inwestora. Por. wyrok NSA z 18 kwietnia 2012 r., II OSK 259/12.

¹⁸ T. Bąkowski, *O wolności budowlanej*, s. 63–67. Por. K. Małysa-Sulińska, *Administracyjnoprawne aspekty inwestycji budowlanych*, Warszawa 2012, s. 26–27. Wolność zabudowy jest identyfikowana również w innych systemach prawnych. Szerzej zob. chociażby S. Zwolak, *Istota wolności budowlanej*, s. 12–13.

Natomiast przepisy Prawa budowlanego i inne regulacje prawne, kierując się dobrem wspólnym, ograniczają tę wolność m.in. poprzez wymogi uzyskania pozwolenia na podjęcie i prowadzenie robót budowlanych, czy też obowiązek zgłoszenia budowy obiektów w ustawowo określonych przypadkach¹⁹. Słusznie wskazuje Zygmunt Niewiadomski, iż: „zabudowa gruntu jest prawem obywatela, ograniczonym wyraźną normą ustawy. Ta norma jest zatem ograniczeniem, a nie podstawą inwestowania”²⁰. Wolność budowlana służy ochronie podmiotów zaangażowanych w procesy budowlane²¹. W tym kontekście stanowi przejaw prawa publicznego w zakresie, w jakim poprzez przepisy materialne i proceduralne zakwalifikowane do prawa administracyjnego może gwarantować zachowanie uzasadnionych interesów stron procesu budowlanego.

Wyrażona w art. 4 u.p.b. zasada wolności budowlanej wskazuje przede wszystkim na ograniczenia o charakterze publicznoprawnym, jakie dotyczą prawa inwestora, np. poprzez obowiązek uzyskania pozwolenia budowlanego²². Ograniczenia wprowadzają także innego rodzaju władcze akty wydawane w trakcie procesu inwestycyjno-budowlanego lub też akty o charakterze policyjnym i porządkowym wydawane w przypadkach naruszenia prawa²³. Inne ograniczenia wynikają z przepisów ustaw szczególnych, chociażby u.p.z.p. Z uwagi na ograniczenia wynikające z prawa publicznego zasada prawa zabudowy nie daje uprawnienia do przesądzenia o przeznaczeniu zabudowy nieruchomości gruntowej na cel wyznaczony według własnej woli. Swobodę tę ogranicza chociażby miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego²⁴. Wyrażona w art. 4 u.p.b. zasada stwarza dla uprawnionego inwestora publiczne prawo podmiotowe do uzyskania określonej decyzji, jeżeli wypełni przesłanki (warunki) wynikające z treści przepisów. W takim wypadku organ musi wydać inwestorowi decyzję zgodną z wnioskiem i interesem wnioskodawcy, która umożliwi realizację robót budowlanych. Jednym z warunków wydania pozwolenia na budowę jest wykazanie przez inwestora prawa do dysponowania nieruchomością na cele budowlane. Co do zasady następuje to na podstawie oświadczenia dysponowania

¹⁹ T. Bąkowski, *O wolności budowlanej*, s. 67.

²⁰ Z. Niewiadomski, w: *Prawna regulacja procesu inwestycyjno-budowlanego. Uwarunkowania – bariery – perspektywy*, pod red. Z. Niewiadomskiego, Warszawa 2009, s. 39–40.

²¹ Z. Leoński, *Zasada wolności budowlanej i jej administracyjnoprawne ograniczenia*, w: *Rola materialnego prawa administracyjnego a ochrona praw jednostki*, pod red. Z. Leońskiego, Poznań 1998, s. 141.

²² Jak się wydaje, podobnie do kwestii art. 4 u.p.b. podchodzi T. Bąkowski. Podkreśla mianowicie, że przepis ten nie tworzy wolności zabudowy, a wręcz odwrotnie wskazuje na jej ograniczenia oraz warunki po spełnieniu których można zabudować nieruchomość. Zob. T. Bąkowski, *O wolności budowlanej*, s. 67. Odmiennego zdania jest Sławomir Zwolak. Autor stwierdza, że: „Ustawowa proklamacja zasady wolności budowlanej nastąpiła ostatecznie w drodze nowelizacji ustawy z 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane” – S. Zwolak, *Istota wolności budowlanej*, s. 11.

²³ Z. Leoński, *Zasada wolności budowlanej i jej administracyjnoprawne ograniczenia*, w: *Kierunki rozwoju prawa administracyjnego. Podstawowe zagadnienia prawa budowlanego i zagospodarowania przestrzennego. Dziesiąte Niemiecko-Polskie Kolokwium Prawników Administratywistów, Poznań 8–12 września 1997 roku. Referaty i głosy w dyskusji*, pod red. H. Bauera, Poznań 1997, s. 359–363.

²⁴ Por. wyrok NSA z dnia 18 kwietnia 2012 r., II OSK 259/12.

nieruchomością na cele budowlane składanego przez inwestora wraz z wnioskiem o wydanie pozwolenia na budowę.

2. Charakter oświadczenia o dysponowaniu nieruchomością na cele budowlane na gruncie prawa cywilnego

Oświadczenie o dysponowaniu nieruchomością na cele budowlane, które składa w toku postępowania inwestor, należy odróżnić od podstawy prawnej dysponowania nieruchomością. Jak już wcześniej wskazano, podstawą dysponowania nieruchomością na cele budowlane jest m.in. prawo własności, prawo użytkowania wieczystego, a także stosunki zobowiązaniowe. Na podstawie uzyskanego uprawnienia (tytułu prawnego), będącego w istocie pochodną prawa własności, inwestor powinien mieć możliwość zrealizowania prac budowlanych objętych wnioskiem, a w konsekwencji wydanym pozwoleniem na budowę. W przypadku gdy z tytułu prawnego nie będzie wynikać prawo do wykonywania robót budowlanych objętych zamierzeniem budowlanym, nie będzie on wypełniał warunku wydania pozwolenia na budowę. Co do zasady uprawnienie inwestora nie powinno być ograniczone także terminem, który nie pozwalałby na wykonanie zamierzenia budowlanego. Pozwolenie na budowę nie powinno zostać wydane również w przypadku, gdy treść tytułu prawnego (np. treść umowy) ogranicza inwestorowi prawa do dysponowania gruntem wyłączenie do uzyskania pozwolenia na budowę lub prac projektowych.

Dopiero tytuł prawny obejmujący realizację zamierzenia budowlanego pozwoli inwestorowi w sposób prawidłowy złożyć oświadczenie o dysponowaniu prawem do nieruchomości w toku postępowania administracyjnego, którego przedmiotem jest udzielenie pozwolenia na budowę²⁵. Adresatem oświadczenia jest organ administracji publicznej uprawniony do wydania pozwolenia na budowę. Samo oświadczenie składane jest jako jednostronna czynność inwestora. Na gruncie prawa cywilnego nie można go zakwalifikować do oświadczeń woli, bowiem nie zmierza ono do powstania, ustania lub zmiany określonego stosunku cywilnoprawnego. Jednakże wiążą się z nim określone przepisami prawa cywilnego i administracyjnego skutki prawne. Na gruncie cywilnym złożone oświadczenie ujawnia zakres posiadanego prawa do dysponowania nieruchomością oraz wnioskowany sposób jej zabudowy. Wydane pozwolenie na budowę indywidualizuje ogólne uprawnienie do zabudowy, określając możliwość realizacji konkretnego zamierzenia budowlanego. Tym samym oświadczenie składane w toku postępowania wraz z projektem precyzuje uprawnienia inwestora w zakresie zabudowy. Na gruncie administracyjnym oświadczenie stanowi niezbędny

²⁵ Zob. uwagi na tle dysponowania nieruchomością na cele budowlane na podstawie uprawnień wynikających ze służebności drogi koniecznej – G. Suliński, *Instytucja drogi koniecznej jako źródło oświadczenia o prawie dysponowania nieruchomością na cele budowlane*, „Samorząd Terytorialny” 12(2015), s. 55–62.

element wniosku²⁶. Jeżeli więc ustawodawca wiąże z oświadczeniem określone skutki, a jednocześnie ustanawia informacje o określonym stanie prawnym w zakresie uprawnienia inwestora do zabudowy nieruchomości objęte wnioskiem o pozwolenie na budowę, to można uznać, że jest to oświadczenie wiedzy, do którego na mocy art. 65¹ k.c. będziemy mogli odpowiednio stosować przepisy o oświadczeniach woli²⁷. W konsekwencji oświadczenie takie będzie mogło być na każdym etapie postępowania administracyjnego zmienione. Modyfikacja mogłaby polegać zarówno na uzupełnieniu zakresu posiadanego prawa do dysponowania gruntem jego podstaw, uzupełnienia nieruchomości, w przypadku gdy nie wskazano wszystkich objętych obszarem oddziaływania. Za każdym razem adresatem tych zmian będzie organ administracji rozpatrujący wniosek o wydanie pozwolenia na budowę. Inwestor mógłby też uchylić się od złożonego oświadczenia wiedzy, jeżeli był w błędzie co do posiadanego prawa w chwili składania oświadczenia. Tak ukształtowany charakter prawny oświadczenia o dysponowaniu nieruchomością na cele budowlane jest korzystny dla inwestora nie tylko z powodu dopuszczalnych modyfikacji treści oświadczenia, ale także możliwości odpowiedniego stosowania przepisów o oświadczeniach woli. Niewątpliwie jednak wpływa również na możliwość zachowania się organu administracji w zakresie oceny złożonego oświadczenia.

3. Kwalifikacja oświadczenia inwestora o posiadanym prawie do nieruchomości na tle przepisów kodeksu postępowania administracyjnego

Dopuszczalność weryfikacji złożonego oświadczenia o prawie do dysponowania nieruchomością na cele budowlane w toku postępowania administracyjnego o wydanie pozwolenia na budowę nie jest jednoznaczna. W judykaturze prezentowane są w tym zakresie dwa odmienne poglądy. Pierwszy – uznający oświadczenie za dowód w toku postępowania dopuszcza możliwość jego weryfikacji poprzez inne środki dowodowe²⁸. Drugi pogląd – odmawiający organom możliwości badania prawdziwości złożonego oświadczenia, a w konsekwencji nieprzyznanie

²⁶ Szerzej o kwalifikacji oświadczenia na gruncie postępowania w dalszej części artykułu.

²⁷ W orzecznictwie jako przykłady oświadczeń wiedzy wskazuje się: zawiadomienie właściciela przez użytkownika o fakcie wystąpienia przeciwko użytkownikowi z roszczeniem dotyczącym własności rzeczy – art. 261 k.c., zawiadomienie posiadacza zależnego lub dzierżyciela o przeniesieniu posiadania – art. 350 k.c., pokwitowanie spełnienia świadczenia – art. 462 k.c., zawiadomienie o złożeniu przedmiotu świadczenia do depozytu sądowego – art. 468 k.c., zawiadomienie dłużnika o przelewie wierzytelności – art. 512 k.c., zawiadomienie sprzedawcy przez kupującego o wadzie rzeczy niezwłocznie po jej stwierdzeniu – art. 563 k.c. itp. Zob. Wyrok SA w Warszawie z dnia 31 grudnia 2018 r., V ACa 1263/17.

²⁸ Tak: wyrok NSA z 3 kwietnia 2007 r., II OSK 577/06; wyrok NSA z 9 października 2009 r., II OSK 1534/08; wyrok NSA z 28 października 2016 r., II OSK 108/15; wyrok WSA w Warszawie z 10 lipca 2018 r., VII SA/Wa 2368/17. W doktrynie pogląd taki prezentują m.in.: K. Małyś-Sulińska, *Administracyjnoprawne aspekty inwestycji budowlanych*, Warszawa 2012, s. 169; S. Zwolak, *Sytuacja prawna...*, s. 38.

mu statusu dowodu w rozumieniu przepisów k.p.a.²⁹ Jak się wydaje, to pierwsze stanowisko jest przeważające w rozstrzygnięciach sądowych.

Oceniając oświadczenie inwestora wskazane w art. 32 ust. 4 pkt. 2 p.b., można wskazać za WSA w Krakowie na dwie kwestie, które go dotyczą. Pierwsza – czy inwestor naprawdę ma tytuł do nieruchomości, który sam wskazał jako źródło prawa do dysponowania nieruchomością. Druga – czy ten tytuł spełnia wymogi z art. 3 pkt 11 p.b. W odniesieniu do pierwszej kwestii organ może poprzestać na przyjęciu domniemania zgodności oświadczenia z prawdą (jeżeli w toku postępowania nie zostaną sformułowane zarzuty, organ nie musi weryfikować tego domniemania). Z kolei druga kwestia zawsze powinna być przedmiotem oceny organu, dotyczy bowiem prawnej kwalifikacji określonego faktu³⁰. Tym samym organ powinien badać złożone oświadczenie w przypadku, gdy wyjdą na jaw okoliczności (dowody) podważające wiarygodność tego oświadczenia³¹. Sądy przyjmujące dopuszczalność weryfikacji oświadczenia na etapie postępowania administracyjnego uznają, że stanowi ono dowód w tym postępowaniu. Oświadczenie o prawie dysponowania nieruchomością może stanowić dowód w rozumieniu art. 75 § 1 k.p.a. W judykaturze można spotkać poglądy, że jego istota odpowiada oświadczeniom składanym w oparciu o art. 75 § 2 k.p.a.³² W doktrynie prawa administracyjnego w stosunku do oświadczeń złożonych na podstawie tego przepisu dopuszcza się ich weryfikację w toku postępowania administracyjnego. Badanie prawdziwości złożonego oświadczenia jest zasadne zwłaszcza w przypadku sporu czy też zarzutów w tym zakresie. Oświadczenia te są środkami dowodowymi, które podlegają ocenie przez organ administracji publicznej na zasadach i w trybie wskazanym w kodeksie postępowania administracyjnego³³. Mimo że oświadczenie stanowi instytucję prawa budowlanego, to może stanowić równocześnie dowód w rozumieniu przepisów k.p.a. Oświadczenie wnioskodawcy jest zatem środkiem dowodowym, który podlega, tak jak inne zebrane dowody, ocenie przez organ administracji publicznej na zasadach i w trybie przewidzianych w k.p.a. Złożone przez inwestora oświadczenie o prawie dysponowania nieruchomością na cele budowlane korzysta z domniemania jego prawdziwości, ale nie jest ono niewzruszalne³⁴. Domniemanie to obowiązuje do momentu, gdy nie zostanie wzruszone innymi dowodami przedłożonymi przez strony postępowania³⁵. Wtedy organ w toku postępowania musi zgodnie z art. 77 § 1 k.p.a. dokonywać oceny wszystkich zebranych dowodów, w tym

²⁹ Tak: wyrok NSA z 14 czerwca 2012 r., II OSK 507/11; wyrok NSA z 4 lipca 2017 r., II OSK 1831/16; wyrok WSA w Warszawie z 2 lutego 2018 r., VII SA/Wa 987/17; wyrok WSA w Gorzowie Wlkp. z 7 lutego 2019 r., II SA/Go 481/18.

³⁰ Tak: wyrok WSA w Krakowie z 4 lutego 2020 r., II SA/Kr 1276/19.

³¹ Tak: wyrok WSA w Rzeszowie z 4 lipca 2019 r., sygn. II SA/Rz 472/19; wyrok NSA z 19 lutego 2019 r., sygn. akt II OSK 764/17.

³² Podobnie: A. Ossowska, w: *Prawo budowlane. Komentarz*, pod red. A. Glinieckiego, WK 2016³, komentarz do art. 32. Por. wyrok WSA w Poznaniu z dnia 21 grudnia 2017 r., IV SA/Po 932/17.

³³ Por. A. Wróbel, w: M. Jaśkowska, A. Wróbel, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Kraków 2005, s. 483–484.

³⁴ Por. wyrok WSA w Poznaniu z dnia 21 grudnia 2017 r., IV SA/Po 932/17.

³⁵ Zob. S. Zwolak, *Sytuacja prawna...*, s. 38.

powyższego oświadczenia. W tym ujęciu oświadczenie o prawie do dysponowania nieruchomością na cele budowlane nie ma charakteru materialnoprawnego, lecz jest czynnością dowodową prowadzącą do wykazania okoliczności spełnienia przesłanki wymaganej prawem materialnym³⁶. Możliwe jest więc na podstawie zebranego materiału dowodowego uznanie przez organ, że oświadczenie jest nieprawdziwe, a tym samym brak jest spełnienia przez inwestora warunku, o którym mowa w art. 32 ust. 4 pkt 2 p.b. W konsekwencji organ powinien odmówić wydania pozwolenia na budowę.

Przywołane wyżej drugie stanowisko dotyczące dopuszczalności badania w toku postępowania o wydanie pozwolenia na budowę przyjmuje, że nie ma podstaw do jego weryfikacji. Pogląd ten uznaje, że prawo budowlane stanowi wyłączną i kompletną regulację dotyczącą złożonego oświadczenia oraz jego skutków. Przepisy prawa budowlanego nie przewidują żadnego administracyjnego sposobu weryfikacji jego prawdziwości. W tym zakresie przepisy prawa budowlanego ograniczają postępowanie dowodowe. W świetle przywołanych wcześniej orzeczeń weryfikacja oświadczenia może nastąpić wyłącznie w trybie cywilnoprawnym lub karnym. W przypadku gdy organ poweźmie wątpliwości (np. na podstawie dowodów złożonych przez inne strony), może skierować wniosek do właściwych organów w celu weryfikacji złożonego oświadczenia o dysponowaniu nieruchomością. Takie działanie w świetle poglądów doktryny nie wstrzymuje postępowania, bowiem nie mamy do czynienia z zagadnieniem wstępnym w rozumieniu art. 97 § 1 pkt 4 k.p.a.³⁷ Rozstrzygnięcie co do prawdziwości oświadczenia może stanowić zagadnienie wstępne, stanowi to wszak warunek wydania pozwolenia na budowę.

Na marginesie należy wskazać, że czym innym będzie sytuacja, w której oświadczenie nie będzie zawierać wskazania konkretnej podstawy dysponowania nieruchomością (np. określenie wyłącznie jako podstawy dysponowania stosunku cywilnoprawnego, bez skonkretyzowania danych ją identyfikujących), braki co do obszaru objętego oświadczeniem bądź też będzie miało inne wady uniemożliwiające przyjęcie, że spełnia wymogi wskazane w art. 32 ust. 4 pkt 2 p.b. W takiej sytuacji należy uznać, że nie zostało złożone oświadczenia w rozumieniu prawa budowlanego. Organ będzie więc zmuszony wezwać wnioskodawcę do uzupełnienia braków formalnych poprzez złożenia prawidłowego oświadczenia. Taki sposób postępowania powinien być właściwy dla obu przyjętych w judykaturze sposobów postępowania co do dopuszczalności weryfikacji oświadczeń o prawie do dysponowania nieruchomością na cele budowlane.

³⁶ A. Grabowska-Toś, M. Sobol, *Dysponowanie nieruchomością na cele budowlane – glosa*, „Nieruchomości” 10(2011), s. 22.

³⁷ B. Majchrzak, Glosa do wyroku WSA w Warszawie z 22 kwietnia 2005 r., VII SA/Wa 567/04, „Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa” 2(2008), s. 47; S. Zwolak, *Sytuacja prawna...*, s. 38.

Podsumowanie

Wskazane wyżej poglądy judykatury oraz doktryny dotyczące dopuszczalności weryfikacji oświadczenia inwestora o prawie do dysponowania nieruchomością na cele budowlane pokazują, jak trudne zadanie staje przed organami, aby chronić właścicieli i interes osób trzecich w toku postępowania o wydanie pozwolenia na budowę. Przyjęcie jednego z prezentowanych stanowisk będzie wpływało także na czas, w jakim może zakończyć się toczące postępowanie. Jak się jednak wydaje, mimo wszystko więcej argumentów przemawia za przyjęciem koncepcji dopuszczalności weryfikacji złożonego oświadczenia. Po pierwsze, chroni ona właścicieli przed niechcianą zabudową jego nieruchomości przez najemców, dzierżawców lub użytkowników³⁸. Ochrona prawa własności nieruchomości jest konstytucyjną powinnością państwa, realizowaną poprzez faktyczne czynności organów administracji publicznej. Umożliwienie organowi architektonicznemu weryfikacji oświadczeń o dysponowaniu nieruchomością na cele budowlane realizuje powyższą zasadę, zrównując je z innymi dowodami w rozumieniu art. 75 § 1 k.p.a. Po drugie, pozwala na weryfikację w toku postępowania administracyjnego, czy do złożenia nieprawdziwego oświadczenia o dysponowaniu nieruchomością doszło przez inwestora świadomie czy bez winy inwestora. Po trzecie, za przyjęciem tej koncepcji przemawia również charakter prawny oświadczenia o dysponowaniu nieruchomością jako oświadczenia wiedzy. Pozwala to wnioskodawcy na modyfikację złożonego oświadczenia o dysponowaniu w toku postępowania na każdym jego etapie. Tym samym, jeżeli zaistnieją braki lub gdy ujawnią się błędy, postępowanie będzie mogło być uzupełnione o właściwie złożone oświadczenie, lub uzupełnione o dokumenty stanowiące podstawę jego złożenia (np. poprzez dostarczenie umowy dzierżawy). Jeżeli powstaną jakiegokolwiek wątpliwości co do prawa, jakim dysponuje inwestor, to w tym wypadku ciężar dowodowy w wykazaniu, że dysponuje on prawem do nieruchomości, ciąży na inwestorze (wnioskodawcy). Rolą zaś organu w przypadku powstania wątpliwości jest wyłącznie ocena, czy złożone oświadczenie pierwotne lub zmodyfikowane spełnia warunki wynikające z przepisów prawa, tj. czy inwestorowi przysługuje prawo do dysponowania nieruchomością na cele budowlane.

BIBLIOGRAFIA

- Bąkowski T., *O wolności budowlanej de lege lata i de lege ferenda*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 33(2015).
- Czarnik Z., *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako podstawa wykonywania własności nieruchomości*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2(2006).
- Dmowski S., Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 1998.
- Frankiewicz A., *Konstytucyjna koncepcja wolności jednostki*, w: *Idea wolności w ujęciu historycznym i prawnym. Wybrane zagadnienia*, pod red. E. Kozerskiej, P. Sadowskiego, A. Szymańskiego, Toruń 2010.

³⁸ Tak: S. Zwolak, *Sytuacja prawna...*, s. 44.

- Goździewicz-Biechońska J., *Wadliwość decyzji administracyjnych w procesie inwestycyjno-budowlanym*, Warszawa 2011.
- Grabowska-Toś A., Sobol M., *Dysponowanie nieruchomością na cele budowlane – glosa*, „Nieruchomości” 10(2011).
- Ignatowicz J., *Prawo rzeczowe*, Warszawa 1979.
- Jakimowicz W., *Przestrzeń prawna wolności zabudowy*, w: *Przestrzeń w prawie administracyjnym. III krakowsko-wrocławskie spotkanie naukowe administratywistów*, pod red. J. Zimmermanna, Warszawa 2013.
- Jakimowicz W., *Wolność zabudowy w prawie administracyjnym*, LEX 2012.
- Jaśkowska M., Wróbel A., *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Kraków 2005.
- Jędrzejewski S., *Nowe prawo budowlane. Objasnienia, akty prawne*, Toruń 1995.
- Kruszyńska-Kośmicka M., Kruś M., *Prawne ograniczenia wolności budowlanej*, w: *Prawo wobec wyzwań współczesności*, t. VI, pod red. B. Guzika, N. Buchowskiej, P. Wilińskiego, Poznań 2010.
- Leoński Z., *Zasada wolności budowlanej i jej administracyjnoprawne ograniczenia*, w: *Kierunki rozwoju prawa administracyjnego. Podstawowe zagadnienia prawa budowlanego i zagospodarowania przestrzennego. Dziesiąte Niemiecko-Polskie Kolokwium Prawników Administratywistów, Poznań 8–12 września 1997 roku. Referaty i glosy w dyskusji*, pod red. H. Bauera, Poznań 1997.
- Leoński Z., *Zasada wolności budowlanej i jej administracyjnoprawne ograniczenia*, w: *Rola materialnego prawa administracyjnego a ochrona praw jednostki*, pod red. Z. Leońskiego, Poznań 1998.
- Małyś-Sulińska K., *Administracyjnoprawne aspekty inwestycji budowlanych*, Warszawa 2012.
- Maczyński A., *Prawo do mieszkania w świetle Konstytucji RP*, w: *Godność człowieka a prawa ekonomiczne i socjalne. Księga jubileuszowa wydana w piętnastą rocznicę ustanowienia Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2003.
- Prawna regulacja procesu inwestycyjno-budowlanego. Uwarunkowania – bariery – perspektywy*, pod red. Z. Niewiadomskiego, Warszawa 2009.
- Prawo budowlane. Komentarz aktualizowany*, pod red. A. Plucińskiej-Filipowicz, M. Wierzbowskiego, LEX/el. 2019.
- Prawo budowlane. Komentarz*, pod red. A. Glinieckiego, WK 2016³.
- Prawo budowlane. Komentarz*, pod red. Z. Niewiadomskiego, Warszawa 2020.
- Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994.
- Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga druga. Własność i inne prawa rzeczowe*, Warszawa 1996.
- Suliński G., *Instytucja drogi koniecznej jako źródło oświadczenia o prawie dysponowania nieruchomością na cele budowlane*, „Samorząd Terytorialny” 12(2015).
- Szewczyk M., *Geneza planowania przestrzennego*, w: Z. Leoński, M. Szewczyk, *Zasady prawa budowlanego i prawa zagospodarowania przestrzennego*, Warszawa 2002.
- Szwajdler W., Bąkowski T., *Proces inwestycyjno-budowlany. Zagadnienia administracyjno-prawne*, Toruń 2004.
- Wasilewski A., *Administracja wobec prawa własności nieruchomości gruntowych. Rozważania z zakresu nauki prawa administracyjnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 54(1972).
- Zwolak S., *Istota wolności budowlanej*, „Przegląd Prawa Publicznego” 3(2016).
- Zwolak S., *Sytuacja prawna inwestora w przypadku utraty prawa do dysponowania nieruchomością na cele budowlane*, „Przegląd Prawa Publicznego” 4(2020).

**THE LEGAL NATURE OF THE INVESTOR'S DECLARATION ON THE DISPOSAL
OF THE PROPERTY FOR CONSTRUCTION PURPOSES
– CIVIL LAW AND ADMINISTRATIVE ISSUES**

SUMMARY

The subject of the article is an analysis of the legal nature of the investor's declaration on the disposal of the property for construction purposes. Everyone is entitled to the right to develop real estate, provided that the construction intent complies with the law. The condition for obtaining a building permission is submission of the above statement by the investor. It creates a presumption that the investor has the right to dispose of the land and the possibility of carrying out construction works based on the obtained decision. For this reason, as a rule, it is sufficient for the authority to issue an administrative decision to approve a construction project and grant a building permit enabling the execution of construction works (building permit). That is why it is so important to assess the legal nature of declarations made by investors (applicants) on the right to dispose of real estate, not only in terms of civil law but also in the context of administrative proceedings. In the article, the author assumes that this is a statement of knowledge under civil law and also indicates the effects of such a qualification. In the case of administrative law, it assumes that the statement constitutes one of the evidence that should be assessed by the authority against the background of other evidence collected in the course of the building permit procedure.

KEY WORDS: construction law, disposal of real estate, construction, building permit, declaration, development right, investor

VARIA**Ks. WOJCIECH GUZEWICZ****BIBLIOGRAFIA PIŚMIENNICTWA DUCHOWIEŃSTWA
DIECEZJI EŁCKIEJ W LATACH 1992–2017****(KS. ANTONI SKOWROŃSKI,
KS. PAWEŁ TARASIEWICZ)**

Filozofowie to miłośnicy mądrości. Najstarsi spośród tych, których myśli wywarły wpływ na rozwój europejskiej kultury intelektualnej, żyli w obrębie kultury starożytnej Grecji ok. 2,5 tys. lat temu. Dla nich filozofia była synonimem nauki, poszukiwaniem wiedzy o świecie, zwłaszcza o jego naturze, o możliwościach, sposobach i granicach poznania, o sposobach życia, o dobru i złu i o samej naturze mądrości. W tych odległych czasach tworzyły się zręby takich pojęć, jak ontologia, metafizyka, epistemologia, aksjologia, etyka, estetyka, logika. Imiona tych pierwszych filozofów znane są raczej specjalistom, czasem spotykamy je na lekcjach matematyki czy fizyki: Tales z Miletu, Anaksymander, Pitagoras, Heraklit z Efezu, Anaksagoras, Parmenides... Dziś w powszechnej świadomości funkcjonuje trzech późniejszych myślicieli antycznych – Sokrates, Platon i Arystoteles; niektórzy wyrażają pogląd, że stworzyli oni zręby wszystkich późniejszych szkół i koncepcji filozoficznych. Setki lat później, u schyłku starożytności i w epoce średniowiecza, koncepcje filozoficzne Platona i Arystotelesa zastosowano do uporządkowania idei chrześcijańskich. Wtedy też zaczęła powstawać się nowa nauka – teologia – i współcześnie większość duchownych katolickich tę dyscyplinę studiuje i w jej obrębie rozwija się naukowo. Nie znaczy to, że zaniechano filozofii – dwaj księża diecezji ełckiej, w omawianym okresie, są doktorami filozofii: Antoni Skowroński i Paweł Tarasiewicz. Bogate piśmarstwo obu obejmuje rozległe obszary tematyczne, można jednak zauważyć, że zainteresowania ks. dr. A. Skowrońskiego koncentrują się wokół zagadnień filozofii (głównie ekologii), natomiast badania naukowe ks. P. Tarasiewicza mają bardziej zróżnicowany charakter i dotyczą myśli E. Gilsona, personalizmu, filozofii polityki, filozofii narodu, edukacji.

KS. ANTONI SKOWROŃSKI

I. Biogram

Urodził się 11 lutego 1972 r. w Augustowie. Studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży (1991–1992) oraz Wyższym Seminarium Duchownym w Elku (1992–1997). Świecenia kapłańskie przyjął 19 kwietnia 1997 r. Pracował jako wikariusz w parafii Janówka (1997–1998), a następnie został skierowany na studia specjalistyczne z filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Po powrocie ze studiów był m.in. wicekanclerzem (2003–2004) i kanclerzem kurii (2004–2013), wizytatorem diecezjalnym (2004–2013), rzecznikiem prasowym (2004–2008), rektorem WSD w Elku (od 2013 r.). Pracował jako adiunkt w Katedrze Prawa i Zarządzania Środowiskiem w Instytucie Ekologii i Bioetyki UKSW (2005–2014) oraz jako wykładowca w Kolegium Teologicznym w Łomży, Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku (Filia w Elku), na Wydziale Studiów nad Rodziną UKSW, w WSD w Elku (od 2002 r.) i WSD w Łomży (od 2014 r.). Pełnił funkcję sekretarza Rady Naukowej „Episteme”, współredaktora „Elckich Studiów Teologicznych”, redaktora naczelnego „Kroniki Urzędowej Diecezji Elckiej” oraz redaktora naczelnego „Studiów Elckich”.

II. Zdobyte tytuły i stopnie naukowe

Magisterium (teologia):

Filozoficzno-teologiczne uwarunkowania chrześcijańskiej odpowiedzialności za ochronę środowiska – Warszawa, ATK 1999; promotor: ks. dr hab. Józef Marcei Dołęga, prof. ATK.

Doktorat (filozofia przyrody):

Filozofia zrównoważonego rozwoju w ujęciu Stefana Kozłowskiego – Warszawa, UKSW 2002; promotor: ks. prof. dr hab. Józef Marcei Dołęga; recenzenci: prof. dr hab. Lucjan Pawłowski (Politechnika Lubelska), dr hab. Anna Maria Latawiec, prof. UKSW.

III. Wykaz publikacji

Redakcja i współredakcja prac zbiorowych:

1. *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, Wyd. UKSW, Warszawa 2001, ss. 590 [współredakcja].
2. *Biskup Edward Eugeniusz Samsel (1940–2003)*, „Episteme” 27(2003), ss. 383 [współredakcja].
3. *Schematyzm diecezji elckiej 2005*, Wyd. Elcka Kuria Diecezjalna, Elk 2005, ss. 270 [redakcja].
4. *Rozmaitości ekofilozofii*, „Episteme” 57(2006), ss. 413 [redakcja].

5. *Schematyzm diecezji elckiej 2012*, Wyd. Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2012, ss. 1032 [redakcja].
6. *Jubileusz 25-lecia diecezji elckiej. Materiały naukowe*, „Studia Elckie” 19(2017), nr specjalny, ss. 788 [współredakcja].

Redakcja i współredakcja czasopism naukowych:

1. „Elckie Studia Teologiczne” 4(2003), ss. 324 [współredaktor].
2. „Elckie Studia Teologiczne” 5(2004), ss. 391 [współredaktor].
3. „Elckie Studia Teologiczne” 6(2005), ss. 388 [współredaktor].
4. „Studia Elckie” 16(2014), ss. 607 [redaktor naczelny].
5. „Studia Elckie” 17(2015), ss. 420 [redaktor naczelny].

Artykuły naukowe:

1. *Kwestia ekologiczna w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*, pod red. J.M. Dołęgi, J.W. Czartoszewskiego, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1998, ss. 24–287.
2. *Pojęcie i cele ekorozwoju*, w: *Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii*, red. J.M. Dołęga, J.W. Czartoszewski, A. Skowroński, Wyd. UKSW, Warszawa 2001, s. 488–500.
3. *Podstawowe zagadnienia zrównoważonego rozwoju*, „Ateneum Kapłańskie” 2002, z. 2(558), s. 274–287.
4. *Uwarunkowania, założenia i realizacja zrównoważonego rozwoju*, „Sozologia” 1(2003), s. 73–81.
5. *Wieloznaczność koncepcji zrównoważonego rozwoju*, „Sozologia” 2(2003), s. 61–70.
6. *Idea zrównoważonego rozwoju w polskiej polityce ekologicznej*, „Studia Elckie et Bioethicae” 1(2003), s. 653–681.
7. *Wartości ekologiczne dla zrównoważonego rozwoju w: Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. A. Pawłowski, Polska Akademia Nauk, Komitet Inżynierii Środowiska, Seria Monografie: nr 16, Lublin 2003, s. 27–40.
8. *Ekofilozoficzny wymiar koncepcji zrównoważonego rozwoju*, w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. A. Pawłowski, Polska Akademia Nauk, Komitet Inżynierii Środowiska, Seria Monografie: nr 26, Lublin 2004, s. 131–148.
9. *Ekologiczny wymiar nauczania Jana Pawła II*, „Elckie Studia Teologiczne” 5(2004), s. 199–219.
10. *Trudności i możliwości wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju (Aspekty świadomościowe i praktyczne)*, w: *Wokół biofilozofii Kazimierza Kloskowskiego. Wybrane zagadnienia*, red. M. Bała, Wyd. Bernardinum, Pelpin 2004, s. 195–214.
11. *Utrzymanie dynamicznej równowagi ekosystemów ziemi. Przyrodnicze i antropogeniczne mechanizmy*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2(2004), s. 487–500.

12. *Kształtowanie idei ochrony środowiska przyrodniczego. Rys historyczny na przykładzie wybranych inicjatyw międzynarodowych*, „Elckie Studia Teologiczne” 6(2005), s. 253–266.
13. *Światopogląd i edukacja ekologiczna w procesie zrównoważonego rozwoju*, w: *Ochrona środowiska i edukacja ekologiczna w regionie: Gmina Turośl i Wigierski Park Narodowy*, pod red. J.M. Dołęgi, E. Grota i M.P. Krysiaka, „Episteme” 42(2005), s. 179–191.
14. *Ekofilozofia jako filozofia praktyczna*, „Roczniki Filozoficzne” 54(2005), nr 1, s. 355–359.
15. *Wydarzenia i ludzie początków prawnej ochrony przyrody w Polsce*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 3(2005), s. 355–367.
16. *Krótką historia i charakterystyka ekofilozofii*, w: *Rozmaitości ekofilozofii*, pod red. A. Skowrońskiego, „Episteme” 57(2006), s. 11–28.
17. *Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego*, „Problemy Ekorozwoju” 2(2006), vol. 1, s. 33–46.
18. *Uwagi na temat „wartości chrześcijańskich” w etyce środowiskowej*, „Studia Elckie” 6(2006), s. 79–89.
19. *Panorama cywilizacji zrównoważonego rozwoju*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 4(2006), s. 243–257.
20. *Filozoficzne i światopoglądowe implikacje kryzysu ekologicznego*, „Studia Elckie” 9(2007), s. 53–66.
21. *Problematyka ochrony środowiska w kontekście doktryny katolickiej i wyzwań stojących przed rodziną*, w: *Małżeństwo i rodzina – od Biblii po współczesność (Materiały pokonferencyjne)*, pod red. A.J. Najdy, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2008, s. 249–261.
22. *Filozoficzna refleksja na temat obecności człowieka w środowisku przyrodniczym*, „Studia Elckie” 10(2008), s. 79–96.
23. *Prośrodowiskowe kształtowanie terenów zieleni – propozycje dla dzielnic Ursynów m. st. Warszawy*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 6(2008), s. 421–432 [współautor].
24. *A Civilization Based on Sustainable Development: Its Limits and Prospects*, „Sustainable Development” 2(2008), vol. 16, s. 117–125.
25. *A systematic approach towards the management and administration of Polish landscape parks*, w: *A Holistic Approach of Environment Conservation*, pod red. R.F. Sadowskiego, J. Tomczyka, Wyd. UKSW, Warszawa 2008, s. 133–150.
26. *Pozarządowe organizacje ekologiczne w procesie edukacji i kształtowania świadomości ekologicznej*, w: *Człowiek i kosmos. Zbiór prac*, pod red. E. Jarmocha i A.W. Świdierskiego, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Drohiczyn 2009, s. 277–297.
27. *System prawno-administracyjny, modele i sposoby prowadzenia gospodarki odpadami w gminach (Ogólne wiadomości)*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 7(2009), s. 143–155.
28. *Wybrane wartości antropocentryczne w edukacji dla zrównoważonego rozwoju*, w: *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Edukacja dla ładu*

- społecznego, pod red. T. Brzozowskiego, P. Rogali, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok – Wrocław 2010, t. 3, s. 83–94.
29. *Humanizm zrównoważonego rozwoju*, w: *Nauki humanistyczne i zoologia. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi zwyczajnemu doktorowi habilitowanemu Józefowi M. Dołędze*, pod red. J.W. Czartoszewskiego, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2010, s. 453–466.
 30. *Postawa odpowiedzialności ekologicznej jako ważne pryncypium rozwoju fizycznego człowieka w myśli Jana Pawła II*, w: *Stworzeni do miłości. Wokół Jana Pawła II teologii ciała*, pod red. A.J. Najdy, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2011, s. 155–170.
 31. *Realizacja Naprawczego Programu Ochrony Powietrza w strefie „aglomeracja warszawska”*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” 8(2010), s. 29–44 [współautor].
 32. *Propozycja zrównoważonego rozwoju w myśli naukowej profesora Stefana Kozłowskiego*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” 8(2010), s. 67–78.
 33. *Przeszłość i terażniejszość Elckiej Kurii Diecezjalnej w kontekście dwudziestolecia istnienia diecezji elckiej*, w: *20 rocznica powstania diecezji elckiej*, po red. W. Guzewicza, Wyd. Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2012, s. 51–80.
 34. *Turystyka zrównoważona w Kampinoskim Parku Narodowym*, w: *Kapłan i Rektor UKSW. Ks. Stanisław Dziekoński*, pod red. J. Sokołowskiego, „*Episteme*” 106(2012), s. 345–362.
 35. *Projekt chrześcijańskiej świadomości ekologicznej*, w: *Veni Sancte Spiritus. Księga pamiątkowa poświęcona Księdzu Biskupowi Jerzemu Mazurowi*, pod red. W. Guzewicza, S. Strękowskiego, Wyd. Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2013, s. 321–336.
 36. *Historia i współczesność Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Elckiej w kontekście Jubileuszu 450-lecia Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum” w Olsztynie*, w: *Cor dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum” (1565–2015)*, pod red. A. Kopiczki, P. Rabczyńskiego, Wyd. Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM, Olsztyn 2015, s. 613–634.
 37. *Analiza współczesnego i poszukiwanie nowego modelu formacji kapłańskiej w WSD w Elku*, w: *Jubileusz 25-lecia diecezji elckiej. Materiały naukowe*, „*Studia Elckie*” 19(2017), nr specjalny, s. 603–628.
 38. *Historia diecezji elckiej*, w: *Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elckiej (1992–2017). 25 lat Diecezji Elckiej*, Elk 2017, s. 9–18.

Biogramy:

1. *Śp. Ks. Kan. Eugeniusz Płoński*, „*Martyria*” 2008, nr 5, s. 10.
2. *Śp. Ks. Kan. Józef Adamczyk*, „*Martyria*” 2008, nr 7–8, s. 11.
3. *Śp. Ks. Kan. Mieczysław Kozik*, „*Martyria*” 2009, nr 2, s. 11.
4. *Śp. Ks. Kan. Artur Śliwowski*, „*Martyria*” 2009, nr 4, s. 9.
5. *Śp. Ks. Kan. Jan Nadolny*, „*Martyria*” 2012, nr 3, s. 17.
6. *Śp. Ks. Inf. Włodzimierz Wielgat*, „*Martyria*” 2012, nr 1, s. 13.

7. *Śp. Ks. Prał. Aleksander Smędzik*, „Martyria” 2012, nr 9, s. 9.

8. *Śp. Ks. Piotr Przemielewski*, „Martyria” 2012, nr 12, s. 19.

Artykuły popularnonaukowe (wykaz niepełny):

1. *Rzymskie wspomnienia z pożegnania i pogrzebu Jana Pawła II*, „Martyria” 2005, nr 5, s. 9.
2. *Zmiany na stanowiskach proboszczów*, „Martyria” 2012, nr 9, s. 16.
3. *Zmiany personalne w diecezji ełckiej*, „Martyria” 2013, nr 9, s. 16–17.
4. *Rewolucyjnych zmian na pewno nie będzie* [rozmowa z ks. Antonim Skowrońskim], „Martyria” 2014, nr 10, s. 10–11.

Sprawozdania i streszczenia:

1. *Sprawozdanie z konferencji „Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w problematyce filozoficznej i teologicznej”*, ATK 22 października 1998, „Studia Philosophiae Christianae” 1999, nr 1, s. 214–219 [współautor].
2. *Wybrane wartości antropocentryczne w edukacji dla zrównoważonego rozwoju*, „Problemy Ekologii” 13(2009), nr 5, s. 234–235 [streszczenie referatu pokonferencyjnego].

Recenzje:

1. *Humanizm ekologiczny*, vol. 1: *Jakiej filozofii potrzebuje ekologia – ochrona przyrody a ochrona człowieka*, pod red. L. Pawłowskiwo, S. Zięby, Wyd. KUL, Lublin 1992 oraz *Humanizm ekologiczny*, vol. 2: *Kryzys idei postępu wymiar ekologiczny*, pod red. S. Kycia, Wyd. KUL, Lublin 1993, „Studia Teologiczne” 12(1994), s. 438–442.
2. A.L. Szafranski, *Chrześcijańskie podstawy ekologii*, Zakład Ekologii Człowieka KUL, Lublin 1993, ss. 185, „Studia Teologiczne” 13(1995), s. 433–435.
3. S. Zięba, *Natura i człowiek w ekologii humanistycznej*, Zakład Ekologii Człowieka KUL, Lublin 1998, ss. 288, „Studia Teologiczne” 17(1999), s. 423–425.

Wspomnienia:

1. „*Mały*”, *ale wielki duchem*, w: *W służbie Bogu i ludziom. Ks. Czesław Jakub Domel (1932–2004)*, pod red. W. Guzewicza, „Episteme” 41(2005), s. 100–102.
2. *Człowiek – ksiądz – filozof*, w: *Ks. Marian Szczęsny (1942–2006)*, pod red. W. Guzewicza, „Episteme” 72(2007), s. 138–140.
3. *Od kosmologii do przyjaźni*, w: *Księga jubileuszowa. Ks. Józef Marceli Dołęga – pokorny uczony, człowiek o wielkim sercu*, pod red. J. Sokołowskiego, „Episteme” 100(2010), s. 347–352.
4. *Kapłan „Bożej głębi”*, w: *Wierny Bogu, bliski ludziom. Ks. Włodzimierz Wincenty Wielgat (1927–2011)*, pod red. W. Guzewicza, M. Radziłowicza, Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2013, s. 102–108.

Inne:

1. *Komu i po co potrzebna jest dziś filozofia przyrody? Punkty widzenia dyskutowane podczas VII Zjazdu Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Szczecinie, 17 września 2004 roku oraz wypowiedzi zebrane po Zjeździe [cz. 2]*, „Roczniki Filozoficzne” 54(2006), nr 1, s. 298–359 [współautor].

IV. Bibliografia

Wyższe Seminarium Duchowne w Elku. Historia, wykładowcy i ich publikacje w latach 1992–2005, pod red. W. Kalinowskiego, Elk 2006, s. 280–284; *Schematyzm diecezji elckiej 2012*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 728; W. Guzewicz, *Katalog duchowieństwa diecezji elckiej. Zmiany administracyjno-personalne w latach 1992–2017*, Elk 2018; tenże, *Wkład duchowieństwa diecezji elckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 1: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Elckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219.

KS. PAWEŁ TARASIEWICZ

I. Biogram

Urodził się 19 września 1968 r. w Suwałkach. Studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży (1988–1992) oraz Wyższym Seminarium Duchownym w Elku (1992–1994). Świecenia kapłańskie przyjął 21 maja 1994 r. W latach 1994–1996 pracował jako wikariusz w parafii św. Wojciecha w Elku (katedra). W latach 1996–2002 odbył studia magisterskie i doktoranckie na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Od 2002 do 2004 r. pełnił funkcję ojca duchownego alumnów WSD w Elku. W okresie od 2003 r. do 2015 r. był asystentem, a następnie adiunktem w Katedrze Filozofii Kultury na Wydziale Filozofii KUL. Pracował jako redaktor językowy w redakcji *Powszechnej Encyklopedii Filozofii* w Lublinie (2015–2019). Obecnie pełni funkcję ojca duchownego (od 2019 r.) oraz wykładowcy w WSD w Elku (od 2002 r.). Realizuje projekty naukowe w ramach Adler-Aquinas Institute w USA i International Étienne Gilson Society (m.in. prowadzi zajęcia online z filozofii w Holy Apostles College and Seminary w USA, redaguje międzynarodowe czasopismo filozoficzne „Studia Gilsoniana”, a także współorganizuje coroczne „Aquinas Leadership International Congresses” w USA).

II. Zdobyte tytuły i stopnie naukowe

Magisterium (teologia):

Aspekt podmiotowy w analizie aktu wiary religijnej w ujęciu Zofii J. Zdybickiej – Warszawa, ATK 1994; promotor: ks. dr hab. Józef M. Dołęga, prof. ATK.

Doktorat (filozofia kultury):

Naród jako społeczność osób. Ku personalistycznej koncepcji narodu – Lublin, KUL 2002; promotor: dr hab. Piotr Jaroszyński, prof. KUL; recenzenci: ks. prof. dr hab. Andrzej Maryniarczyk SDB (KUL), prof. dr hab. Tadeusz Kwiatkowski (UMCS).

III. Wykaz publikacji

Książki i druki samodzielne:

1. *Spór o naród*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003, ss. 266.
Rec. W. Guzewicz, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” 8(2009), s. 316–320.

Redakcja i współredakcja prac zbiorowych:

1. *Wierność rzeczywistości. Księga Pamiątkowa z okazji 50-lecia pracy naukowej na KUL o. prof. Mieczysława A. Krąpca*, pod red. Z.J. Zdybickiej, A. Maryniarczyka, P. Jaroszyńskiego, P. Skrzydlewskiego, K. Stępnia, P. Tarasiewicza, A. Gudańca, A. Lekkiej-Kowalik, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2001, ss. 834.
2. *Przyszłość cywilizacji Zachodu*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, P. Skrzydlewskiego, P. Gondka, Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, Lublin 2003, ss. 222.
3. *Filozofia i edukacja*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2005, ss. 232.
4. *Człowiek i państwo*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2006, ss. 415.
5. *Polityka a religia*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2007, ss. 387.
6. *Ewolucjonizm czy kreacjonizm*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, M. Smoleń-Wawrzusiszyn, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2008, ss. 372.
7. *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, M. Smoleń-Wawrzusiszyn, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2009, ss. 245.
8. *Terroryzm – dawniej i dziś*, pod red. P. Jaroszyńskiego, ks. P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, M. Smoleń-Wawrzusiszyn, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej” i Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, ss. 302.
9. *Totalitaryzm – jawny czy ukryty?*, pod red. P. Jaroszyńskiego, I. Chłodnej, M. Smoleń-Wawrzusiszyn, P. Tarasiewicza, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej” i Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, ss. 264.

Artykuły naukowe:

1. *Łacińskie korzenie narodu, czyli zanim o globalizmie*, „Człowiek w Kulturze” 14(2002), s. 17–29.
2. *Korelacja prawdy i wolności w ujęciu Karola Wojtyły*, „Człowiek w Kulturze” 16(2004), s. 167–184.
3. *Papież – Polak*, w: *25 lat Pontyfikatu Jana Pawła II*, pod red. J. Sikory, Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej, Olecko 2004, s. 265–279.
4. *Edukacja a naród*, w: *Filozofia i edukacja*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2005, s. 119–127.
5. *Praca a naród*, „Człowiek w Kulturze” 17(2005), s. 59–71.

6. *On a Rejection of Essentialism*, w: Pontificia Academia Sancti Thomae Aquinatis; Società Internazionale Tommaso d'Aquino (eds.), *Atti del Congresso Internazionale su l'umanesimo cristiano nel III millennio: la prospettiva di Tommaso d'Aquino. 21–25 Settembre 2003. Proceedings of the International Congress on Christian Humanism in the Third Millenium: The Perspective of Thomas Aquinas: 21–25 September 2003*, t. 2 (Pontificia Academia Sancti Thomae Aquinatis, Vatican City 2005), s. 589–600.
7. Tłum. pol.: *Realistyczna krytyka esencjalizmu*, „Studia Elckie” 8(2006), s. 91–100.
8. *Polityczne aspiracje narodu*, w: *Człowiek i państwo*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2006, s. 283–298.
9. *Podstawowe zadanie filozofii w kulturze*, „Człowiek w Kulturze” 18(2007), s. 227–240.
10. Tłum. ang.: *The Principal Assignment of Philosophy in Culture*, tłum. Jan R. Kobyłecki, „Studia Gilsoniana” 1(2012), s. 133–146.
11. *Filozofie kultur czy filozofia kultury?*, w: *Co to jest filozofia kultury?*, pod red. Z. Rosińskiej, J. Michalik, Wydawnictwo UW, Warszawa 2007, s. 48–59.
12. *Między polityką a religią – w poszukiwaniu „złotego środka”*, w: *Polityka a religia*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2007, s. 195–211.
13. Tłum. ang.: *Between Politics And Religion – In Search of the “Golden Mean”*, tłum. Jan R. Kobyłecki, „Studia Gilsoniana” 1(2012), s. 117–131.
14. *Sens wiary religijnej w świetle realizmu filozoficznego*, „Studia Elckie” 9(2007), s. 67–78.
15. *Naród wobec rewolucji*, „Cywilizacja” 23(2007), s. 60–70.
16. *Filozofia kultury polskiej w ujęciu Mieczysława A. Krąpca OP*, „Człowiek w Kulturze” 19(2007), s. 163–177.
17. *Jan Paweł II wobec ewolucjonizmu*, w: *Ewolucjonizm czy kreacjonizm*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, M. Smoleń-Wawrzuśszyn, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2008, s. 207–222.
18. *Nacjonalizm w świetle filozofii kultury*, „Studia Elckie” 10(2008), s. 97–111.
19. *Szanse patriotyzmu w „globalnej wiosce”*, „Cywilizacja” 27(2008), s. 40–50.
20. *Marksistowska koncepcja sprawiedliwości*, w: *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2009, s. 107–122.
21. *„Osoba” jako kryterium badawcze*, „Studia Elckie” 11(2009), s. 91–101 oraz w: *Kultura i metoda*, pod red. J. Michalik, ENETEIA, Warszawa 2011, s. 185–197.
22. *Terroryzm contra terror*, w: *Terroryzm – dawniej i dziś*, pod red. P. Jaroszyńskiego, P. Tarasiewicza, I. Chłodnej, M. Smoleń-Wawrzuśszyn, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej” i Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 219–233.

23. *Rodzina a naród*, „Cywilizacja” 34(2010), s. 41–48.
24. *Natura ludzka a państwo*, „Studia Elckie” 12(2010), s. 89–100; oraz w: *Oblicza ludzkiej natury. Studia i rozprawy*, pod red. P. Duchlińskiego, G. Hołuba, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” i Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 407–419.
25. *Podmiotowe podstawy afirmacji istnienia Boga w ujęciu Zofii Józefy Zdybickiej*, „Studia Elckie” 12(2010), s. 101–111.
26. *Bohater a naród*, „Cywilizacja” 35(2010), s. 48–59.
27. *Filozofia w wyższych seminariach duchownych*, „Człowiek w Kulturze” 21(2009/2010), s. 139–152.
28. Tłum. ang.: *Philosophy in Seminaries*, tłum. J. Kobylecki, „Studia Gilsoniana” 2(2013), s. 161–173.
29. *Specyfika Polaków jako narodu*, „Cywilizacja” 37(2011), s. 40–50.
30. *Rozum i wiara jako źródła wiedzy o Bogu według Zofii J. Zdybickiej USJK*, „Studia Elckie” 13(2011), s. 51–64.
31. *Jan Paweł II o totalitaryzmie*, w: *Totalitaryzm – jawny czy ukryty?*, pod red. P. Jaroszyńskiego, I. Chłodnej, M. Smoleń-Wawrzusiszyn, P. Tarasiewicza, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej” i Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 223–238.
32. *Jan Paweł II jako rzecznik humanizmu*, w: *Geniusz Bł. Jana Pawła II*, pod red. P. Artemiuka, J. Kotowskiego, Łomża 2011, s. 85–98.
33. *„Kultura” i „cywilizacja” – próba korelacji*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2(2011), s. 71–88.
34. *Pseudoautorytet zdemaskowany*, „Człowiek w Kulturze” 22(2011–2012), s. 101–114.
35. *Suwerenność narodowa. Próba interpretacji filozoficznej*, „Cywilizacja” 40(2012), s. 28–38.
36. *Some Philosophical Remarks on Educating Genuine Leaders*, „Studia Elckie” 14(2012), s. 57–67.
37. *Państwo prawa i suwerenność człowieka*, w: *Od sprawiedliwości do państwa prawa*, pod red. S. Kowolika, Tarnowskie Góry 2012, s. 11–20.
38. *Karl Marx: Rousseau’s powerful ally*, w: *Congreso Internacional – Una sociedad despersonalizada? Propuestas educativas*, pod red. E. Martíneza, Editorial Balmes, Barcelona 2012, s. 153–159.
39. *Istota demoralizacji w świetle realizmu filozoficznego*, „Cywilizacja” 44(2013), s. 21–31.
40. *Świadectwo jako wyraz tożsamości chrześcijańskiej (kilka uwag filozoficznych)*, w: *Chrześcijańskie świadectwo wczoraj i dziś*, pod red. W. Guzewicza, M. Radziłowicza, S. Strękowski, Wydawnictwo „Adalbertinum”, Elk 2013, s. 9–26.
41. *Migracje a drenaż mózgów*, „Człowiek w Kulturze” 23(2013), s. 145–160.
42. *La universidad Católica: por qué Católica?, por qué universidad?*, tłum. C. Yoris Villasana, „Cuadernos UCAB” 11(2013), s. 15–28.
43. Tłum. pol. poszerzone: *Uniwersytet katolicki: dlaczego uniwersytet, dlaczego katolicki?*, w: *Sztuka i realizm. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu*

- urodzin i pracy naukowej na KUL Profesora Henryka Kieresia, pod red. T. Dumy, A. Maryniarczyka SDB, P. Sulenty, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu i Wydział Filozofii KUL, Lublin 2014, s. 283–296.
44. *Władza polityczna jako służba. Uwagi na kanwie myśli św. Tomasza z Akwinu*, w: *In rebus divinis atque humanis servire. Niektóre aspekty służby w rzeczywistości Boskiej i ludzkiej*, pod red. W. Guzewicza i in., Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Elk 2014, s. 491–509.
 45. Tłum. ang.: *The Servient Character of Political Power According to St. Thomas Aquinas*, „*Studia Gilsoniana*” 3(2014), s. 399–413.
 46. *The Love of Wisdom in the Teaching of Pope John Paul II (Karol Wojtyła)*, „*Iter Humanitas*” XI (2014), s. 35–43; popraw. wersja: *Recovering Philosophy as the Love of Wisdom: A Contribution of St. John Paul II*, „*Studia Gilsoniana*” 5(2016), nr 1, s. 269–281.
 47. *The Common Sense Personalism of St. John Paul II (Karol Wojtyła)*, „*Studia Gilsoniana*” 3/supplement (2014), s. 619–634.
 48. *State vs. God: On an Atheistic Implication of European Statism*, „*Studia Gilsoniana*” 4(2015), nr 3, s. 333–342.
 49. *Gilson, Krapiec and Christian Philosophy Today*, „*Studia Gilsoniana*” 4(2015), s. 381–392.
 50. *Suwerenność i własność w świetle realizmu filozoficznego*, „*Cywilizacja*” 55(2015), s. 9–17.
 51. *Uczestnictwo jako podstawa życia społecznego w ujęciu Karola Wojtyły*, w: *Wokół antropologii Karola Wojtyły*, pod red. A. Maryniarczyka, P. Sulenty, T. Dumy, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2016, s. 417–432.
 52. *Contemplation: If It Makes for Peace, Why Not for Christian Witness Too?*, „*Studia Gilsoniana*” 6(2017), nr 1, s. 85–96.

Tłumaczenia i przekłady (z języka angielskiego):

1. Hugh McDonald, *Globalizm contra dystrybucyzm*, „*Człowiek w Kulturze*” 14(2002), s. 145–156.
2. David M. Kaplan, *GMO, WTO i bezpieczeństwo żywności*, „*Człowiek w Kulturze*” 14(2002), s. 157–165.
3. Peter A. Redpath, *11 września 2001 i „duch” Awerroesa*, w: *Przyszłość cywilizacji Zachodu*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, Lublin 2003, s. 43–56.
4. Phillip H. Wiebe, *Znak czasu – Całun Turyński*, w: *Przyszłość cywilizacji Zachodu*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, Lublin 2003, s. 199–219.
5. Peter A. Redpath, *Geneza encyklopedii a walka sztuk*, „*Człowiek w Kulturze*” 15(2003), s. 137–149.
6. Peter A. Redpath, *Sofistyka i nowoczesne państwo zachodnie*, „*Człowiek w Kulturze*” 15(2003), s. 349–361.
7. Peter A. Redpath, *Dwa oblicza technologii: przejaw kultury czy narzędzie dyktatury*, w: *Kultura wobec techniki*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, Lublin 2004, s. 31–44.

8. John Deely, *Skoro można przeszczepić serce, to dlaczego nie duszę?*, w: *Kultura wobec techniki*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, Lublin 2004, s. 91–111.
9. Peter A. Redpath, *Postmodernistyczna Europa na rozdrożu*, „Człowiek w Kulturze” 16(2004), s. 15–29.
10. Peter A. Redpath, *Metafizyka i sztuka według Piotra Jaroszyńskiego*, „Człowiek w Kulturze” 16(2004), s. 271–279.
11. Peter A. Redpath, *Filozofia edukacji elementarnej*, w: *Filozofia i edukacja*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2005, s. 23–31.
12. Peter A. Redpath, *Godność pracy w ujęciu Hezjoda – współczesne refleksje*, „Człowiek w Kulturze” 17(2005), s. 19–31.
13. Brendan Sweetman, *Chrześcijański polityk we współczesnym świecie?*, w: *Człowiek i państwo*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2006, s. 61–76.
14. Armand A. Maurer CSB, *Wprowadzenie do «Terroru roku dwutysięcznego» Étienne Gilsona*, w: *Człowiek i państwo*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2006, s. 385–392.
15. Étienne Gilson, *Terror roku dwutysięcznego*, w: *Człowiek i państwo*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2006, s. 393–411.
16. Richard J. Fafara, *W kregu filozofii Malebranch’a. Wybór listów Étienne Gilsona i Henri Gouhiera (1920–1936)*, tłum. D. Śliwa, P. Jaroszyński, K. Wroczyński, P. Tarasiewicz, Katedra Filozofii Kultury KUL i Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2007.
17. Curtis Hancock, *Filozofia a walka o duszę cywilizacji Zachodu*, „Człowiek w Kulturze” 19(2007), s. 317–330.
18. Peter A. Redpath, *Fundamentalizm darwinowski*, w: *Ewolucjonizm czy kreacjonizm*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2008, s. 93–103.
19. Brendan Sweetman, *Miedzy religią a ewolucją: cztery błędy pospolite*, w: *Ewolucjonizm czy kreacjonizm*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2008, s. 359–370.
20. Curtis L. Hancock, *Étienne Gilson o zadaniach filozofii XXI w.*, „Studia Elckie” 10(2008), s. 417–427.
21. Thomas A. Michuad, *Demokracja potrzebuje religii*, „Człowiek w Kulturze” 20(2008), s. 101–111.
22. Curtis L. Hancock, *Amerykańskie społeczeństwo demokratyczne w ocenie Amerykanina*, „Człowiek w Kulturze” 20(2008), s. 113–130.
23. Robert A. Delfino, *Problem natury i zła w świetle prac I. Kanta*, „Człowiek w Kulturze” 20(2008), s. 237–257.
24. Curtis L. Hancock, *Lekcja z historii edukacji katolickiej w Ameryce Północnej*, w: *Edukacja katolicka: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2009, s. 112–116.

25. Gerard O'Shea, *Edukacja katolicka w Australii: wyzwania, zagrożenia i możliwości*, w: *Edukacja katolicka: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2009, s. 117–128.
26. William Sweet, *Edukacja katolicka w Kanadzie: zasady, wyzwania, nadzieje*, w: *Edukacja katolicka: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2009, s. 143–161.
27. Patrick S.J. Carmack, *Zidentyfikować uniwersytet katolicki*, w: *Edukacja katolicka: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2009, s. 162–174.
28. Steve Bertucci, *Edukacja katolicka w praktyce: przykład globalnych możliwości lokalnych wspólnot*, w: *Edukacja katolicka: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2009, s. 191–194.
29. Peter A. Redpath, *Nieświęta Trójca współczesnego terroryzmu: utopijne marzenia, samoofiarowanie i systemowe zło*, w: *Terroryzm – dawniej i dziś*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej” i Wydawnictwo KUL, Lublin 2010, s. 33–41.
30. John F. X. Knasas, *Maritain i „płacz Racheli”*, czyli *dłaczego nie można ufać poruszeniom woli?*, w: *Osoba i uczucia*, pod red. A. Maryniarczyka i in., Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2010, s. 531–547.
31. Eric McLuhan, *Kościół i nowe media*, w: *Media katolickie: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2010, s. 18–27.
32. Joseph Fessio, *Głosić Słowo „nie w porę”: media katolickie we wrogiej kulturze*, w: *Media katolickie: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2010, s. 37–44.
33. William Oddie, *Być dziennikarzem katolickim w antykatolickim kraju*, w: *Media katolickie: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2010, s. 45–55.
34. Curtis L. Hancock, *Uniwersytet amerykański zdemaskowany*, „Człowiek w Kulturze” 21(2009/2010), s. 35–55.
35. Ralph McInerny, *Dłaczego jestem tomistą?*, „Człowiek w Kulturze” 21(2009/2010), s. 195–206.
36. Jude P. Dougherty, *Umiarowany islam*, „Człowiek w Kulturze” 21(2009/2010), s. 215–227.
37. Anthony Cirelli, *Jak liberalizm szkodzi katolicyzmowi w Ameryce?*, w: *Totalitaryzm – jawny czy ukryty?*, pod red. P. Jaroszyńskiego i in., Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej” i Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 183–202.
38. Andrei Marga, *Religia i państwo dzisiaj*, w: *Katolicy i polityka: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego CSsR, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2011, s. 22–39.
39. Scott J. Bloch, *Tybr wpada do Potomaku: czy prześladowanie jest konieczne dla służby społecznej?*, w: *Katolicy i polityka: szanse i zagrożenia*,

- pod red. K. Bielińskiego CSsR, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2011, s. 80–93.
40. Damien Tudehope, *Wpływ „polityki ekologicznej” na religię i politykę*, w: *Katolicy i polityka: szanse i zagrożenia*, pod red. K. Bielińskiego CSsR, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2011, s. 100–114.
 41. Peter A. Redpath, *Natura autorytetu demokratycznego*, „Człowiek w Kulturze” 22(2011–2012), s. 115–126.
 42. John Tilley, *Bankowość – perspektywa katolicka*, w: *Katolicy i ekonomia: szanse i zagrożenia*, pod red. D. Żuchowskiej, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2012, s. 64–79.
 43. (Z języka włoskiego) Salvatore Rebecchini, *Chrześcijańskie korzenie gospodarki rynkowej*, w: *Katolicy i ekonomia: szanse i zagrożenia*, pod red. D. Żuchowskiej, Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej, Toruń 2012, s. 36–52.
 44. Richard J. Fafara, *Zmiana „tonu” w Gilsona pojęciu filozofii chrześcijańskiej*, „Studia Gilsoniana” 1(2012), s. 15–28.
 45. Peter A. Redpath, *Globalizacja, nacjonalizm i współczesne problemy imigracyjne Stanów Zjednoczonych*, „Człowiek w Kulturze” 23(2013), s. 47–61.
 46. Curtis L. Hancock, *Dlaczego Gilson? Dlaczego teraz?*, „Studia Gilsoniana” 2(2013), s. 7–20.
 47. James P. Kelly, *Życie, wolność i dążenie do szczęścia: refleksje o multikulturalizmie w Ameryce*, „Człowiek w Kulturze” 24(2014), s. 137–148.
 48. Peter A. Redpath, *Współczesna nauka a totalitaryzm: znaczenie dla KUL, polskiego Narodu i Zachodu*, „Człowiek w Kulturze” 25(2015), s. 19–26.
 49. Richard Fafara, *Polska 1979–1989. Polski papież i amerykański prezydent*, „Człowiek w Kulturze” 25(2015), s. 151–182.

Hasła w słownikach i encyklopediach:

1. Adam z Buckfield, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000, s. 64.
2. Alcher z Clairvaux, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000, s. 168–169.
3. Birkenmajer Ludwik Antoni, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000, s. 585–586; także: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 1, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 114–115 [wraz z Z. Pańpuchem].
4. Borowski Franciszek, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000, s. 632–633; także: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 1, red. A. Maryniarczyk, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 141.
5. Borzęcki Wojciech, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000,

- s. 634; także: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 1, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 144.
6. *Brückner Aleksander*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000, s. 688–689; także: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 1, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 156–157.
 7. *Buczyński Wincenty*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. I, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000, s. 699; także: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 1, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 159–161.
 8. *Castro Rosalio*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. II, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2001, s. 63–64.
 9. *Ebner Ferdinand*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. III, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2002, s. 11–12.
 10. *Grisebach Eberhard*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. IV, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2003, s. 88–89.
 11. *Hugon z Fleury*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. IV, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2003, s. 616–617.
 12. *Nacjonalizm*, w: *Encyklopedia „białych plam”*, t. XII, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2003, s. 242–246.
 13. *Naród a cywilizacje*, w: *Encyklopedia „białych plam”*, t. XII, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom 2003, s. 307–314.
 14. *Langer Susanne Knauth*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. VI, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2005, s. 241–242.
 15. *Lützel Heinrich*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. VI, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2005, s. 589–590.
 16. *Maieutyczna metoda*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. VI, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2005, s. 715–716.
 17. *Morris George Sylvester*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. VII, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2006, s. 414–415.
 18. *Piccolomini Alessandro*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. VIII, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2007, s. 182–183.
 19. *Mill James*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XII, TN KUL, Lublin 2008, kol. 1061–1062.

20. *Mill John Stuart*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XII, TN KUL, Lublin 2008, kol. 1062–1065.
21. *Phelan Gerald Bernard*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. X, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2009, s. 326–327.
22. *Monod Jacques*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XIII, TN KUL, Lublin 2009, kol. 100–101.
23. *Naród polski*, w: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 2, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 215–220.
24. *Wyka Kazimierz*, w: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, t. 2, pod red. A. Maryniarczyka, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2011, s. 844–846.
25. *Steiner Rudolf*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 18, TN KUL, Lublin 2013, kol. 932–934.
26. *Strauss David Friedrich*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 18, TN KUL, Lublin 2013, kol. 1012–1013.
27. *Struve Henryk*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 18, TN KUL, Lublin 2013, kol. 1055–1056.
28. *Humanizm*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, pod red. K. Chałas, A. Maja, POLWEN, Radom 2016, s. 408–412.

Sprawozdania:

1. *Sprawozdanie z XXVII Międzynarodowego Sympozjum AMA*, „Człowiek w Kulturze” 16(2004), s. 311–313.
2. *Analogia w filozofii. VII Międzynarodowe Sympozjum Metafizyczne*, „Przegląd Uniwersytecki” 2005, nr 3, s. 5–6.
3. *Konferencja filozoficzna «Co to jest filozofia kultury?» Warszawa 8 VI 2005*, „Człowiek w Kulturze” 17(2005), s. 308–310.
4. *Sprawozdanie z VIII Międzynarodowego Sympozjum Metafizycznego z cyklu „Zadania współczesnej metafizyki”*, „Przegląd Uniwersytecki” 2006, nr 2 (100), s. 31–32; oraz „Człowiek w Kulturze” 18(2007), s. 281–283.
5. *Sprawozdanie z VII Międzynarodowego Sympozjum Filozoficznego z cyklu „Przyszłość cywilizacji Zachodu”*. Lublin, 16 kwietnia 2008 r., „Studia Elckie” 10(2008), s. 468–670.
6. *Sprawozdanie z Międzynarodowego Kongresu Filozoficznego nt. „Humanizm tomistyczny a przyszłość cywilizacji”*. Baltimore (USA), 1–3 października 2009 r., „Studia Elckie” 11(2009), s. 367–369.
7. *Sprawozdanie z VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. „Bezpieczeństwo człowieka a wartości”*. Drohiczyn, 7–9 września 2009 r., „Studia Elckie” 11(2009), s. 370–371.
8. *Sprawozdanie z Międzynarodowego Kongresu Naukowego nt. „Zdepersonalizowane społeczeństwo? Propozycje edukacyjne”*. Barcelona, 13–15 maja 2010 r., „Studia Elckie” 12(2010), s. 440–442.

9. *Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Filozoficznej nt. „Czy, jaka i dlaczego jest potrzebna filozofia dzisiaj?”*, Lublin, 23 kwietnia 2010 r., „Studia Elckie” 12(2010), s. 446–448.
10. *Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. Emigracja i cywilizacje*. Lublin, 14 maja 2011 r., „Studia Elckie” 13(2011), s. 623–625.
11. *Sprawozdanie redaktora naczelnego „Studiów Elckich” z działalności czasopisma w latach 2012–2013*, „Studia Elckie” 16(2014), nr 1, s. 139–146.

Recenzje i omówienia (wykaz niepełny):

1. *Personalistyczny wymiar tożsamości Europy* [rec.: K. Czuba, *Idea Europy kultur w nauczaniu Jana Pawła II*, „SOLI DEO”, Warszawa 2003, ss. 335], „Człowiek w Kulturze” 16(2004), s. 292–295.
2. *W trosce o dobro moralne* [rec. J. Woroniecki, *Quaestio disputata de natione et statu civili. O narodzie i państwie*, tłum. z jęz. łac. R. Maliszewski, *Servire Veritati* – IEN, Lublin 2004, ss. 74], „Studia Elckie” 9(2007), s. 470–472.
3. *Filozofia czy ideologia? Wokół podstaw edukacji oświeceniowej* [rec. Stanisław Janeczek, *Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna. Z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, ss. 340], „Człowiek w Kulturze” 20(2008), s. 349–351.
4. *Filozofia a światopogląd* [rec. Teresa Zawajska, *Od epistemologii do historiozofii. Poglądy filozoficzne Wojciecha Dziędużyskiego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, ss. 354], „Człowiek w Kulturze” 22(2011–2012), s. 310–313.

Artykuły popularnonaukowe (wykaz niepełny):

Autorytet pilnie poszukiwany, „Martyria” 2004, nr 3, s. 20.
Recepta na życie, „Martyria” 2004, nr 4, s. 19.
Żądza pieniądza, „Martyria” 2004, nr 5, s. 15.
Postaw na miłość!, „Martyria” 2004, nr 7–8, s. 16.

Internet (tylko jeżeli nie było zapisane w formie drukowanej):

1. Thomistic Personalism [Holy Apostles College & Seminary, CT, USA], <https://www.youtube.com/watch?v=9_bmBjQl0MM>, dostęp: 27.03.2017.

Inne:

1. 2002–2014 – członek redakcji rocznika: „Człowiek w Kulturze” [wydawca: Katedra Filozofii Kultury KUL i Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, ISSN 1230-4492].
2. 2004–2006 – członek redakcji rocznika „Elckie Studia Teologiczne” [wydawca: Instytut Teologiczny Diecezji Elckiej, ISSN 1643-5532].
3. 2012–2013 – redaktor naczelny kwartalnika: „Studia Elckie” [wydawca: Wydawnictwo Diecezjalne ADALBERTINUM w Elku, ISSN 1896-6896].
4. Od 2012 r. – redaktor naczelny kwartalnika: „Studia Gilsoniana” [wydawca: International Étienne Gilson Society, ISSN 2300-0066].

IV. Bibliografia

Wyższe Seminarium Duchowne w Elku. Historia, wykładowcy i ich publikacje w latach 1992–2005, pod red. W. Kalinowskiego, Elk 2006, s. 297–301; *Schematyzm diecezji elckiej 2012*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 741; W. Guzewicz, *Katalog duchowieństwa diecezji elckiej. Zmiany administracyjno-personalne w latach 1992–2017*, Elk 2018; tenże, *Wkład duchowieństwa diecezji elckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 1: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Elckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219; M. Sieńkowski, *Bibliografia czasopisma naukowego diecezji elckiej „Studia Elckie” 1999–2018: artykuły naukowe*, „Studia Elckie” 21(2019), nr 1, s. 133–163; tenże, *Bibliografia czasopisma naukowego diecezji elckiej „Studia Elckie” 1999–2018: materiały, recenzje, sprawozdania, Od Redakcji, miscellanea*, „Studia Elckie” 21(2019), nr 1, s. 165–183.

BIBLIOGRAFIA

- Guzewicz W., *Bibliografia Elckich Studiów Teologicznych. Tomy 1–6 (2000–2006)*, „Studia Elckie” 9(2007), s. 351–362.
- Guzewicz W., *Historia diecezji elckiej w latach 1992–2017 (wybrane zagadnienia)*, „Studia Elckie” 19(2017), numer specjalny, s. 629–636.
- Guzewicz W., *Katalog duchowieństwa diecezji elckiej. Zmiany administracyjno-personalne w latach 1992–2017*, Elk 2018.
- Guzewicz W., *Wkład duchowieństwa diecezji elckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 1: Dorobek piśmienniczy)*, „Studia Elckie” 20(2018), nr 2, s. 205–219.
- Guzewicz W., *Wkład duchowieństwa diecezji elckiej w rozwój intelektualny Polski i regionu (Część 2: Stopnie i tytuły oraz czasopisma naukowe)*, „Studia Elckie”, 20(2018), nr 3, s. 319–327.
- Schematyzm diecezji elckiej 2012*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012.
- Sieńkowski M., *Bibliografia czasopisma naukowego diecezji elckiej „Studia Elckie” 1999–2018: artykuły naukowe*, „Studia Elckie” 21(2019), nr 1, s. 133–163.
- Sieńkowski M., *Bibliografia czasopisma naukowego diecezji elckiej „Studia Elckie” 1999–2018: materiały, recenzje, sprawozdania, Od Redakcji, miscellanea*, „Studia Elckie” 21(2019), nr 1, s. 165–183.

BIBLIOGRAPHY OF THE LITERATURE OF THE CLERGY OF THE ELK DIOCESE IN 1992–2017 (PRIEST ANTONI SKOWROŃSKI, PRIEST PAWEŁ TARASIEWICZ)

SUMMARY

The article presents the literary output of two priests from the Elk diocese, i.e. father Antoni Skowronski, father Paweł Tarasiewicz. They belong to a group of people with education in philosophy. The bibliography concerns the years 1992–2017.

KEY WORDS: bibliography, philosophy, priest Antoni Skowroński, priest Paweł Tarasiewicz

GLOSY / GLOSSES**JOANNA WOJCIECHOWICZ****GŁOSA DO UCHWAŁY SĄDU NAJWYŻSZEGO
Z DNIA 8 SIERPNIA 2019 R. (III UZP 3/19) DOTYCZĄCEJ
PROBLEMU DOPUSZCZALNOŚCI ZALICZANIA
DO OKRESÓW PRACY W SZCZEGÓLNYCH WARUNKACH
ZATRUDNIENIA TRAKTORZYSTY W ROLNICTWIE**

Głosowana uchwała¹ dotyczy problemu dopuszczalności zaliczania do okresów pracy w szczególnych warunkach zatrudnienia traktorzysty w rolnictwie. Problem ten jest istotny ze względów praktycznych, gdyż od określonego wymiaru i rodzaju pracy w szczególnych warunkach zależy prawo do emerytury w obniżonym wieku emerytalnym.

Przejsicie na wcześniejszą emeryturę umożliwia art. 184 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (dalej u.e.r., ustawa emerytalna)². Przepis ten stanowi, że prawo do wcześniejszej emerytury może nabyć mężczyzna po ukończeniu 60 r. ż., a kobieta po ukończeniu 55 r. ż., jeżeli udowodnią na dzień 1 stycznia 1999 r. okresy składkowe i nieskładkowe wynoszące co najmniej 20 lat dla kobiet i 25 lat dla mężczyzn, w tym co najmniej 15 lat pracy w warunkach szczególnych.

Ponadto od udowodnienia 15 lat pracy w szczególnych warunkach zależy prawo do emerytury pomostowej i rekompensaty uregulowanych przepisami ustawy z dnia 19 grudnia 2008 r. o emeryturach pomostowych (dalej u.e.p., ustawa pomostowa)³. W art. 4 u.e.p. wymienione są wszystkie warunki niezbędne do przyznania emerytury pomostowej. Jednym z nich jest praca w szczególnych warunkach wykonywana przed 1 stycznia 1999 r. (art. 4 pkt 5 u.e.p.).

Natomiast rekompensata, jak stanowi art. 21 u.e.p., przysługuje tym pracownikom, którzy osiągnęli co najmniej 15 lat pracy w szczególnych warunkach, ale nie nabyli prawa do emerytury pomostowej bądź emerytury wcześniejszej w rozumieniu art. 184 u.e.r.

Trzeba podkreślić, że emerytury wcześniejsze przyznawane w trybie art. 184 u.e.r. są świadczeniami o charakterze wygasającym. Wynika to z warunku

JOANNA WOJCIECHOWICZ – Zakład Ubezpieczeń Społecznych, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6292-7061>, e-mail: wojciechowicz.joanna@gmail.com

¹ Uchwała Sądu Najwyższego z 8 sierpnia 2019 r., sygn. akt III UZP 3/19, LEX nr 2703006.

² Tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r., poz. 53.

³ Tekst jednolity: Dz. U. z 2018 r., poz. 1924.

udowodnienia ogólnego stażu pracy na dzień 1 stycznia 1999 r. w wymiarze 20 dla kobiet i 25 lat dla mężczyzn. Dla kobiet urodzonych w 1964 r. oraz mężczyzn urodzonych w 1959 r. oznaczałoby to konieczność rozpoczęcia pracy zawodowej od 15 r. ż. Tym samym organ rentowy rozpatruje obecnie niemal wyłącznie wnioski o emerytury pomostowe i rekompensaty.

W przypadku emerytury wcześniejszej przyznawanej na podstawie art. 184 u.e.r., praca w szczególnych warunkach to praca, o której mowa w art. 32 u.e.r. Natomiast w odniesieniu do emerytury pomostowej i rekompensaty prawo do świadczeń uzyskują osoby, które wykonują pracę w szczególnych warunkach w rozumieniu art. 32 u.e.r. bądź art. 3 ust. 1 u.e.p.

Definicja pojęcia „praca w szczególnych warunkach” zawarta jest w przepisach art. 32 ust. 2 ustawy emerytalnej. Za pracowników zatrudnionych w szczególnych warunkach uważa się pracowników zatrudnionych przy pracach o znacznej szkodliwości dla zdrowia oraz o znacznym stopniu uciążliwości wymagających wysokiej sprawności psychofizycznej ze względu na bezpieczeństwo własne lub otoczenia. Natomiast rodzaje prac wykonywanych w warunkach szczególnych są określone w wykazach A i B, stanowiących załączniki do rozporządzenia Rady Ministrów z 7 lutego 1983 r. w sprawie wieku emerytalnego pracowników zatrudnionych w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze⁴. Praca kierowców ciągników (traktorzystów) jest wymieniona, obok kierowców kombajnów i pojazdów gąsienicowych, pod poz. 3 w dziale VIII, poddziale „Transport” wykazu A.

Przez wiele lat obowiązywania przepisów ustawy emerytalnej (od 1 stycznia 1999 r.) praca traktorzystów była uznawana za pracę w szczególnych warunkach. Zatem ubezpieczony, który dołączył do wniosku o emeryturę stosowne świadectwo wykonywania pracy w szczególnych warunkach, wraz ze spełnieniem pozostałych ustawowych warunków uzyskiwał prawo do emerytury wcześniejszej. Przed sądy powszechne trafiały sprawy, w których organ rentowy odmawiał prawa do emerytury z uwagi na brak wspomnianego świadectwa pracy lub wówczas gdy o emeryturę ubiegali się członkowie kółek rolniczych oraz rolniczych spółdzielni produkcyjnych i innych spółdzielni zajmujących się produkcją rolną, a ich zatrudnienie nie wynikało ze stosunku pracy, lecz z członkostwa w tych kółkach bądź spółdzielniach⁵.

Natomiast w odniesieniu do pracowników zatrudnionych w kółkach i spółdzielniach rolniczych bądź też państwowych gospodarstwach rolnych na stanowiskach traktorzystów ani organ rentowy, ani sądy nie miały wątpliwości, że jest to praca wykonywana w szczególnych warunkach.

Sądy zauważały, że istotnie spółdzielnie kółek rolniczych i państwowe gospodarstwa rolne nie należą do sektora transportowego gospodarki. Podkreślały jednak, że pod poz. 3 działu VIII tego wykazu oprócz pracy kierowców ciągników

⁴ Dz. U. Nr 8, poz. 43.

⁵ Sądy podzielają stanowisko organu rentowego, że zgodnie z art. 32 ustawy emerytalnej emerytura w wieku obniżonym przysługuje wyłącznie ubezpieczonym będącym pracownikami, zatem nie mają do niej prawa osoby, dla których podstawą świadczenia pracy nie jest stosunek pracy, lecz stosunek członkostwa w spółdzielni/kółku.

wymienione zostały również prace kierowców kombajnów lub pojazdów gasieniowych. Kombajny, podobnie jak ciągniki (traktory), wykorzystywane są przede wszystkim w rolnictwie, głównie przy pracach polowych, nie zaś w transporcie. Ponadto kierowcy zarówno ciągników, jak i kombajnów oraz pojazdów gasieniowych muszą zdobyć szczególne uprawnienia do kierowania tymi pojazdami nie tylko z uwagi na ich większe gabaryty, ale i specyficzną obsługę. Sądy zwracały też uwagę na warunki, w jakich te pojazdy były prowadzone (zwiększony hałas, nadmierne drgania, nieutwardzone podłoże, po którym się poruszają i związane z tym np. zapylenie). To właśnie specyficzne warunki pracy panujące przy kierowaniu tymi pojazdami decydowały, że prace kierowców ciągników, kombajnów i pojazdów gasieniowych były zaliczane do prac wykonywanych w szczególnych warunkach, czyli prac o znacznej szkodliwości dla zdrowia oraz o znacznym stopniu uciążliwości i wymagających wysokiej sprawności psychofizycznej ze względu na bezpieczeństwo własne bądź otoczenia. Zdaniem sądów przyjęcie, że tylko kierowcy ciągników, kombajnów i pojazdów gasieniowych zatrudnieni w firmach transportowych wykonywali pracę w warunkach szczególnych w rozumieniu art. 32 ust. 2 ustawy emerytalnej, wypaczałoby sens tej regulacji, gdyż te specyficzne pojazdy wykorzystywane są przede wszystkim do określonego rodzaju prac polowych, wojskowych, ziemnych, a nie jako środek transportu. Z art. 32 ustawy emerytalnej wynika wprost, że praca w szczególnych warunkach to praca, w której pracownik w sposób znaczny narażony jest na czynniki niekorzystne dla zdrowia. Praca w takich warunkach przyczynia się do szybszego obniżenia wydolności organizmu, stąd też osoba wykonująca taką pracę ma prawo do emerytury wcześniej niż inni ubezpieczeni. Prawo do emerytury w wieku niższym od powszechnego z tytułu wykonywania pracy w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze jest ściśle związane z szybszą utratą zdolności do zarabkowania w uwagi na szczególne warunki lub szczególny charakter pracy. Decydujące znaczenie w przedmiotowej sprawie winny mieć szkodliwe dla zdrowia warunki pracy ubezpieczonego nie zaś dział gospodarki, do którego należał wówczas jego pracodawca⁶.

Powyższe stanowisko jest zgodne z poglądem Sądu Najwyższego, który stwierdził, że zasada stanowiskowo-branżowego charakteru wyodrębnienia prac kwalifikujących do nabycia prawa do emerytury w wieku niższym nie ma charakteru absolutnego i w szczególnych okolicznościach sprawy można od niej odstąpić. Za wykonywaną w warunkach szczególnych należy uznawać również pracę przyporządkowaną w załącznikach do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 lutego 1983 r. do innego działu przemysłu niż ten, w którym jest ona świadczona, w sytuacji gdy stopień szkodliwości lub uciążliwości danego rodzaju pracy nie wykazuje żadnych różnic w zależności od branży, w której jest wykonywana. Może się bowiem zdarzyć, że dany zakład pracy wykonywał także

⁶ Tak: wyrok Sądu Apelacyjnego (SA) w Łodzi z 2 stycznia 2012 r., sygn. akt III AUa 773/12, LEX nr 1240004; wyrok SA w Łodzi z 5 lutego 2013 r., sygn. akt III AUa 910/12, LEX nr 1282799; wyrok SA w Gdańsku z dnia 19 kwietnia 2016 r., sygn. akt III AUa 2034/15, LEX nr 2044400; wyrok SA w Gdańsku z dnia 12 października 2016 r., sygn. akt III AUa 792/16, LEX nr 2225467; wyrok SA w Szczecinie z 27 kwietnia 2017 r., sygn. akt III AUa 646/16, LEX nr 2295141.

zadania całkowicie odpowiadające innemu działowi gospodarki, a co za tym idzie – szkodliwość danego rodzaju pracy odpowiada szkodliwości pracy przyporządkowanej do innej branży. Decydujące znaczenie ma w tym przypadku to, czy pracownik w ramach swoich obowiązków stale i w pełnym wymiarze czasu pracy narażony był na działanie tych samych szkodliwych czynników, na które narażeni byli pracownicy innego działu przemysłu, w ramach którego to działu takie same prace zaliczane są do pracy w szczególnych warunkach. Nie można wówczas negować świadczenia pracy w warunkach szczególnych tylko dlatego, że w załączniku do rozporządzenia w sprawie wieku emerytalnego pracowników została przyporządkowana do innego działu przemysłu. Sąd Najwyższy uznał ponadto, że różnicowanie stanowisk pracy z uwagi na poszczególne działy przemysłu w sytuacji, gdy pracownik byłby narażony na działanie tych samych czynników, na które narażeni byli pracownicy innego działu przemysłu, byłoby naruszeniem zasady równości w zakresie uprawnień do ubezpieczenia społecznego pracowników wykonujących taką samą pracę⁷.

Jednak równolegle do zaprezentowanego stanowiska zaczął się kształtować inny pogląd. Zgodnie z nim istotne jest znaczenie przyporządkowania danego rodzaju pracy do określonej branży przemysłu, a usystematyzowanie prac o znacznej szkodliwości i uciążliwości do oddzielnych działów przemysłu nie jest przypadkowe, gdyż należy przyjąć, że konkretne stanowisko pracy jest narażone na ekspozycje czynników szkodliwych w stopniu mniejszym lub większym w zależności od tego, w którym dziale przemysłu jest umiejscowione. Tym samym do zatrudnienia w szczególnych warunkach nie można zaliczyć okresów pracy wykonywanej przez kierowców ciągników (traktorzystów) wykonujących prace polowe, gdyż dla zakwalifikowania takiej pracy do prac w szczególnych warunkach istotne jest, czy była ona wykonywana w transporcie, a jeżeli nawet kierowca ciągnika (traktorzysty) w pozostałym czasie (tj. poza pracami polowymi) wykonywał prace transportowe, to zaliczenie ich do zatrudnienia szczególnego wymaga spełnienia wymogu dotyczącego stałego (codziennego) charakteru takiej pracy i pełnoetatowego zatrudnienia przy takich pracach (§ 2 ust. 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 7 lutego 1983 r.)⁸.

Na podstawie tak ukształtowanego poglądu organ rentowy odmawia obecnie prawa do emerytury wcześniejszej, emerytury pomostowej i rekompensaty, w sytuacji gdy zainteresowany do wniosku o świadczenie dołącza świadectwo potwierdzające pracę na stanowisku traktorzysty u pracodawcy należącego do resortu rolnictwa.

⁷ Wyroki SN: z 6 lutego 2014 r., sygn. akt I UK 314/13, LEX nr 1439383, z 25 marca 2014 r., I UK 337/13, LEX nr 1458817, z 14 lutego 2018 r., I UK 549/16, LEX nr 2486882.

⁸ Tak wyroki SN: z 22 października 2013 r., III UK 144/12, z 3 grudnia 2013 r., I UK 172/13, LEX nr 1467147, LEX nr 1455745, z 13 sierpnia 2015 r., II UK 298/14, LEX nr 1797093, z 5 maja 2016 r., III UK 132/15, LEX nr 2052411, z 13 lipca 2016 r., I UK 218/15, LEX nr 2052411, z 16 lutego 2017 r., II UK 730/15, LEX nr 2252207, 23 lutego 2017 r., I UK 76/16, LEX nr 2252218, z 23 lutego 2017 r., I UK 43/16 LEX nr 2258058, z 20 kwietnia 2017 r., I UK 154/16, LEX nr 2305919, z 14 listopada 2017 r., II UK 527/16, LEX nr 2428781, z 19 kwietnia 2018 r., I UK 86/17, LEX nr 2549194, z 27 czerwca 2018 r., I UK 178/17, LEX nr 2521656, z 27 czerwca 2018 r., I UK 168/17, LEX nr 2565795.

Natomiast sądy powszechne nie zaaprobowwały takiego podejścia do omawianego problemu. W większości przypadków sądy prowadzą postępowanie mające na celu ustalenie charakterystyki czynności pracowniczych wykonywanych przez odwołującego się w spornym okresie zatrudnienia. Jeżeli z poczynionych ustaleń wynika, że ubezpieczony zatrudniony w gospodarstwie rolnym poza pracami typowo rolniczymi wykonywał usługi transportowe (np. odśnieżanie dróg), wówczas sądy uznają, że tym samym należy pracę taką zaliczyć do pracy w szczególnych warunkach.

Powyższe postępowanie jest kwestionowane przez część doktryny. Zgodnie ze stanowiskiem Danuty Ciszewskiej sam fakt łączenia różnych czynności zawodowych nie ma bezpośredniego wpływu na ich określenie jako pracy wykonywanej w szczególnych warunkach. Wręcz przeciwnie, § 2 ust. 1 rozporządzenia RM z dnia 7 lutego 1983 r. w sprawie wieku emerytalnego pracowników zatrudnionych w szczególnych warunkach lub szczególnym charakterze stanowi, że tylko praca wykonywana stale w pełnym wymiarze czasu pracy może być traktowana jako praca wykonywana w warunkach szczególnych. Zatem łączenie stanowisk traktorzysty polowego i traktorzysty transportowego nie może stanowić przesłanki do uznania jej za pracę wykonywaną w warunkach szczególnych⁹.

Podobnie twierdzi Ryszard Sadlik, wskazując, że przyjęcie możliwości wykonywania pracy w warunkach szczególnych także wówczas, gdy praca ta była świadczona w zupełnie innej gałęzi przemysłu, niż to wynika z przepisu załącznika do rozporządzenia w sprawie wieku emerytalnego pracowników, jest całkowicie sprzeczne z treścią tych załączników, przyjętym w nich sposobem regulacji oraz ich celem. Przyporządkowanie danego rodzaju pracy do określonego rodzaju przemysłu było świadomym i uzasadnionym zabiegiem twórców omawianych przepisów uznających, że jedynie praca wykonywana w konkretnej gałęzi przemysłu powoduje wcześniejszą utratę zdolności do pracy i w konsekwencji uzasadnia obniżenie wieku emerytalnego. Nie można więc negować takiej regulacji, dopuszczając nieprzewidziane w przepisach wyjątki¹⁰.

Kolejne wątpliwości odnośnie do uznania bądź nie pracy traktorzysty jako pracy w szczególnych warunkach narodziły się na gruncie wykładni przepisów prawa.

Zgodnie z jednym z nich praca traktorzysty jest pracą w szczególnych warunkach. W niewielkim uproszczeniu chodzi o to, że praca kierowcy rolniczego ciągnika (traktorzysty), zaliczana do I kategorii zatrudnienia według rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 września 1956 r. w sprawie zaliczania pracowników do kategorii zatrudnienia¹¹, przy uwzględnieniu § 9 rozporządzenia Rady

⁹ D. Ciszewska, *Glosa do wyroku SA w Gdańsku z 19 kwietnia 2016 r., III AUa 2034/15*, „Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej” 4(2016), s. 71.

¹⁰ R. Sadlik, *Ubezpieczenie społeczne – zasada równości w ubezpieczeniach społecznych – praca w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze – emerytura w obniżonym wieku emerytalnym, glosa do wyroku SN z 6 lutego 2014 r., sygn. akt I UK 314/13*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 11(2015), s. 1621–1622.

¹¹ Dz. U. Nr 39, poz. 176.

Ministrów z dnia 4 maja 1979 r. w sprawie pierwszej kategorii zatrudnienia¹², mieści się w rozszerzonym na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów dnia 7 lutego 1983 r. w sprawie wieku emerytalnego pracowników zatrudnionych w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze katalogu prac wykonywanych w szczególnych warunkach, o których mowa w § 4¹³.

W orzecznictwie SN utorował sobie drogę pogląd przeciwny, zgodnie z którym powyższa teza jest niedopuszczalna, bowiem skoro w obowiązującym prawie nie ma odwołania do wcześniej obowiązujących w tej materii przepisów, zatem ich treść nie może być podstawą twierdzeń budowanych w drodze wykładni historycznej¹⁴.

Te dwa rozbieżne poglądy stały się kanwą dla głosowanej uchwały SN. Zgodnie z nią pracy traktorzysty w rolnictwie wykonywanej w okresie obowiązywania rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 września 1956 r. w sprawie zaliczania pracowników do kategorii zatrudnienia nie uważa się za okres zatrudnienia w szczególnych warunkach, o którym mowa w art. 184 ust. 1 pkt 1 w związku z art. 32 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych.

Niestety powyższa uchwała została zawężona wyłącznie do kwestii związanych z przyznawaniem emerytur w trybie art. 184 ustawy emerytalnej. Co, jak wykazałam wcześniej, jest zabiegiem spóźnionym. Oczywiście sądy powszechne będą mogły dokonywać subsumpcji ustaleń poczynionych przez SN do toczących się sporów o prawo do emerytury pomostowej bądź też rekompensaty. Jednak zagadnienie prawne nie powinno ograniczać się wyłącznie do emerytur, o których mowa w art. 184 u.e.r., skoro w takim samym zakresie dotyczy także emerytur pomostowych i rekompensat, o których mowa w ustawie o emeryturach pomostowych.

Jeszcze większe zastrzeżenia budzi zakres problemu, jakim zajął się SN. Ograniczony on został jedynie do wykładni przepisów prawa i odpowiedzi na pytanie, czy praca traktorzysty zatrudnionego w rolnictwie jest pracą w szczególnych warunkach. Gdyby odpowiedź na tak sformułowane zagadnienie prawne była pozytywna, wówczas uchwała spełniłaby swoją rolę i usunęła rozbieżności w dotychczasowym orzecznictwie.

Niestety ze zrekonstruowanych wypowiedzi sądów wynika, że problem jest o wiele bardziej złożony. W judykaturze występują co najmniej trzy odrębne poglądy.

Pierwszy odmawia pracy traktorzysty w rolnictwie przymiotu pracy w szczególnych warunkach z uwagi na to, że praca traktorzysty wymieniona jest wyłącznie w resorcie transportu.

Drugi pogląd stanowi, że koncentrowanie się wyłącznie na stanowiskowo-branżowym podziale stanowisk jest niesprawiedliwe, a praca traktorzysty w rolnictwie i transporcie jest narażona na takie same czynniki szkodliwe.

¹² Dz. U. Nr 13, poz. 86.

¹³ Wyroki SN z: 14 lutego 2108 r., sygn. akt I UK 153/17, LEX nr 2486882, z 6 czerwca 2018 r., I UK 153/17, LEX nr 2498084.

¹⁴ Wyrok SN z 18 stycznia 2018 r., sygn. akt I UK 522/16, LEX nr 2483355.

Zgodnie z kolejną koncepcją praca traktorzysty w rolnictwie jest pracą w szczególnych warunkach, ale tylko wówczas gdy nie ogranicza się wyłącznie do prac polowych. W tym ostatnim przypadku sądy badają, czy traktorzysta zatrudniony w zakładzie rolnym wykonuje również prace transportowe. Wydaje się, że ten tryb postępowania został zaakceptowany także w komentowanej uchwale, gdyż w uzasadnieniu SN wskazuje, że w sytuacji, gdy stopień szkodliwości lub uciążliwości danego rodzaju pracy nie wykazuje żadnych różnic w zależności od branży, w której praca ta jest wykonywana, brak jest podstaw do zanegowania świadczenia jej w warunkach szczególnych tylko dlatego, że w załączniku do rozporządzenia została ona przyporządkowana do innego działu gospodarki. Pod warunkiem jednak, że praca traktorzysty w branży rolniczej będzie ściśle związana z przewożeniem (transportem) różnych towarów, a nie z wykonywaniem z użyciem ciągnika (traktora) prac stricte rolniczych – polowych.

Takie podejście budzi jednak kontrowersje z uwagi na to, że pracę w szczególnych warunkach stanowi wyłącznie praca wykonywana stale i w pełnym wymiarze czasu pracy. Natomiast w zdecydowanej większości przypadków traktorzyści zatrudnieni w branży rolniczej wykonują zarówno prace polowe, jak i transportowe. Najczęściej jest to praca w polu od wiosny do jesieni i praca w transporcie wykonywana zimą.

Niestety z uwagi na upływ czasu, jaki ma miejsce w odniesieniu do spornych okresów zatrudnienia, ustalenie wymiaru czasu i szczegółowego charakteru pracy jest właściwie niemożliwe.

Reasumując, omawiana uchwała tylko w ograniczonym zakresie usuwa rozbieżności zaistniałe w orzecznictwie.

**A GLOSS TO THE RESOLUTION OF THE SUPREME COURT OF 8 AUGUST 2019
(FILE REF. NO. III UZP 3/19) ON THE ADMISSIBILITY OF CLASSIFYING
THE EMPLOYMENT OF AN AGRICULTURAL TRACTOR DRIVER
AS WORK DONE UNDER SPECIAL CONDITIONS**

SUMMARY

The gloss addresses the resolution of the Supreme Court of 8 August 2019 (file ref. no. III UZP 3/19). The author analyses the possibility of recognizing the agricultural work performed by a tractor driver as work done under special conditions. She notes two distinct views held on this issue in the judiciary; however, this resolution resolves discrepancies in the jurisprudence only to a limited extent.

KEY WORDS: early retirement, retirement age, work done under special conditions.

RECENZJE / REVIEWS**JUGOSLAV ACHKOSKI**

**PIOTR GAWLICZEK, WOJCIECH GUZEWICZ,
KHAYAL ISKANDAROV, *DEFENCE EDUCATION
ENHANCEMENT PROGRAMME AS VEHICLE
TO STRENGTHEN AND STIMULATE COOPERATION
BETWEEN NATO AND PARTNERS. CASE STUDIES
– SOUTH CAUCASUS AND UKRAINE.
ADL PERSPECTIVE*, WYDAWNICTWO UWM,
OLSZTYN 2020, PP. 188**

The book *Defence Education Enhancement Programme as Vehicle to Strengthen and Stimulate Cooperation Between NATO and Partners. Case Studies – South Caucasus and Ukraine. ADL Perspective*, written by, presents extraordinary work in the field of Professional Military Education (PME) that is tightly related to Defence Education Enhancement Programme (DEEP) – network of contributors who offer services in Defence Education for Allies and partners under the umbrella of NATO.

Nowadays, NATO allies and its partners are faced by enormous number of threats and the answer to those threats has to be adequate in terms of societies' readiness and engagement of optimum defence resources. Therefore, the education, especially military education could contribute to a great extent in countering those threats. The Defence Education Enhancement Programme is a NATO's tool for supporting and restructuring military educational institutions on a bilateral level, especially institutions from partner countries.

According to the authors, the aim of the monograph is to show and review the NATO DEEP agenda and to highlight the challenges and implications of its implementation and examine the extent to which this initiative contributes to the cooperation in the field of education in the South Caucasus region, as well as also Ukraine. Furthermore, the aim of the book is based on a very wide scope of literature. According to the previously mentioned aim and exploited literature, the authors' objective is to convince readers and to prove the cooperation in the field of education via case studies presented in the monograph related to South Caucasus and Ukraine. Also, the objective is extended with the explanation

of NATO DEEP ADL Portal as an Information Technology (IT) tool for successful application of DEEP. It means that DEEP ADL Portal provides possibilities for exchanging expertise, knowledge and ideas on ADL and it also serves as a repository of online courses used by Professional Military Education Institutions in NATO Allies and DEEP Partner countries. Notwithstanding, the monograph is aimed to the readership which presents an audience from the PME, because DEEP is directed toward people from Society related to defence and education. However, the book is not limited to that audience, it could also help readership, not connected to defence and education, consider technology solutions (e.g. ADL PORTAL)

The monograph is comprised of the 3 elements (Front Matter, Body Matter and End Matter). The 1st element – Front Matter is composed of the following titles: Table of Content, List of Abbreviations and Acronyms, and Introduction. The 2nd element – Body Matter is composed of 5 Chapters as the core content of the book. The 3rd element – End matter is consisted of the section Conclusion, Bibliography and Annexes 1–2. The Introduction, the Conclusion, the 1st Chapter and the 4th Chapter are written by the Piotr Gawliczek. Next, the 5th Chapter is written by the Wojciech Guzewicz and the work for writing the 2nd and 3rd Chapters is carried out by Khayahal Iskandarov. Considering the structure of the monograph, the chapters are named by following order: Chapter I, “NATO DEEP Cooperation, Coordination and Partners”; Chapter II, “Profesional Military Education as a Facilitator of Interoperability with NATO-Partners’ Perspective”; Chapter III, “Current and Future Perspectives of Deep – South Caucasus Perspective”; Chapter IV, “Development of DEEP Agenda – Ukrainian Perspective”; Chapter V, “NATO DEEP ADL Portal”. Additionally, chapters in the monograph begin with the short introduction and each chapter and also, subchapters end with the useful conclusion.

The first chapter provides full explanation about DEEP and its role among NATO Allies and DEEP partner countries. It is worth to be pointed out challenges in cybersecurity domain are increased and the need of the education via creation of online courses and knowledge sharing is required as never before. Hence, DEEP is presented as a driving force for creating new courses in cybersecurity.

Considering the interoperability, DEEP is NATO initiative which provides immense support in development of educational institutions in defence sector and not only there, also it contributes to the entire spectrum of defence where it is needed in NATO partners countries. Also, the NATO partner countries recognizes the necessity in terms of interoperability in Professional Military Education in order to respond on a wide range of security challenges. To be achieved previously mentioned goal, authors introduce several objectives which have to be accomplished.

In the Chapter III of the monograph is revealed that current and future perspective of DEEP in the South Caucasus is based on a requirement by the regional countries for shaping defence institution, which is related to collaborative training and education following the established NATO standards. The authors, in their book, write that is often forgotten or overlooked, but institutional change

must come from within the country rather than be exported from other places. On that way, DEEP is providing assistance to shape the defence institution of developing country and has aided NATO in remaining a relevant, international actor. Based on conducted analysis regarding success of DEEP in the South Caucasus Region, the authors report in their monograph that Kazakhstan (not NATO-aspired country) is ahead of Armenia and Azerbaijan. Also, in the analysis is mentioned that Georgia is the most successful user of NATO mechanism.

The specificity of NATO DEEP programme related to Ukraine is mentioned as a classical example of establishing bilateral relations on the step by step basis. The effort of establishing those relations resulted in 2012, DEEP to be officially launched in Ukraine. It is worth to be mentioned the NATO DEEP-Ukrainian's success because of the complicated security environment and the Ukraine's geostrategic position in the region (the border with Russia). Nevertheless, several demonstration and examples are written in the monograph which are related to case study DEEP-Ukraine. One of the examples is UAF ADL dimension, which is introduced upon cooperation between NATO DEEP and Government of Ukraine. This concept produced immense support of PME institutions and the establishment of solid base for ADL capacity development in UKR.

The tool, which is used by DEEP to provide support to partner countries is DEEP ADL portal. There are many functionalities embedded into portal and the authors provide screenshots and explanations about figures which describe ADL portal. The users of DEEP ADL portal, which is LMS ILIAS platform are students from NATO Allies and DEEP partner countries. Also, another group of users of DEEP ADL portal, from administrative point of view, are expert community that will benefit from expertise and knowledge sharing on online course design.

In the introductory part and conclusion remarks of the monograph, in order to be provided general overview of the DEEP as a vital means of NATO in the contemporary society, the authors organize and synthesize the reported knowledge into much larger, more meaningful package. A conclusion, list of the bibliography and Annexes 1–2 close the book.

The main point of the book is DEEP in function of shaping education and training in NATO partners countries exploiting host nation military educational institutions and other stakeholders (in the field of defence education and training) based on bilateral agreement. The previous assertion refers that not only NATO PFP countries are "clients" of the NATO DEEP, but also non-NATO aspired countries (i.e. Kazakhstan).

Although, the existence of research articles and publicly available online resources about DEEP is obvious, the monograph presents remarkable work which could be used in different sectors in society (military, education, IT, politics, etc.), and also, in cross-sectoral collaboration.

The messages, which is interesting for the readership, the monograph highlighted that NATO DEEP is fully capable to actively support capacity development, tighten cooperation and lead towards the standardization and interoperability in military educational institution in South Caucasus countries.

In continuation of previous assertion, the authors in the monograph, write: "However, utilizing DEEP in pursuit of peace and prosperity in the region is professional and non-political, which does not endanger relations with neighbor countries and should not antagonize them"... "The active implementation of NATO's DEEP program by the countries in the South Caucasus significantly affects the integration process of the whole region which is struggling to catch up with the Western (at least Central and Eastern Europe) countries regardless of different obstacles".

Based on the previously mentioned statements about DEEP, it could be firmly concluded that DEEP is "solid" tool for strengthening and stimulating cooperation among NATO Allies and its partners. Additionally, authors have succeeded to achieve their aim in order to send key message and not only to the readership from the defence community, but also to the broader audience.

The supportive statement about enhancement of DEEP in the recent years is presented via numbers starting from 2013 (85 events) until 2018 (250 events). The presented data are the clear evidence about contribution of DEEP in NATO's efforts to project stability in Euro-Atlantic area and beyond.

At the end of the monograph are two Annexes. These two Annexes are connected because in first one is described high-level business requirements for conducting analysis of the feasibility for implementation of the DEEP ADL solution and in the second one is mentioned key excerpts from NATO ADL handbook. The connection of the Annexes is done in appropriate manner, which is used to support Chapter V. It is important for practitioners to be inform how DEEP ADL platform is established because sharing the information help in stabling ADL platform among own defence institution and creation of online courses. Regarding the bibliography, the information source working, research and studying of literature are correct. The authors used all relevant literature sources that are shown in the list of literature.

Technical terms were used, of course, but each basic term was carefully defined at first use. The book is easy to read and understand. The authors take a reader through their thoughts and show very interesting case studies and practical applications.

The book *Defence Education Enhancement Programme as Vehicle to Strengthen and Stimulate Cooperation Between NATO and Partners. Case Studies – South Caucasus and Ukraine. ADL Perspective* is written in a professional style, in accordance with the present literary trend, clearly written, well organized, and with good editing. Command of language is high; the authors express their thoughts excellently in English. Adequate proof reading was provided. Clarity of reasoning is high, and it is easy to follow the flow of logic and see how the conclusions follow the information presented. There is enough abstraction in the form of clustering to offer hands-on advice for a reader.

LISTA RECENZENTÓW: „CIVITAS ET LEX” 2020 (THE LIST OF REVIEWERS: „CIVITAS ET LEX” 2020)

Redakcja „Civitas et Lex” pragnie podziękować wszystkim recenzentom za podjęty przez nich trud i wnikliwe uwagi na temat prac opublikowanych na łamach naszego kwartalnika w 2020 r. Z nadzieją na kolejne lata owocnej współpracy, specjalne wyrazy uznania skierowane są do następujących osób:	The Editorial Board of „Civitas et Lex” wishes to thank all the Peer Reviewers for their hard work and diligence in reviewing articles submitted for publication in 2020. With a great hope for the further fruitful cooperation, the special appreciations are addressed to:
---	---

Jugoslav **Achkoski** (Military Academy “General Mihaillo Apostolski”, Macedonia)
 Mirosław **Banasik** (UJK)
 Ks. Stanisław **Borutka** (UPJPII)
 Stanisław **Bożyk** (UwB)
 Elsa M. **Bruni** (“G. d’Annunzio” University of Chieti-Pescara, Włochy)
 Jarosław **Dobkowski** (UWM)
 Leonard **Etel** (UwB)
 Marco **Galli** (Universita degli Studi di Foggia, Włochy)
 Małgorzata **Głoskowska-Soldatow** (UwB)
 Liudmyła **Gryzun** (Kharkiv National Pedagogical University Ukraine, Ukraina)
 Stanisław **Hoc** (UO)
 Piotr **Jaroszyński** (KUL)
 Marcin **Janik** (UŚ)
 Marcin **Jurgilewicz** (PRz)
 Radosław **Krajewski** (UKW)
 Elwira **Kryńska** (UwB)
 Inna **Lurje** (St. Petersburg Institute of International Economic Relations, Economics and Law in Kaliningrad, Rosja)
 Elena **Margaritou-Andrianessi** (National and Kapodistrian University of Athens, Grecja)
 Ks. Jacenty **Mastej** (KUL)
 Andrzej **Misiuk** (UW)
 Teresa **Mróz** (UwB)
 Andrii **Musienko** (State University of Telecommunications, Kyiv, Ukraina)
 Ks. Andrzej **Najda** (UKSW)
 Bogumił **Pahl** (UWM)
 Andrzej **Pieczywok** (UKW)
 Juliusz **Piwowarski** (APEIRON)
 Rafał **Piwowarski** (APS)
 Lidia **Pokrzycka** (UMCS)
 Jurij **Repilo** (National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernikhovskiy, Ukraina)
 Radosław **Sajna-Kunowsky** (UWr)
 Bronisław **Sitek** (Uniwersytet SWPS)
 Grzegorz **Skrukwa** (UAM)
 Ks. Stanisław **Strękowski** (UKSW)
 Jakub **Szczerbowski** (Uniwersytet SWPS)
 Ks. Paweł **Tarasiewicz** (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA)
 Ivan **Tkach**, (National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernikhovskiy, Ukraina)
 Cezar **Vasilescu**, (Romanian National Defense University “CAROL I”, Rumunia)
 Ks. Leszek **Wilczyński** (UAM)
 Ks. Marek **Żmudziński** (UWM)

Zasady przyjęcia tekstów do druku w czasopiśmie „Civitas et Lex”

1. Prace złożone do Redakcji „Civitas et Lex” nie mogą być wcześniej nigdzie publikowane ani być w tym samym czasie złożone w redakcjach innych wydawnictw.

2. Przed zgłoszeniem artykułu autor powinien upewnić się:

- czy jego praca jest oryginalna?
- czy tytuł pracy odpowiada jej treści?
- czy przedmiot badań i przyczyny ich podjęcia są poprawnie sformułowane?
- czy założenia sformułowane w celu pracy zostały zrealizowane?
- czy prezentowane wyniki są nowe?
- czy język i styl pracy są poprawne?
- czy dobór literatury i źródeł jest wystarczający i adekwatny do problematyki pracy?
- czy wnioski są poprawne i znajdują uzasadnienie w treści i wynikach pracy?
- czy streszczenie jest zredagowane poprawnie?

3. Dostarczone teksty powinny być napisane za pomocą MS Word; sformatowane przy użyciu czcionki Times 12; formatowanie tekstu należy ograniczyć do minimum: wcięcia akapitowe, środkowanie, kursywa.

4. Jeżeli tekst zawiera nietypowe fonty (np. znaki hebrajskie, cyrylicę, grekę, znaki logiczne, matematyczne lub fonetyczne), które nie występują w standardowej instalacji edytora lub środowiska Windows, należy je dołączyć w oddzielnym pliku.

5. Objętość artykułu powinna mieścić się w granicach 25–40 tys. znaków graficznych (ze spacjami i przypisami łącznie).

6. Przypisy należy sporządzić według zasad podanych w załączniku (patrz załącznik „Podstawowe reguły dotyczące przypisów” na stronie internetowej pisma).

7. Do tekstu należy dołączyć angielskie tłumaczenie tytułu, podtytułu, słów kluczowych i streszczenia (ok. 150 słów).

8. Informacje o autorach powinny zawierać następujące dane: imię i nazwisko, stopień i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy (Katedra, Instytut, Uczelnia) wraz z dokładnym adresem do korespondencji.

9. Materiały do kolejnych numerów czasopisma przyjmują redaktorzy poszczególnych działów.

Zasady etyczne – zapora „ghostwriting”

1. Jednym z najważniejszych dowodów etycznej postawy autorów prac zgłaszanych do kwartalnika „Civitas et Lex” jest jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania ich artykułów (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

2. Redakcja zobowiązuje autorów do (a) ujawnienia wkładu osób drugih w powstanie ich pracy – łącznie z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu tekstów, a także do (b) podania informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”). W przypadku, gdy autorzy nie uczynili tego samodzielnie w swojej pracy, prosimy o wypełnienie i przesłanie, drogą e-mailową w formacie PDF lub listownie na adres Redakcji następującego oświadczenia: „Oświadczenie Autora pracy” (patrz niżej), którego treść zostanie opublikowana wraz z artykułem.

3. Wszelkie wykryte przypadki „ghostwritingu” i „*guest authorshipu*” będą demaskowane i dokumentowane, łącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

4. Plik: „Oświadczenie Autora pracy” do pobrania na stronie internetowej pisma.

Zasady recenzowania artykułów naukowych

1. Autorzy, przysyłając artykuł do publikacji w „Civitas et Lex”, wyrażają zgodę na proces recenzji.

2. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (zob. „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce”, Warszawa 2011).

3. Nadesłane artykuły, o ile spełniają wymogi formalne (zob. „Przygotowanie tekstu” oraz „Podstawowe reguły dotyczące przypisów”), są kierowane do dwóch recenzji: ich pozytywny wynik kwalifikuje pracę do druku, negatywny – skutkuje odmową publikacji. W przypadku, gdy tylko jedna z recenzji jest pozytywna, powoływany jest trzeci recenzent, którego ocena rozstrzyga o możliwości publikacji recenzowanego tekstu. Ostateczną decyzję o druku podejmuje Redaktor Naczelny na podstawie dwóch pozytywnych recenzji danego artykułu.

4. Recenzenci współpracujący z Redakcją to osoby o wysokich kompetencjach naukowych, legitymujące się stopniem doktora habilitowanego (lub doktora w przypadku afiliacji zagranicznej w kraju, w którym nie ma habilitacji). W przypadku tekstów napisanych w językach konferencyjnych co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.

5. Redakcja przyjmuje model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review process*”). Dlatego też nie wymaga się od recenzentów i autorów pisemnej „Deklaracji o braku konfliktu interesów” między nimi. Redakcja przyjmuje zasadę, zgodnie z którą recenzenci i autorzy artykułów nie powinni być afiliowani do tej samej uczelni.

6. Recenzja ma formę pisemną i zawiera jednoznaczny wniosek co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. (Plik „Recenzja artykułu zgłoszonego do Civitas et Lex” do pobrania na stronie internetowej pisma). Redakcja dysponuje formularzami recenzji w języku polskim, angielskim i włoskim.

7. Recenzentom nie wolno wykorzystywać wiedzy na temat pracy przed jej publikacją.

8. Autor jest informowany o wyniku dokonanej recenzji, następnie ustosunkowuje się do zawartych w niej uwag.

9. Nazwiska recenzentów poszczególnych artykułów nie są ujawniane. Redakcja podaje do publicznej wiadomości ogólną listę recenzentów współpracujących w danym roku: (a) na stronie internetowej czasopisma oraz (b) w każdym czwartym numerze kwartalnika.